

Dhandai Arts & Science College, Amalner
Non-UGC Care List Paper

लोकसंख्या भूगोल

पश्चिम विदर्भाचा सामाजिक-आर्थिक विकास

लेखक
डॉ. राहुल देविदास इंगळे

लोकसंख्या भूगोल पश्चिम विदर्भाचा सामाजिक-आर्थिक विकास

डॉ. राहुल देविदास इंगळे
एम.ए., बी.एड., एम.फिल., पीएच.डी., नेट

प्रथम आवृत्ती २५, नोव्हेंबर-२०२१

आधार पब्लिकेशन

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळासमोर,
वि.म.वि. कॉलेजच्या मागे, अमरावती
मोबाईल : ९५९५५६०२७८
Email- aadharpublication@gmail.com

मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार
सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

मुद्रक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती

किंमत रु. ३५०/-

ISBN : 978-93-91305-65-9

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January - 2019

Special Issue- 90 (B)

महाराष्ट्रातील प्रादेशिक विषमता

मुख्य संपादक :
डॉ. धनराज धनगर

This journal is indexed in :
- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

SWATIDHAN PUBLICATIONS

112	54	महाराष्ट्रातील पाणी प्रकारणे आणि खिस्ती मिशनरी	डॉ. मनोज इंगोले	224
115	55	महाराष्ट्रातील परकामगार : कायदा व संपन्नता	डॉ. मनीषा पिंपळकरे	229
119	56	सावित्रीबाई फुले यांचे साहित्य	डॉ. नर्सिंग कुडकेकर	235
122	57	मराठवाड्यातील जलसिंचन क्षेत्र आणि कृषी विकास	प्रा. नवनाथ मुसळे	240
125	58	डॉ. शिवाजी महाराज आणि मुस्लीम धर्म	प्रा. जे. एन. जायेंवार	244
130	59	ग्रामीण लोकसंख्येचा सामाजिक विकासाचा स्तर - पश्चिम विदर्भ एक भौगोलिक अभ्यास	डॉ. राहुल इंगळे	248
133	60	तंदुरवार जिल्ह्यातील ग्रामीण लोक वसाहतींचे अभिकेत्रीय विश्लेषण	डॉ. हेमंतकुमार रजपारखी	255
139	61	महाराष्ट्रातील प्रादेशिक विषमता	डॉ. अरविंद फडम	261
142	62	पुणे जिल्ह्याच्या नागरी भागातील लिंग गुणोत्तर बदलाचा चिकित्सक अभ्यास	प्रा. दिलीप मुळूक	267
145	63	महाराष्ट्रातील प्रादेशिक विषमता	डॉ. एस. के इंगे	278

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

✓ ग्रामीण लोकसंख्येचा सामाजिक विकासाचा स्तर - पश्चिम विदर्भ
एक भौगोलीक अभ्यास

✓ प्रा. डॉ. राहुल देविदास इंगळे
(भूगोल विभाग)

धनदाई कला व विज्ञान महाविद्यालय,
अमळनेर जि. जळगाव ४२५ ४०१

Emil.rahulingale811@gmail.com

Mob. 9960402179

सारांश (Abstract):-

मानव हा स्वयं एक आर्थिक संसाधन आहे. परंतु हे संसाधन जोपर्यंत महत्वपूर्ण होत नाही, तो विकास योजनाबद्ध तसेच प्राथमिक स्वरूपात उपयोगी पडत नाही. जेव्हा लोकसंख्येचा उपयोग योजनापूर्व तसेच उपयुक्त स्वरूपात केला गेला तरच देशाचा आर्थिक व सामाजिक विकास तिष्ठ गतीने संभव असतो व हा विकास साधण्याकरिता कोणत्याही प्रदेशातील मानव स्वतः ज्ञानाने विकसित असला पाहिजे. तरच तो त्या प्रदेशातील विकाससाधन मानला जातो. लोकसंख्येचा प्रश्न हा प्राचीन काळापासून मानवी ज्ञानामुळे विविध शाखेद्वारे तपासला जात आलेला आहे. या विषयाकडे चिंतनशील विद्वान, राजकीय व्यक्ती तसेच इतर लोकांचे ध्यान आकर्षित झालेले आहे. म्हणून लोकसंख्या या घटकाला विशेष महत्व असून तो कोणत्याही प्रदेशाकरिता महत्त्वाचा मानला जातो. जेव्हा लोकसंख्येशिवाय कोणत्याही प्रदेशाला महत्व प्राप्त होत नाही. परंतु लोकसंख्या हा घटक गतीभाष्यक स्वरूपात असून त्यात सातत्याने बदल घडवून येत असतात. तसेच कोणत्याही प्रदेशातील लोकसंख्या या घटकाला स्वतःचा असेल तर ती संसाधन मानली जाते. अशा संसाधन लोकसंख्येमुळेच प्रदेशाचा विकास साधण्याचा प्रयत्न होतो. कोणत्याही प्रदेशाचा विकास साधण्याकरिता तथोली लोकसंख्येच्या घनतेचा अभ्यास करणे महत्त्वाचे आहे. म्हणून प्रस्तुत शोध निबंधात पश्चिम विदर्भातील एकूण ग्रामीण लोकसंख्येच्या घनतेचा भौगोलिक अभ्यास केला आहे.

बीजसंज्ञा (Keywords) :- लोकसंख्या, सामाजिक विकासाचा स्तर

प्रस्तावना (Introduction):-

रेमण्ड मुरे याच्या मतानुसार, "उच्चस्तर व निम्न स्तराचे स्तरीकरण हे सामाजिक घटकातील व्यक्तींचा एक विभाज्य घटक आहे." (कौशिक देवेश (२०१२) पृ.क्र.८६.)

संयुक्त राष्ट्र संघ याच्या मते, "विकासाचे तात्पर्य सामाजिक व्यवस्था, सामाजिक संरचना, सर्वेक्षण, बाह्यी क्षमता जी साधनांचा उपयोग अशा प्रकारे करू शकेल की, ज्यामुळे मानवी जीवनस्तरात अनुक्रमे विकास येऊ शकेल." (डॉ.नरखेडकर प्रगती दिनेश, व इतर (२०१२) पृ.क्र.५.)

समाज वैज्ञानिक गुन्नर मिर्डल याच्या मते, "आर्थिक, सामाजिक आणि राजकीय स्तरावर कुठे वेगळेपण सोबतच सर्व मुल्यांचा विकास." (डॉ.नरखेडकर प्रगती दिनेश, व इतर (२०१२) पृ.क्र.५.)

बरील व्याख्येवरून असे स्पष्ट होते की, विकास म्हणजे सामाजिक संरचनेत परिवर्तन घडवून आणणे. जीवनस्तर उंचावणे हे असते तर श्रमाच्या उत्पादन क्षमतेत वाढ, सामाजिक व आर्थिक समानता प्रस्थापित करणे आणि सामाजिक परिवर्तन औद्योगिकीकरणाच्या संदर्भात महत्त्वाच्या ठरत असतात.

कोणत्या
जोडे जाईल. जे
दिसतो, तसेच रं
विकासावर होत
पश्चिम
जेथे उपलब्ध स
उपलब्ध सोयी र
जोषी-सुविधा सा
विषयात सामाजि
ग्रामीण
कालस्वरूपक क
विकासाचा अर्थ
प्रदर्शित वस्तुतः
नवीन उत्पादन हं
आर्थिक
वाढत करून त्या
जोडणे वाढत
लोकसंख्या सुखी
त्याचे योगदान
लोकसंख्या, विंग
प्रदेशाच्या आर्थिक
प्रस्तुत सं
अभ्यास पध्दती :
पश्चिम ।
२००१ या कालख
जोडणेचारी ही प्रा
जन्मगना पुस्तिक
जोषी शासकीय-र
पश्चिम विदर्भातील
पश्चिम विदर्भातील
जोडणे (Objecti
१) पश्चिम रि
२) पश्चिम रि
२००१ नुस
अभ्यास क्षेत्र (Stu
पश्चिम रि
जन्मगती, अकोल
शासकीय विभाग

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International Research Journal

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL
November -2018

SPECIAL ISSUE-LXXIII, (A)

Samiksha

Executive Editor:

Prof. Virag Gawande

Director,

Aadhar Social

Research & Development

Training Institute Amravati

Guest Editor

Dr. Sanjay J. Kothari

Dr. Dinesh W. Nicht

Chief Editor

Mr. Dhanraj T. Dhangar,

Assist. Prof. (Marathi)

MGV's Arts & Commerce College,

Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	महानुभवाने लोकाचरित्र व अन्य चरित्रग्रंथ	प्रा. डॉ. व्यंकटेश पोटफोडे	5
2	अमरावती जिले में वर्षा विचलन का प्रमुख फसलों के वितरण पर प्रभाव — एक भौगोलिक अध्ययन	प्रा. पद्म श्री. मैत्राम	9
3	वनौषधी सफेद मुसळीचे आर्थिक अध्ययन	प्रा.डॉ. संतोष एन ताडे	14
4	आसनांचा खेळाडूच्या पायाच्या कार्यक्षमतेवर होणाऱ्या परिणामांचे चिकित्सक अध्ययन	प्रा. डॉ. सुभाष शेंकोकर / नानासाहेब सपकाळ	17
5	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा स्त्रिविषयक दृष्टीकोन	कु. स्वाती वि. डवरे	20
6	महात्मा गांधीजींचे ग्रामीण विकासाबाबत विचार	प्रा. सुजाता केने	22
7	महिला सशक्तीकरणामध्ये शासनाची भूमिका	प्रा. डॉ. वंदना फटाले	24
8	शारीरिक शिक्कण आणि मानवी आरोग्य सुदृढता एक चिकित्सक अध्ययन	मा. आशिष गोविंदराव बरडे	28
9	स्वोबाद एक चिंतन	डॉ. वंदना पळसापुरे	33
10	ब्रिटीशकालीन मराठी वृत्तपत्रांचे कार्य	डॉ. प्रमोद ना. ध्यार	37
11	ग्रामीण साहित्याच्या प्रेरणांचा विचार	प्रा.डॉ. राजकुमार रघुनाथ मुसणे	42
12	किशोरावस्थेतील ताणतणाव आणि समायोजन	डॉ. प्रा. अमिता बनोरे	47
13	पश्चिम विदर्भातील एकूण ग्रामीण लोकसंख्येच्या घनतेचा भौगोलिक अभ्यास	प्रा. डॉ. राहुल इंगळे	50
14	चांदूर रेल्वे शहरातील भवनी प्रदूषणाचा क्षेत्रीय अभ्यास	प्रा. संजीव वि. धुयार	55
15	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे शैलीविषयक धोरण	प्रा.डॉ. कैलाश फुलमाळी	60
16	भारतातील लोकशाही विकेंद्रिकरण आणि राजकारण	प्रा. कल्पना एस. गौडवाडे	65
17	सशक्त लोकशाही - पश्चिम विदर्भक व सुरासन	डॉ. ओमप्रकाश सा. बोवडे	70
18	नागपूर जिल्हा क्रिडा अधिका-यांच्या कार्य प्रणालीचे चिकित्सक अध्ययन	डॉ. सचिन सुरेश महलं	75
19	सहकार क्षेत्रातील महिला राजकीय नेतृत्वाची भूमिका-अहमदनगर जिल्ह्यातील एक अभ्यास	आगळे वैशाली रघुनाथ	78
20	एका अस्वस्थ मनाची वेदना : कार्यकर्ता	प्रा. हेमंतकुमार विठ्ठलराव बागडे	82
21	वृद्धाश्रमातील वृद्धांची भावनिक व मानसिक स्थिती - एक अध्ययन	कु. भारती रा. भडके	84
22	हवामान बदलाचा कृषीवर होणारा प्रभाव	डॉ. मनोज गाणे	88
23	भारतातील कृषीचाच समस्या	प्रा. डॉ. सौ. अनिता एन. सोनूले	92
24	वैश्विक तापमान वाढ आणि त्यामुळे होणारे परिणाम	प्रा. एन. जी. सोनूले	95
25	भारतीय महिला आंदोलने व कोर्टीबक हिंसाचार	डॉ. सुनिल एन. साकुरे / प्रा. किशोर ना. वाहाण	98
26	सुरक्षीत भविष्यासाठी आयुर्विमा	प्रा. संजय यु. उल्हे	104
27	गोदिया जिल्ह्यातील धुमी उपयोजन एक भौगोलिक अध्ययन	कु. चेतना वझाडे, प्रा. डॉ. दिगांबर पारधी	108
28	अमरावती जिल्ह्यातील शेती कामगारांच्या संख्येत झालेल्या बदलांचा शेतीवर झालेला परिणाम एक भौगोलिक अध्ययन २००१-२०११	प्रा. शशिकांत पी. दुपारे	113
29	वर्णव्यवस्थेविषयीचा ऐतिहासिक दृष्टीकोन	प्रा. डॉ. कुसुमेश गं. सोनटके	116

पश्चिम विदर्भातील एकुण ग्रामीण लोकसंख्येच्या घनतेचा भौगोलीक अभ्यास

प्रा. डॉ. राहुल देविदास इंगळे

(भूगोल अधिव्याख्याता) धनदाई कला व विज्ञान महाविद्यालय, अमळनेर, जि. जळगांव ४२५ ४०१.

सारांश (Abstract):-

मानव हा स्वयं एक आर्थिक संसाधन आहे. परंतु हे संसाधन जोपर्यंत महत्वपूर्ण होत नाही, जो पर्यंत तो यौननावध तसेच प्राथमिक स्वरूपात उपयोगी पडत नाही. जेव्हा लोकसंख्येचा उपयोग योजनापूर्व तसेच प्रभावकारी स्वरूपात केला गेला तरच देशाचा आर्थिक व सामाजिक विकास तिख गतीने संभव असतो व हा विकास साधण्याकरिता कोणत्याही प्रदेशातील मानव स्वतः ज्ञानाने विकसित असला पाहिजे. तरच तो त्या प्रदेशातील योग्य संसाधन मानला जातो. लोकसंख्येचा प्रश्न हा प्राचीन काळापासून मानवी ज्ञानामुळे विविध शाखेद्वारे त्याचे अभ्ययन केलेले आहे. या विषयाकडे चिंतनशील विद्वान, राजकीय व्यक्ती तसेच इतर लोकांचे ध्यान आकर्षित झालेले आहे, म्हणून लोकसंख्या या घटकाला विशेष महत्त्व असून तो कोणत्याही प्रदेशाकरिता महत्त्वाचा मानला जातो. कारण लोकसंख्येशिवाय कोणत्याही प्रदेशाला महत्त्व प्राप्त होत नाही. परंतु लोकसंख्या हा घटक गतीमात्मक स्वरूपाचा असून त्यात सातत्याने बदल घडवून येत असतात. तसेच कोणत्याही प्रदेशातील लोकसंख्या जर कार्यात्मक स्वरूपाची असेल तर ती संसाधन मानली जाते. अशा संसाधन लोकसंख्येमुळेच प्रदेशाचा विकास साधण्यास मदत होते. कोणत्याही प्रदेशाचा विकास साधण्याकरिता तेथील लोकसंख्येच्या घनतेचा अभ्यास करणे महत्त्वपूर्ण ठरते म्हणून प्रस्तुत शोध निबंधात पश्चिम विदर्भातील एकुण ग्रामीण लोकसंख्येच्या घनतेचा भौगोलिक अभ्यास करण्यात आलेला आहे.

बीजसंज्ञा (Keywords) :- लोकसंख्या, ग्रामीण लोकसंख्येची घनता, विकास

प्रस्तावना (Introduction):-

लोकसंख्येच्या घनतेचा संबंध व्याप्त जमिनीच्या गुणोत्तराशी असतो. लोकसंख्येची घनता ही लोकांचे प्रमाण व दर चौ.कि.मी. व्याप्त क्षेत्रातील व्यक्तींची संख्येच्या स्वरूपात स्पष्ट केली जाते. (हिरालाल (२०००) पृ.क्र.२३)

लोकसंख्या अभ्यासात लोकसंख्येच्या घनतेला अत्यधिक महत्त्व आहे. कारण एखाद्या प्रदेशातील लोकसंख्या अतिरीक्त आहे की, न्यूनतम आहे हे ठरविण्यासाठी इतर घटकाबरोबरच लोकसंख्येची घनता हे महत्त्वाचे मापदंड आहे. लोकसंख्येच्या संदर्भात प्रादेशिक तुलना करण्यासाठी ही घनता विचारात घेणे महत्त्वाचे ठरते. एखाद्या प्रदेशाची सद्यस्थिती व भविष्यकालीन प्रगतीच्या अभ्यासासाठी ही लोकसंख्या घनता सहाय्यभूत ठरते.

लोकसंख्या घनतेचा सर्व प्रथम उपयोग म्हणजेच सर्वप्रथम लोकसंख्येची घनता ही संकल्पना इ.स.१८३७ मध्ये हेन्नी डप्ले हारनेस ने आयर्लंड मध्ये लोहमागांचे नकाशे तयार करताना मांडली. (पाटील व्ही.जे. आणि इतर (२००९) पृ.क्र.४३)

जागतिक लोकसंख्येचे वितरण हे पृथ्वी वरील क्षेत्रात समप्रमाणात झालेले दिसून येत नाही. लोकसंख्येच्या केंद्रीकरणाला अंशात्मक फरक आढळून येतो. संयुक्त राष्ट्रसंघाने प्रसिध्द केलेल्या १९९१ च्या लोकसंख्या विषयक माहितीनुसार जागतिक लोकसंख्येची सरासरी घनता दर चौ.कि.मी. ला ३५ व्यक्ती इतकी आहे. तर प्रती चौ.कि.मी. ला १०८ इतकी लोकसंख्येची घनता आशिया खंडात असून हा खंड सर्वांत वाट लोकसंख्येचा खंड आहे. (हुसैन मानौद (२००४) पृ.क्र.९२)

लोकसंख्येची घनता ही संज्ञा दर चौ.कि.मी. क्षेत्रात किती लोकसंख्या आहे हे दर्शविते म्हणजेच लोकसंख्या घनता. लोकसंख्या व भूभागाचे गुणोत्तर (Man-land ratio) दर्शविते. प्रस्तुत शोध निबंधात पश्चिम विदर्भातील ग्रामीण लोकसंख्येच्या घनतेचा तालुकानिहाय अभ्यास करण्यात आलेला आहे.

उद्दिष्टे (Objectives):-

- १) पश्चिम विदर्भातील एकुण ग्रामीण लोकसंख्या व क्षेत्रफळाचा अभ्यास करणे.
- २) पश्चिम विदर्भातील एकुण ग्रामीण लोकसंख्येच्या घनतेचा तालुका निहाय १९८१, १९९१ व २००१ नुसार अभ्यास करणे.

अभ्यास क्षेत्र (Study Region) :-

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

February - 2021

ISSUE No - CCXLIV (274)

Impact of COVID-19 on Higher Education

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social

Research & Development Training Institute Amravati

Executive Editors

Dr. Amol Bhuyar / Dr. Dinesh Deore

G. T. Patil College Nandurbar (M.S.)

Editor

Dr. Mahendra Raghuvanshi

G. T. Patil College Nandurbar (M.S.)

This Journal is indexed in :

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

21	Effect Of Covid-19 Virus On College Level Cultural And Social Event Dr. Sawan M Deshmukh	89
22	Challenges Faced In Online Teaching Process Especially Teachers in Higher Education Institutions Dr.Baviskar Kunda Vitthal	92
23	कोविड महामारीचे भारतीय उच्च शिक्षण पध्दतीस आव्हान: ऑनलाइन शिक्षण सहा. प्रा. उपेंद्र धगवणे / डॉ. तारक दास	96
24	शाळा किंवा वर्गखोली आणि ऑनलाइन अध्ययन-अध्यापन यांचा तुलनात्मक अभ्यास डॉ. कळसकर सुर्यकांत नागनाथ	98
25	कोविड-१९ या महामारीच्या लॉकडाऊनकाळात वातावरणात झालेल्या बदलांचा भौगोलिक अभ्यास प्रा.डॉ. दिलीप नि. लांजेवार	105
26	आधुनिक तंत्रज्ञानाचा अध्ययन - अध्यापन पद्धतीत उपयोग डॉ. अश्वय किशोर घोरपडे	110
27	ऑनलाईन शिक्षण : अध्यापन-अध्ययनापुढील संभाव्य धोके आणि संधी प्रा.डॉ.वासुदेव भिका माळी	117
28	कोविड - १९ च्या काळात राष्ट्रीय सेवा योजनेची भूमिका अश्विन सुरेश खांडेकर	121
✓29	कोविड - १९ चा पर्यावरणावरील झालेला परिणाम - एक अभ्यास प्रा. डॉ. राहुल देविदास इंगळे	126
30	उच्च शिक्षणातील ऑनलाईन शिक्षण व अध्ययन संदर्भातील भारत सरकारचे कार्यक्रम आणि धोरणे : ऐतिहासिक विश्लेषण प्रा.डॉ. निशांत भिमरावजी शेंडे	130
31	ऑनलाईन अध्यापन व अध्ययन प्रक्रियेतील आव्हाने डॉ. संदीप भास्करराव गरुड / प्रा. मोहन अर्जुन वसावे	133
32	बौ.ए.ह.च्या छात्र अध्यापकांच्या दृष्टीकोनातून वर्गअध्यापन व ऑनलाईन अध्यापन यांचा तुलनात्मक अभ्यास प्रा.डॉ.सौ. विजया विठ्ठल बाविस्कर	140
33	कोरोना काळातील उच्चशिक्षणाचे स्वरूप व संधी प्रा. डॉ. अरुणा विजयकुमार नेरे	143
34	कोरोना महामारीचा प्रकोपक महाराष्ट्र शासनाचे प्रभावी आपत्ती व्यवस्थापन शरद बाबुराव सोनवणे	145
35	कोरोना (कोव्हीड-१९) काळातील ऑनलाईन अध्यापन आणि विद्यार्थ्यांचा प्रतिसाद डॉ.सतिश हरलाल पारधी	151
36	कोविड-१९ चा पर्यावरणावरील प्रभाव प्रा. डॉ. विजय पु. गोरडे/ प्रा. पराग श्री. मेत्राम	155
37	कोरोना संकट तसेच लॉकडाऊनचा ऐतिहासिक अभ्यास प्रा.डॉ. ए.एम. काळबांडे	159
38	ऑनलाईन अध्ययन मध्ये समूह संपर्क साधनांची भूमिका डॉ. दीपा अनिल पाटील	163
39	ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली : फायदे आणि तोटे डॉ. एस. पाटील / एस. जे. नांदे	167
40	कोविड -१९ चा उच्च शिक्षणावरील प्रभाव डॉ. महेंद्र खुर्वशी	171
41	कोविड-१९ चा प्रकृति पर प्रभाव वीरेंद्र कुमार अहिरवार	174
42	ई-लर्निंग : आधुनिक भविष्यवादी शिक्षा प्रणाली डॉ. वसीम मक़ानी	178

कोविड - १९ चा पर्यावरणावरिल झालेला परिणाम - एक अभ्यास

प्रा. डॉ. राहुल देविदास इंगळे

एन.एस.एस. कार्यक्रम अधिकारी (भूगोल विभाग)

धनदाई कला व विज्ञान महाविद्यालय अमळनेर, जि. जळगांव ४२५ ४०९.

सारांश :-

आज जगासमोर सर्वात मोठे संकट कोरोना असून सर्व प्रथम कोविड-१९ या विषाणूचा प्रादुर्भाव चीनमधील वुहान प्रंतातून सुरू झाला आणि काही दिवसांतच संपूर्ण जगामध्ये कोरोना ने घेमान घातले. मात्र त्यानंतर जगभरात या विषाणूचा प्रादुर्भाव वाढू नये म्हणून लॉक डाऊन म्हणजे टाळेबंदीचा उपाय करण्यात आला. याचा अनुकूल परिणाम पर्यावरणावर झालेला दिसून येतो. औद्योगिक क्रांतीनंतर जगात पोक्या प्रमाणावर प्रदूषणात वाढ झालेली दिसून येत होती. परंतु लॉकडाऊनच्या काळात जगभरात प्रदूषणात घट आढळून आलेली आहे. कारण लॉकडाऊन काळात अत्यावश्यक कामाशिवाय बाहेर पडणे हे शक्य नसल्याने मानवाचे सर्वच व्यवहार ठप्प झाले. तसेच शासकीय निमग्नानुसार वैश्विक घटक अपवाद वगळता सर्वच घटक बंद करण्यात आले. त्यामुळे लॉकडाऊनच्या काळात जगभरात कार्बन उत्सर्जन २५% तर नायट्रोजन ऑक्साईडच्या उत्सर्जनात ५०% घट झाली आहे. ही घट जगात सगळीकडे सारखी नाही. भौगोलिक स्थानानुसार, ती वेगवेगळी असल्याचे दिसून येते. याचाच परिणाम वायु, हवा, जल प्रदूषणावर अनुकूल दिसून येते. परिणामतः नद्यांचे पाणी शुध्द होऊन जल प्रदूषणात घट झाली. हवेचा दर्जा सुधारण्यात मदत झाली तसेच विविध ध्वनी प्रदूषणाचे स्त्रोत बंद झाल्यामुळे ध्वनी प्रदूषण वेगाने कमी झाले.

बीजसंज्ञा :-

लॉकडाऊन (टाळेबंदी) कोविड -१९, जलप्रदूषण, वायुप्रदूषण, ध्वनी प्रदूषण मुदा प्रदूषण.

प्रस्तावना :-

औद्योगिक क्रांतीनंतर जगात मानवाचा विकास होत गेला. परंतु त्याच बरोबर पर्यावरणाचा न्हास सुध्दा मोठ्या प्रमाणावर झाला. कारण वातावरणात विविध वायूंचे प्रमाण वाढत गेले. परिणमतः संपूर्ण जगात हवामान बदल झाल्याने पर्माचरण प्रदूषणात वाढ झालेली दिसून येते आणि अनेक पर्यावरण प्रदूषणे समस्या निर्माण झाली. आम्ही जगात ज्वलंत प्रश्न म्हणजे जल प्रदूषण, ध्वनी प्रदूषण आणि वायु प्रदूषण आहे.

डिसेंबर २०१९ मध्ये चीन मधील वुहान प्रंतात निर्माण झालेला कोरोना व्हायरसने जगात सर्वात मोठी महापारी निर्माण केली. इटली, इराण, युरोप, अमेरिका या देशात सर्वात मोठे नुकसान कोरोनामुळे झाले. इजिप्त, भारतला सुध्दा मोठे आर्थिक व सामाजिक परिणाम कोरोनाचे दिसून आले आणि पहाता पाहता संपूर्ण जगात कोरोना व्हायरस पोहचला आणि हाहाकार मानला. जगातील सर्वच देशांनी कोरोना घातून बचाव करण्यासाठी लॉकडाऊन म्हणजेच टाळेबंदी करण्याचा निर्णय घेतला. आपल्या भारत देशात सुध्दा दि. २४ मार्च २०२० रोजी लॉकडाऊन घोषित करण्यात आले.

लॉकडाऊन काळात विविध व्यवसाय, कारखाने, वाहतूक बंद करण्यात आली. परिणमतः संपूर्ण जगातील औद्योगिकरण आणि उत्पादन बंद पडल्यामुळे पृथ्वीवरिल वातावरणात त्याचा अनुकूल परिणाम झाला. पर्यावरणीय प्रदूषणे व प्रदूषणांमध्ये कमालीची घट निर्माण झाली आणि पर्यावरण स्वच्छ झाले असे म्हणण्यास हरकत नाही. परंतु मानवी जीवनात सामाजिक व आर्थिक घटकांवर प्रतिकूल परिणाम झाला.

शोधनिबंधाची उद्दिष्टे :-

- १) लॉकडाऊनचा काळात विविध प्रदूषणवरिल झालेला परिणाम अभ्यासणे.
- २) लॉकडाऊन काळातील पर्यावरणात झालेला बदल अभ्यासणे.

* संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी दुय्यम अभ्यास पध्दतीचा वापर करण्यात आलेला आहे. यात पारिस्थिक, संदर्भग्रंथ, वर्तमानच्या संशोधन पेपर, इंटरनेट इत्यादी दुय्यम स्त्रोतांचा वापर करण्यात आलेला आहे.

* विषय शिक्वेचन :-

Peer Reviewed
International Research
Journal of Geography

Maharashtra Bhugolshastra
Sanshodhan Patrika

MBP-Vol-38, No.2, July-Dec 2021
(ISSN: 0971-6785) Impact Factor 4.567 Renew(IIFS)

महाराष्ट्र
भूगोलशास्त्र
संशोधन
पत्रिका

Maharashtra Bhugolshastra Parishad

महाराष्ट्र भूगोलशास्त्र पत्रिका

www.mbppune.org.in

Peer Reviewed International Research Journal of Geography
Maharashtra Bhugolshastra Sanshodhan Patrika

MBP-Vol-38, No.2, July-Dec 2021

(ISSN: 0971-6785) Impact Factor 4.567 Renew(IIFS)

- Agricultural Productivity in Soil Saline zone of Purna Watershed
Dr. Yeshpal P Gudadhre, Dr. Shivanand S. Kumar.....01-06
- A Geographical Study of Population Resource Development in Jalgaon District.
Dr. Rahul D. Ingale, Dr. Amol R. Bhuyar.....07-12
- Assessment of behavioural adaptability of population towards the second wave
of COVID -19 in selective districts of Maharashtra, India.
Lalit M. Thakare, S. V. Walupante, R. H. Tamhane.....13-22
- "Impact Of Farm-ponds On Changing Cropping Pattern: A Case Study of
Wadule Village In Parner Tehsil Of Ahmednagar District (maharashtra)"
Dr. Dattatray Sheshrao Ghungarde.....23-29
- Demographic Transition And India: A Statistical Analysis
Dr. Pravinchandra D. Bhakare.....30-38
- "GIS-Based Multi-criteria Approach towards Sustainability of Rainfall distribution
and Flood hazard Areas in Wainganga River in Maharashtra, India"
Ravindra S. Bhagat, Nanabhau S. Kudnar, Hanumant D. Shinde.....39-46
- 'A Geographical Analysis Of Occupational Structure In Parner Tahsil of
Ahmednagar District (MS).'
Chaudhari Kishor Chimabhau, Musmade Arjun Haribhau.....47-56
- Hydrological changes during the last ~110 yrs in the catchment area of the
Kapurwadi Tank (Ahmednagar, Maharashtra), derived from sedimentological
and mineral magnetic records.
Amit S. Mugar.....57-70
- A Geographical Analysis of crop combination region in Pune district,
Maharashtra.
Dr. Shashikant R. Memane.....71-75
- "Geographical Analysis of Types of Rural Settlement in Nashik District,
Maharashtra"
Dr. Sanjay Dagu Pagar.....76-81
- Patient Satisfaction: A Comparative Study of Medical Care in Sangamner,
Ahmednagar, Maharashtra
Dr. Vilas Ramchandra Ugale, Dr. Sunil W. Gaikwad, Singh K.S.....82-87
- Morphometrical analysis of Pedhi River Basin Using GIS
Anand Rameshrao Dhote.....88-94
- Spatio-Temporal Assessment of Selected Demographic Characteristics in
Pune Administrative Division
Ravindra Hande, Arjun Musmade.....95-104
- Changing Trends Of Agricultural Efficiency (EI) of Pune District Maharashtra
Dr. Amit Eknath Sonawane.....105-112

A Geographical Study of Population Resource Development in Jalgaon District.

Dr. Rahul D. Ingale

Dr. Amol R. Bhuyar

Abstract

The economic development of any region depends on the human resources of that region. Humans are one of the most important driving forces on earth. Geography studies the causality of the distance between humans and the earth, so the population is a factor in geography. Alternatively, the population is an important part of geography. Natural and population resources play an important role in regional development.

In addition to natural resources, human resources are important for the economic development of any region; this is because the production of a variety of objects depends on human strength, skills and knowledge. If the population is small then natural resources will not be fully utilized and if the population is large then socio-economic problems arise in the region hence the location of population along with population factors is important. If a human is a factor that embodies the various characteristics of the population, therefore, population resources are the most population factor.

Key Words:-

Population Resource Development, regional development and regional distribution.

Introduction:-

The population is the soul of any country. Without population no country is important. Alsoop is considered an important factor for the development and nation-building of a country. Population development depends on the component and availability of various resources in the country effective population resource development is the key for the overall development of any region.

Jalgaon district has been selected for the present study. For the present study following indicators have been selected population density, growth rate, sex ratio, literacy, education facility, health facility, etc. for above-mentioned indicators of the tehsil has been taken as a unit of regional measurement. An attempt has been made to study the population resources of Jalgaon district according to the tehsil from the presented research paper.

Objectives:-

- 1) To study qualitative population resource development.
- 2) To study the regional distribution of population resource development.

Study Area:-

The region selected for the study area of Jalgaon district of Maharashtra state. It is bordered by the state Madhya Pradesh (M.P.) to the north side, Jalna and Aurangabad district to the south side, Nashik and Dhule district to the west side and Buldhana district to the east side. The total geographical area is 1,17,655 sqm. The extent at Jalgaon district is 20010' to 21028' north latitude & 740 45' to 760 28' east longitude. In this district, fifteen tehsils are included which are Amalner, Chopda, Yawal, Raver, Bhusawal, Jalgaon, Dharangaon, Erandol, Parola, Chalisgaon, Pachora, Bhadgaon, Jamner, Bodvad and Muktainagar.

Peer Reviewed
International Research
Journal of Geography

Maharashtra Bhugolshastra
Sanshodhan Patrika

MBP-Vol-39, No.1, Jan-Jun 2022

(ISSN: 0971-6785) Impact Factor 4.567 Renew(IIFS)

महाराष्ट्र
भूगोलशास्त्र
संशोधन
पत्रिका

Maharashtra Bhugolshastra Parishad

महाराष्ट्र भूगोलशास्त्र परिषद

www.mbppune.org.in

Peer Reviewed International Research Journal of Geography
Maharashtra Bhugolshastra Sanshodhan Patrika

MBP-Vol-39, No.1, Jan-Jun 2022

(ISSN: 0971-6785) Impact Factor 4.567 Renew(IIFS)

- **'Struggle' (Aragalaya) of Sri Lanka**
Prof. Lal Mervin Dharmasiri, Prof. Praveen G. Saptarshi.....01-05
- **A Study Of Dispersion Of Population In Amravati District-2011**
Dr. Sangita R. Chandrakar.....06-12
- **Salinity Land Detection by Using Remote Sensing and GIS :
A Case Study of Daund Tehsil of Pune District, Maharashtra.**
Dr. Ashok Divekar, Dr. Rajesh Survase, Prof. Dr. Arjun Doke.....13-16
- **The impact of rail transportation on station areas in Tehran city in Iran**
Dr. Parastoo Azaram.....17-35
- **Status Of Workers In The Deendayal Magasvargiya Sahakari
Soot Girni Ltd (Islampur)**
Mr. S.A. Gaikwad, Dr. B. S. Jadhav.....36-41
- **'Global Climate Change: Developmental Challenges And Alternatives
Before India'**
Mr. Bhimashankar M. Birajdar.....42-46
- **Assessment of Canal Irrigation and Cropping Pattern in
Shrigonda Tahsil using GIS Techniques**
Devne Manojkumar, Dhawale Ganesh, More Jyotiram, Mundhe Nitin.....47-52
- **" The Features of Affected People in Narmada Valley Project : A
Geographical Scrutiny"**
Dr. Anil Muralidhar Patil.....53-64
- **Pattern of Crop Combination Agricultural and Irrigation Intensity
in Nashik District, Maharashtra.**
Dr. Chaturagan Bhore, Mr. Rakesh Pagare.....65-73
- **Land Utilization of Bhandara City : Other Uses of Land**
Dr. Kailas U. Ishwarkar.....74-81
- **"Comparative Study Of Urbanisation In Ahmednagar District,
Maharashtra And India: A Quantitative Analysis"**
Dr. Pandurang Yadavrao Thombare.....82-91
- **Utility of Game Theory in Agriculture:
A Case study of Washim District in West Vidarbha**
Anupama B. Ramekar, Narendra. M. Jaihe.....92-96
- **A Study of Infrastructure Serves in Primary Health Centres
in Junnar Tahsil**
Sangita Bharati, Dr. Virendra Nagarale.....97-103
- **Contribution of Various Irrigation Projects to Irrigated Area
Growth in Nagpur District: An Analytical Study**
Dr. Pramod Wadate, Dr. Bhagshree Dhobate.....104-109

A Study Of Dispersion Of Population In Amravati District-2011

Dr. Sangita R. Chandrakar

Abstract

Populations are not uniformly distributed over the earth's landmass. Physical environments differ from place to place. Hence, it is essential for geographers to recognize how and where populations are distributed. The Hoover Index is the most widely used measure for assessing the concentration or deconcentration tendencies of a country's evolving population dispersion. In this paper, the authors propose alternative variants of the index designed to explore the influences of the various demographic components of change on settlement dynamics. The aim of this paper was to describe and analyze the geographical distribution of the population by using the Hoover index. This measure was introduced by Edgar Hoover in 1936 and it has been widely used in geography. By computing this index, we can allocate the region of population concentration and deconcentration in Amravati. General, conceptual structure of concentration and dispersion of population at different geographical levels is presented here. These differences in the pull off level of concentration in Amravati District are correlated with the development of population.

Keywords: Hoover Index, Dispersion, demographic components, Rural, Male, Female.

Introduction :-

Populations are not uniformly distributed over the earth's landmass. Physical environments differ from place to place. Hence, it is essential for demographers to recognize how and where populations are distributed. Present spatial distribution as well as projections for the prospect is essential to a demographer's work. With an understanding of certain outlines, and of the factors that have noteworthy brunt on population density and the total population, it is possible to make projections of the development (or possible decline) in the universal population, and its spatial distribution.

The replica of population distribution, as well as the features that affect it, has been initiated by the American school of regional science in the 50s and 60s, and it was first recognized by the geographers in Sweden and England. The spatial distribution of populations and settlements across a country and their inter connectivity and convenience from urban centers are significant for delivering healthcare, distributing resources and economic growth. Three spatial characteristics persuade the economic progress of a region: the density (e.g. agglomeration, scale economies), the distance (e.g. spatial mobility and access) and division (e.g. the spatial integration of economies). The purpose of this note is to analyze mathematically the concentration of the spatial distribution of people in the negative exponential model of urban population density (Stewart 1947; Clark 1951). The knowledge of population distribution is the key to understand the individuality of geographic region. Old models of distribution generally treated dispersion, and the newer models, mainly from the 70s, treated polarization, that is, clustering of the population through spatial concentration (Hooson, 1961).

Study Area :-

Amravati District is situated right in the centre of the northern border of Maharashtra state. It lies between 20° 30' and 21° 30' North latitudes and 76° 35' and 78° 27' East longitudes. It is bounded in the North by Madhya Pradesh State, in the East by Nagpur and Wardha Districts, in the south by Yavatmal and in the West by Washim, Akola and Buldhana Districts. The District headquarters is located at Amravati. It has been known as a principal cotton market. The District has an area of 12,210.0 sq.kms. and a population of 2,888,445 persons as recorded in Census 2011.

Dr. Sangita R. C

Objectives :-

To analyze
An attempt has been made to derive a formula.

Methodology :-

Hoover's

$H_i = \frac{I_{ij} - I_{ij}^e}{I_{ij} + I_{ij}^e}$
 $I_{ij} = \frac{P_{ij}^2}{P_i P_j}$
 $I_{ij}^e = \frac{P_i P_j}{P^2}$

According to Hoover's index, if the index value is 100, the more concentrated the population is.

Two regions with the same Hoover index value represent different areas of concentration.

The Hoover index represents a population of an area in 2011 is calculated.

Result and Discussion

Dispersion of population

The Hoover index of concentration tends to be high in alternative variants of components of change.

As per the census, the Hoover index of population is the Hoover index of population.

According to Chikhaldara talu dispersion at Amravati District Chandur Railway Dhamangaon Rai

Peer Reviewed
International Research
Journal of Geography

Maharashtra Bhugolshastra
Sanshodhan Patrika

MBP-Vol-39, No.2, July-Dec 2022
(ISSN: 0971-6785) Impact Factor 4.567 Renew(IIFS)

महाराष्ट्र
भूगोलशास्त्र
संशोधन
पत्रिका

Maharashtra Bhugolshastra Parishad

महाराष्ट्र भूगोलशास्त्र परिषद

www.mbppune.org.in

Peer Reviewed International Research Journal of Geography
Maharashtra Bhugolshastra Sanshodhan Patrika

MBP-Vol-39, No.2, July-Dec 2022

(ISSN: 0971-6785) Impact Factor 4.567 Renew(IIFS)

● Beach Tourism and Rural Development: Study of Nagaon Village in Raigad District (Maharashtra) Dr. Amol M. Bibe, Dr. Ramakant N. Kasbate	01-05
● A Study Of Internal Net Migration In Vidarbha 2011 Dr. Sangita R. Chandrakar	06-09
● A Study of Spatio - Temporal of Road Construction in India Dr. Dayanand Ujalambe	10-18
● A Study of Occupational Structure in Rehabilitated Villages of due to Hatnur Irrigation Project in Jalgaon District of Maharashtra. Dr. Sanjay Bhaise	19-24
● Agriculture Productivity of Junnar Tahsil of Pune District, Maharashtra Sharad Baban Kaphale, Dr. Jyotiram C. More	25-31
● A Geographical Analysis of Spatial Pattern of Female Work Force Participation in Ahmednagar District (MS) Dr. Korade Shivaram Mahadu, Dr. Jyotiram More	32-36
● A Geographical Analysis of Administrative region wise area under forest covers and correlation with them in Maharashtra State Dr. Balasaheb Mali, Dr. Jyotiram More	37-45
● Study Of Urban Fringe In Pimpri Chinchwad City Mrs. Sandhya Gore, Dr. Jyotiram More	46-65
● GIS Application for Consumption of Cereals and Pulses in Tribal's of North-Western Part in Nashik district, Maharashtra (India) Dr. Dnyanesbwar S. Suryawanshi, Dr. Jagdish D. Wetal, Dr. Madanlal V. Suryawanshi, Mr. Vivekanand D. Patil	66-80
● Assessment of Soil Productivity based on Storie Index Rating using GIS in Daund Tahsil, Pune District, Maharashtra Ashok B. Divekar, Mithilesh N. Chavan	81-87
● Comparison of the normalized difference moisture index and tasseled cap wetness in the detection of soil moisture based on Landsat Satellites in the Upper Mutha basin, Pune District Kishor R. Sonawane, Dr. Jyotiram C. More	88-99
● Book Review	100-102

A Study Of Internal Net Migration In Vidarbha 2011

Dr. Sangita R. Chandrakar

Abstract

The level of migration used most every so often is the net migration frequency. The net migration rate replicates the consequence of migration on the total population of an area. The actual connotation of urbanization is to farmers/rural employment settling down in cities. Migration plays an important role in distribution of the population of any country and determines the growth of the labor force in any area. Migration is prospective to be sex discriminating, but whether those who travel out are mostly males or females rest on a selection of state of affairs. There are no universally applicable rules. It is only just obligatory to point out that where the out-migration is in the main one of males, the region of parting becomes more sturdily female, while the region of function is considered by an excessively large section of males. The reverse is true when females predominate among the out-migrants.

Key words:- Migration, Net, Emigration, Immigration, Sex Selective.

Introduction:- Migratory selections operate also in terms of marital status. In the economically advanced regions the married seem to be about as mobile as the single persons and often the motivation for the move is related to the family life, as the search is made for better schools and houses, more desirable neighborhoods, and employment providing higher status or greater income. The main principles that have been found to have some application to population transfer in recent years are listed below (Cox, 1976):

1. When the population growing in a region surpasses the economic growth there, it has a tendency to generate 'pressure', and emigration to an area of lower compression may then befall, but for obstacles of some genus are erected; respectively, a region of little population burden will have a habit of to attract immigration.
2. Such population activities are undoubtedly economically looked-for, and on the international scale should assist world construction.
3. Trade fluctuations are associated with unevenness in migratory flow; this is a natural consequence of (1) above.
4. Immigration and emigration may be concomitant with one another, in the sense that areas with a somewhat huge consumption may also be those with a moderately hefty outflow.
5. The intensity of migration varies inversely as the distance traveled; this is probably more true of internal migration than of external, and is a correlation of the cost of travel.
6. Migration may be discriminating as respects sex, age, occupation and dexterity the 'brain drain' is a recognized phenomenon in sundry parts of the world.
7. Immigration of unskilled labour is unfavorable to local unskilled labour but may benefit skilled labour.

In this way, the entire process of human migration is complicated; a single factor is not responsible for this.

Study Area:- Vidarbha, the eastern part of Maharashtra state has been recognized on various counts as an underdeveloped region with a marked subsistence agricultural economy. The region of Vidarbha lies between 18°42'N-21°44'N latitudes and 76° E - 80°50'E longitudes. It is flanked by Satpuras on the north and east and by offshoots of Ajanta hills known as Balaghat on the west and south. It conceals an area of 9,7537 sq. kms. -1/3 of the State of Maharashtra. Total urban population

Dr. Sangita R. Chandrakar

according to the 2011 census Nagpur is the winter capital of the region. Its western has 56 tehsils. Out of these 56

Objectives:-

1. To identify
2. To identify
3. To identify

Methodology:-

Vidarbha Region were used for it for 2011 census then information was dug. The net migrative district.

Net Migration

Result And Discussion:-

A. Internal Net Migration

A positive net migration numbers who have moved has replaced more resident number of people who are can be used to document internal migration is observed.

1. Economic motives
2. Attraction towards

Similarly, due to migrates. Similarly, rural industry.

As per Fig. No. 1, negative in others. The Chandrapur district, Nagpur district is -206.50 per thousand favourable environment a agriculture is not only the cotton, minerals, forest etc. Due to this, Chandrapur is one for the sake of employment high. After Chandrapur, 1 migration rate is positive. That's why, Nagpur ranks agriculture factories are it one is observed in Buldhana negative. The reason behind occupations available, there

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 114 (A)- Recent Trends in Research
UGC Approved Journal

ISSN :
2348-7143
January-2019

(269)

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January -2019 Special Issue - 114 (A)

Recent Trends in Research

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marath)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 800/-

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Risk Management in Indian Commercial Banks	Ravisha Kapdia	5
2	Indian Aversion To Britons in Ruth Praver Jhabvala's New Dominion	Dr. Dilip Jena	16
3	A Study of Saul Bellow's Collected Short Stories	Seema G. Jagatap, Dr. S. D. Sindkhedkar	19
4	Spirituality, Mental Health and Stress	Dr. P.T. Dumnar	23
5	Effective Methods of Teaching English in Rural Area	Prof. Minakshi Ingole	33
6	Role of District Credit Plan in India : An Anaysis	Asha V. Sawant Dr. G. Haresh	36
7	Awareness and Steps to Improve Emotional Intelligence : An Analysis	Dr C. S. Kale & Pooja Kabadge	39
8	Role of Women Entrepreneurship in Foundry and Hotel Industry in Kolhapur	Dr. C. S. Kale & Mrs. Renuka S.Turambekar	44
9	A Review of Literature on the Evaluation of District Credit Plan in India	Asha V. Sawant, Dr. G. Haresh	51
	Effect of Modern Retail Stores on Small Shops	Dr. C. S. Dalvi	59
10	Gender Mainstreaming in E-Commerce Sector of India	Dr. Satinder Kaur	68
11	Social Networking Services	Balasaheb Murkute	73
12	Socio-Economic and Health Status of Tribal Women in Maharashtra	Dr. Prakash Masram	77
13	Slave Narratives in American Literature	Dr. Ajay Patalbansi	83
14	The Salient Features of the Indian Constitution	Prof. Pradeep Kendre	88
15	A Geographical Study of Changes in Cropping Pattern in Parola Tehsil of Jalgaon District (Ms)	Prof. C. Netkar & Dr. L. Sandanshiv & Dr. Y. Patil	91
16	Study of Self-Confidence and Optimistic-Pessimistic Attitude Among Profesional and Non -Profetional College Students	Prof. Amit Raut	97
17	Productivity Patterns of Female Information Scientists (Librarians) in Rural Areas of Nagpur District: A Bibliometric Approach	Dr. Sudhakar Thool	102
18	Free Rises of Applications in Libraries	Dr. B.V. Chalukya	109
19	Dr. Babasaheb Ambedkar's View's on the State of Vidarbha	Dr. Arun Ahirrao	119
20	The Physical Fitness Analysis of Jr. College Students of 16-19 Years of Rural Area Nanded District	Dr. D. D. Bhadke	123
21	Urbanisation and Human Development: A Study of Jalgaon District, Maharashtra State India	Dr. Namdev Patil & Dr. Suresh Ahire	127
22	Micro Perspective of Gold Demand: A Study of Underlying Factors	Mukesh Ahirrao, Dr. Saroj Patil & Dr. Vishal Rana	134
23	Analysis of Surface Water Quality Using Physico-Chemical Parameters of Dham River Dist. Wardha (Ms)	Dr. Prashant Kadwe	141
24	Agriculture Productivity Calculate Based on M.G. Kendall's Method in Malshiras Tahsil	Mr. Santosh Mane & Mr. Somnath Gaikwad	145

272

Effective Methods of Teaching English in Rural Area

Prof. Minakshi A. Ingole
Assistant Professor,
(Dept. of English),
Dhandai Arts & Sci.College Amalner.
Mob.no. 8275732124
Email:- minakshiingole@rediffmail.com

In the present globalised age English is being used as a means of communication all over the world. English is very essential to be connected with the world. It becomes very crucial while gaining world's information. It is not only an official language but also a language of education, diplomacy, administration and in addition to this a language of opportunities. It is important in this age to gain proper and systematic knowledge of English language for the youths in the developing countries like us. So teaching English becomes an important academic activity especially at senior college level.

In the rural area to teach English as a second language is difficult as well as challenging. Because we can see there is a lack of self confidence, lack of interest in learning due to lack of awareness of the significance of English language as well as inferiority complex among students. Most of the students put question mark on their abilities. So it becomes dire need to make them aware about the importance and opportunities that English language learners are thronged with. Communication is very important to express one's own ideas, feelings, opinions, decisions etc. And to have an effective communication one needs to understand language. To learn any language, we need to go through four stages of it. These are listening, speaking, reading and writing.

Listening plays a very vital role in learning a language. Listening helps a lot to speak properly. It is observed that a deaf infant can't speak properly and becomes dumb too. So listening is the first stage in learning any language. Listening can be improved by listening news, recorded speeches, talk shows, cricket commentaries, watching English movies.

Speaking is very essential skill to understand English language. Several activities should be practised to improve English such as participating in group discussions, seminars, elocution and debate competitions, surrounded with English speaking groups etc.

Reading is very essential in learning a language. It develops our vocabulary. Reading several topics enrich our vocabulary which help to speak and understand English language.

Writing is another important skill to learn not only English but also any other language on this earth. It can be perfected by writing own daily routine, maintaining a daily diary, writing a short report on any event, attempting to write a news, essay, article etc. Writing boosts our confidence too. As Francis Bacon mentioned the importance of writing in his essay 'Of Studies' ,

**“ Reading maketh a full man;
conference a ready man;
and writing an exact man.” (1)**

Teacher needs to make learning a fun activity through which learning can become interesting and will be a motivating force. To teach English language effectively and make it interesting teacher can arrange group discussion, seminar, group activities, storytelling etc. to

'RESEARCH JOURNEY' International E-Research Journal

Impact Factor - (SJIF) - 6.625 (2019)

Vol. 6, Issue 4 (B)

Peer Reviewed Journal

E-ISSN :

2348-7143

Oct.-Nov.-Dec.

2019

Impact Factor - 6.625

E-ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

October-November-December 2019

Vol. 6 Issue 4 (B)

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar,

Assist. Prof. (Marathi)

MGV'S Arts & Commerce College,

Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :

Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)

Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)

Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)

Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 1000/-

अनुक्रमणिका

अ.क्र. शीर्षक	लेखक / लेखिका	पृष्ठ क्र.
हिंदी विभाग		
1	आदिवासी कविता में स्त्री	डॉ.बी.एस.भुसरे 06
2	महाराष्ट्र के गुजरी नोकागीतों का परिचय	सारिकाबेन पाटील 13
3	कबीर के क्रांतिकारी चिन्तन	प्रा.अशोक तावडे 19
4	भारतीय साहित्य की कानजयी कृतियाँ एक अध्ययन	सूर्यकांत आमलापुरे 22
5	रामविलास शर्मा का आलोचना-कार्य	प्रो. मोहन 26
6	माखनमाल चतुर्वेदी के काव्य पर 'गीता' का प्रभाव	डॉ. भगवान भालेराव 30
7	हिंदी साहित्य और भारतीय समाज	डॉ. जयश्री बाढेकर 35
8	समकालीन दलित कविता में समाज	डॉ. शैलजा 39
9	हिमांशु जोशी के कहानियों में विविध आग्राम	डॉ. रविंद्र खरे 46
10	'अंधा गीत' उपन्यास में चित्रित औद्योगिकता	डॉ. हेमलता काटे 53
11	डॉ. कुंवर चैचैन की कहानियों में विविध रूप	सईद सिद्दिकी 58
12	सांप्रदायिक सद्भाव और हिंदी कहानियाँ	डॉ.सुरज चौगुले 61
13	'अंधेरे में' कविता में अभिव्यक्त जीवन संघर्ष	डॉ. वंदना पाटील 65
14	शंभुनाथ सिंह के नवगीतों में विच-विधान	धीमती रेणु जती 68
15	समकालीन कविता में स्त्री संवेदना	डॉ. संजय गडपायले 76
16	सुर-बोध के परिप्रेक्ष्य में शीर्षक की व्यंजना (अंधा युग, अंधा कुर्मी, अंधी मली के विशेष संदर्भ में)	सचिन कुमावत 79
17	नाटककार डॉ. नरेंद्र कोहली	डॉ. दत्ता कोल्हारे 83
18	वर्तमान समय में पर्यावरण की प्रासंगिकता	डॉ. हगुरमोहिंदर सिं 88
19	नागार्जुन की राजनीतिक कविताएँ	डॉ. भारती सानप 92
मराठी विभाग		
20	आदिवासींची कुलदेवते	डॉ.अंजली मस्करेन्हुस 98
21	देव नन्दाड	शिरीष मायकवाड 102
22	आदिवासी काव्यातील सांस्कृतिक चित्रण	मनिषा चरडे 107
23	आदिवासी वारली जमातींची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी व आजची सद्यस्थिती	डॉ.सुनील धनकुटे 113
24	मराठी लोकसाहित्यातील तगाभा	प्रविण सोलनकर 119
25	घटी गंगत	ज्योती बाते 122
26	अहिराणी लोक कथेतील सामाजिकता	डॉ.राजेंद्र पाटील 126
27	मुरळी : एक अनिष्ट प्रथा	डॉ.गायत्री गाढेकर 128
28	हलबा-हलकी आदिवासी जमातींची उत्पत्ती आणि सामाजिक स्थिती	डॉ.सुरेश धामार आणि सुनिल उईके 137
29	आदिवासी समाजसुधारक जनार्दन (महाराज) वळवी यांचे सातपुड्यातील आदिवासी भिल्ल समाजासाठी केलेले शैक्षणिक कार्य - एक अभ्यास	डॉ.संजय पाटील आणि प्रा. यशवंत गायीत 142
30	संत चोखोबा : भक्ती आणि कवित्व	डॉ.शकुंतला भारदे 147
31	संत निवृत्तीनाथांची अर्धगवाणी	प्रा.प्रवीण पारपुरे 151

माखनलाल चतुर्वेदी के काव्य पर 'गीता' का प्रभाव

डॉ. भगवान बाबुराव भालेराव
धनदाई महाविद्यालय, अमलनेर
Mo-7517017024

माखनलाल चतुर्वेदी राष्ट्रीय कवि हैं। उनके राष्ट्रवाद को आध्यात्मिक राष्ट्रवाद कहा जा सकता है, जिसमें राष्ट्र के प्रति श्रद्धा की भावना होती है। राष्ट्र को मंदिर के रूप में और समाज को ईश्वर के रूप में पूजा जाता है।

माखनलाल चतुर्वेदी परंपरागत रूप से भक्तिपूर्ण संस्कारों में पले-बढ़े। भक्ति उनके जीवन का आधार रही है। विष्णु के अवताररूप कृष्ण के चे उपासक रहे हैं। वैष्णव भक्त होने के नाते राधा और कृष्ण ही उनके आराध्य रहे हैं। वैष्णव होने के कारण गीता के प्रति श्रद्धा-भाव होना स्वाभाविक है। गीता का प्रभाव उनके जीवन पर गहरा रहा है। स्वतंत्रता के आंदोलन में भी उसे देखा जा सकता है। प्रजातिकारीयों के साथ जब ये कार्य करते थे तब उनका मानना ऐसा था कि "गीता और वैष्णववाद पर जिनका विश्वास न हो उन लोगों के हाथ में देश को सुरक्षित नहीं समझना चाहिए।"¹ गीता को माननेवाले को ही वे सच्चा देशभक्त मानते थे।

चतुर्वेदीजी के काव्य में मुख्यतः उनका भक्त रूप ही उभरकर आया है चाहे वह राष्ट्र-भक्ति हो या ईश्वर भक्ति। भक्ति का मुख्य भाव है 'समर्पण'। युगधर्म है अनुसार राष्ट्र की आराधना ही प्रभु की आराधना मानी है। राष्ट्र ही उनके लिए मंदिर एवं ईश्वर रहा है। इस प्रकार देश और देव ही उनके प्रमुख उपास्य हैं।

माखनलाल चतुर्वेदी के जीवनपर कृष्ण के लोकविलक्षण चरित्र एवं गीता का प्रभाव रहा है। गीता का प्रभाव उनके काव्य में सर्वत्र देखा जा सकता है।

गीता के अध्याय बारह, श्लोक दो और छः में जो कहा है उसे ही अपना मन प्रभु में लगाकर निरंतरत परमश्रद्धा से भगवान की उपासना का भाव निम्न पंक्तियों में देखा जा सकता है --

" 'मैं' कैसे तुम्हें फेंक डालूँ तुम निश्वासों पर छाते हो।

मैं कैसे तुम्हें गिरा डालूँ तुम आँसु बनकर आते हो।

जो सौंस और आँसु दोनों हो बन्द-अर्चना क्या होगी ?

मेरे राजा मत मान करो मुझसे पूजा कैसे होगी ?"²

अपने आराध्य के प्रति परमश्रद्धा की भावना से कवि आराधना करते हैं। सौंस और आँसुओं के माध्यम से प्रभुसे ही वे नादात्म्य स्थापित करते हैं।

गीता के अध्याय सात श्लोक-१८ में भगवान अपने स्वरूप के संदर्भ में बताते हैं। वह परमब्रह्म प्रेमस्वरूप है, प्रेममय है। चतुर्वेदीजी भी उसके स्वरूप के संदर्भ में कहते हैं,-- "वह प्रेमतत्त्व संपूर्ण ब्रह्मांड के मूल में व्याप्त है, जिसकी प्रतीति के लिए मात्र अनुभूति ही हो सकती है। क्योंकि वह प्रेम जगदीशमय है।"³

अपने आराध्य के स्वरूप को व्यक्त करते हुए वे कहते हैं ----

"हे कौन-सा वह तत्त्व जो सारे भुवन में व्याप्त है।

ब्रह्मांड पूरा भी नहीं जिसके लिए पर्याप्त है।

हे कौन-सा वह शक्ति क्योँ जो कौन-सा वह भेद है,

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal

Impact Factor - (SJIF) - 6.625.
Special Issue 224 (C) : Relevance of Gandhian Thoughts
Peer Reviewed Journal

ISSN :
2348-7143
February-2020

Impact Factor - 6.625

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February -2020 Special Issue - 224 (C)

RELEVANCE OF GANDHIAN THOUGHTS

Guest Editor

Dr. Mrs. M. V. Waykole

Principal,

Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce college, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Executive Editor

Dr. A. D. Goswami

Vice Principal,

Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce college, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Chief Editor

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 800/-

31	'बकरी' नाटक में गांधीजी के सिद्धांतों का दुर्लभव्यहार	डॉ. पी. आर. गवळी	108
32	गांधी विचारधारा और हिंदी उपन्यास	डॉ. जगदीश चव्हाण	113
33	हिंदी काव्य की सामाजिक चेतना पर गांधीवाद का प्रभाव	डॉ. ईश्वर ठाकुर	117
34	महात्मा गांधी विचारधारा का हिंदी कहानी पर प्रभाव	डॉ. प्रमोद पाटील	120
35	'मेना ऑचल' उपन्यास पर गांधी विचारधारा का प्रभाव	डॉ. जसुत घाटगे	122
36	प्रेमचंद के उपन्यास 'रंगभूमी' पर गांधी चिंतन का प्रभाव	डॉ. महेश गांगुडे	124
37	कामायनी में गांधीवादी चेतना	डॉ. रोसनी पवार	127
38	महात्मा गांधी और सरवाग्रह	श्री राजेंद्र मोरे	131
39	साखननाल 'चतुर्वेदी' के काव्य पर गांधीवाद का प्रभाव	डॉ. भगवान भालेराव	133
40	गांधीवादी दार्शनिकता	डॉ. सुनीती आचार्य	135
41	प्रेमचंद के उपन्यासों में अभिव्यक्त गांधी दर्शन	डॉ. प्रीति सोनी	138
42	बेरोजगारी समस्या का समाधान - गांधीजी की नयी तालीम	डॉ. आफताब शेख, डॉ. बाबासाहेब शेख	141
43	'मोहन का मसाला' नाटक में गांधीवादी विचारधारा	डॉ. अंशुमान मिश्र	143
44	हिंदी उपन्यासों पर गांधीवादी चिंतन का प्रभाव	श्री अनिल सुर्ववंशी	146
45	हिंदी काव्य पर गांधी विचारधारा का प्रभाव	प्रा. जाकीर शेख	148
46	गांधी विचारधारा से प्रभावित उपन्यास : 'धकी हुई मुबह'	डॉ. रेखा गजरे, प्रा. राजाराम ठायडे	151
47	गांधी विचारधारा का हिंदी उपन्यास, कहानी, काव्य, लेख नाटकों पर प्रभाव	ज्ञानेश्वर बोडके	154
48	रामधारी सिंह दिनकर का गांधीवादी चिंतन (कुलक्षेत्र के विशेष संदर्भ में)	प्रा. अजित चव्हाण	156
49	हिंदी काव्य में अभिव्यक्त गांधी दर्शन	डॉ. रेखा गजरे	160
50	सिद्धांतों का यथार्थ परिभाषक : महात्मा गांधी	डॉ. रुपानी चौधरी	166
51	प्रेमचंद के उपन्यासों में चित्रित गांधीवादी विचारधारा	डॉ. रेखा गजरे, भावना बडगुजर	169
52	गांधीवाद दर्शन का साक्षात्कार - प्रार्थना पुरुष	प्रा. निखिल ठायडे	174
53	बुनियादी शिक्षा के प्रणेता - मोहनदास करमचंद गांधी	प्रा. सुनिता पवार	178
54	विश्व ज्योति बापू : हृदयस्पर्शी काव्य	मुक्ति जैन	181
55	'भूमिपुत्र' उपन्यास में गांधी आचार संहिता	डॉ. मनोज पाटील, डॉ. गिरीश कोळी	184
56	महात्मा गांधी के राजकीय विचार	दत्तात्रय कातडे	187
57	महात्मा गांधी के आर्थिक विचार	प्रा. शरद शेखार	191
58	गांधीजी के विचारों की सामाजिक कार्यों में भूमिका	डॉ. अभिलाषा पाठक	194
59	गांधीजी की शैक्षिक विचारधारा	श्रीमती शिवेशी एलकर	197
60	भावी विश्व व्यवस्था एवं अहिंसा की राजनीति	डॉ. विजय वृटे, प्रा. छोटू मावची	201
61	महात्मा गांधी का शैक्षिक संस्मरण	डॉ. दिनेश हुणे	204
62	गांधीजी के शिक्षा दर्शन की प्रामाणिकता मनोवैज्ञानिक संदर्भ में	डॉ. इतपाक जली	207

K

ISSN: 2348-1390

NEW MAN

INTERNATIONAL JOURNAL OF
MULTIDISCIPLINARY STUDIES

VOL. 7 ISSUE 11 NOVEMBER 2020

A REFEREED AND INDEXED E-JOURNAL

IMPACT FACTOR: 4.321 (IIJIF)

Chief Editor

Dr. Kalyan Gangarde,

Guest Editor

Santoshkumar Patil

NEW MAN PUBLICATION

Contents

1. AI Machines: A Threat to Human Existence and Society ....
Kishor R. Thakare / Dr. Vaibhav J. Sabnis
2. Woman's Empowerment in Developing India
Dr. Jayshree C. Salunkhe
3. अटल बिहारी वाजपेयी यांचे राष्ट्रवाद संबंधी योगदानाचे अभ्ययन
प्रा. अनिल काशिनाथ साळुंके / प्रा. डॉ. संभाजी संतोष पाटील
4. १९९० नंतरच्या समकालीन साहित्य प्रवाहाच्या अनुषंगाने मराठी साहित्यातील समाजाचे प्रतिबिंब
डॉ. अक्षय किशोर घोरपडे
5. राष्ट्रसंत तुकडोजींच्या कवितेतील सामाजिक प्रबोधन
डॉ. रामलीला सुदामराव पवार
6. गायसप्तशतीमधील प्रतिबिंबित समाज
प्रा. बाळासाहेब गणपाटील
7. साहित्य रत्न लोकशाही अण्णा भाऊ साठे लिखित 'फकीरा' या कादंबरीतील समाज चित्रण
बडगुजर गोपाल भगवान
8. "पळसचोंड" या आदिवासी कादंबरीतील कोंकणा जमातीचे समाज दर्शन"
डॉ. के. एन. सोनवणे / प्रा. मधुचंद्र लक्ष्मण भुसारे
9. समकालीन मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलता समाज
डॉ. शारदा बामन मोरे
10. उत्तम कांबळे यांच्या कादंबऱ्यातील समकालीनता
डॉ. राजेंद्र मुंढे
11. समकालीन प्रवाहातील बदलते ग्रामीण साहित्य
डॉ. रत्ना जवरास
12. शिवकालीन सभासद बखरीतील सामाजिक अवस्था
संदीप भास्कर पाटील
13. समकालीनतेच्या संदर्भात अहिल्यादेवी होळकर यांच्या विचारांची आवश्यकता
डॉ. सुनिल भालेराव पाटील
14. वनतरी उपन्यास में नारी विमर्श
डॉ. अशोक डी. ताघडे
15. 'बह अंत नहीं' कहानी में दलित जीवन
डॉ. भगवान बाबुराव भालेराव
16. समकालीनता-के संदर्भ में अज्ञेय की कविता में पर्यावरण चिंतन
अमित चुनिलाल खन्ना
17. आदिम जाति पर भूमंडलीकरण का प्रभाव: मरंग गौडा नीलकंठ हुआ उपन्यास के संदर्भ में
प्रा. सविता सीताराम तोडमल

15.

‘यह अंत नहीं’ कहानी में दलित जीवन

डॉ. भगवान बाबुराव भालेराव
धनदाई महाविद्यालय, अमलनेर, जि. जलगाँव (महा.)
मोबा. 7517017024

‘यह अंत नहीं’ यह कहानी ओमप्रकाश बाल्मीकि कि चर्चित कहानी है। कहानी दलित जीवन की वास्तविकताको चित्रित करती है। जिसमें दलित जीवन की वेदना को अभिव्यक्ति मिलती है। तथा अपने – आप को सभ्य और श्रेष्ठ समझनेवाले सर्वर्ण जाती के चरित्र को भी उजागर करती है। जो पाठक के मन को झकझोर कर रख देती है।

लाचार समाज में भी शिक्षा के कारण किस प्रकार बदलाव आता है यह किसन के माध्यम से दिखाई देता है। किसन शहर में कॉलेज पढ़ रहा है। जो अम्बेडकरी विचारों से लैस हो रहा है। दोस्तों में सामाजिक बदलाव के लिए चर्चा करता है, जिसे उसकी बहन बिरमा सुनती थी किन्तु उसके समझ में कुछ नहीं आता था। लेकिन अब वह इस प्रकार की चर्चा की आदी हो चुकी थी। “आत्मसम्मान, आत्मविश्वास, स्वाभिमान, संघर्ष, संगठन मात्र शब्द नहीं रह गए थे उसके लिए।”

पिता मंगलू और सरबती के साथ बिरमा भी धान कटाई के लिए जाती थी, श्याम को पीता ने उसे धान का गड्ढा सिर पर रख दिया और उसे घर जाने के लिए भेज दिया। रास्ते में अकेली बिरमा को देख सचीन्द्र उस के सामने आ धमकता है। धान कटाई के समय भी वह उसे घूर रहा था, बिरमाने उसकी नज़रे भाँप ली थी।

सचीन्द्र उसका रास्ता रोक कर उसे छेड़ता है, उसके गालों को छूता है, सचीन्द्र उसके सीने की ओर हाथ बढ़ाता है, जैसे ही सिर पर का धान का गड्ढा वह सचीन्द्र के ऊपर गिरा देती है। अचानक हुये हमले से वह गडबडा कर गिर जाता है, जैसे ही वह उठने की कोशिश करता है, बिरमा पूरी ताकत से उसकी जाँघों के बीच वार कर देती है, लात का प्रहार इतना तगडा था कि सचीन्द्र उठ नहीं पाता है। किसी तरह लडखडाते हुये वह भाग जाता है। बिरमा पहले ही झटके मे सचीन्द्र की बेहयायी को कायरता में तब्दील कर दिया था।

जब मंगलू और सरबती खेत का सारा काम निपटाकर घर आते है तो बिरमा का बांध फूट पडता है, रोते हुये वह सारी घटना माँ-बाँप को बता देती है। सरबती उसे समझाती है, ऊँच-नीच समझाती है, बदनामी का डर दिखाकर चुप रहने की सलाह दी। मंगलू सरबती से कहता है कि, “बिरमा को ठीक से समझ देगा। किसन से कोई जिक्र ना करे।”

Impact Factor: IJFS-2.875 ISRA JIF-LS12

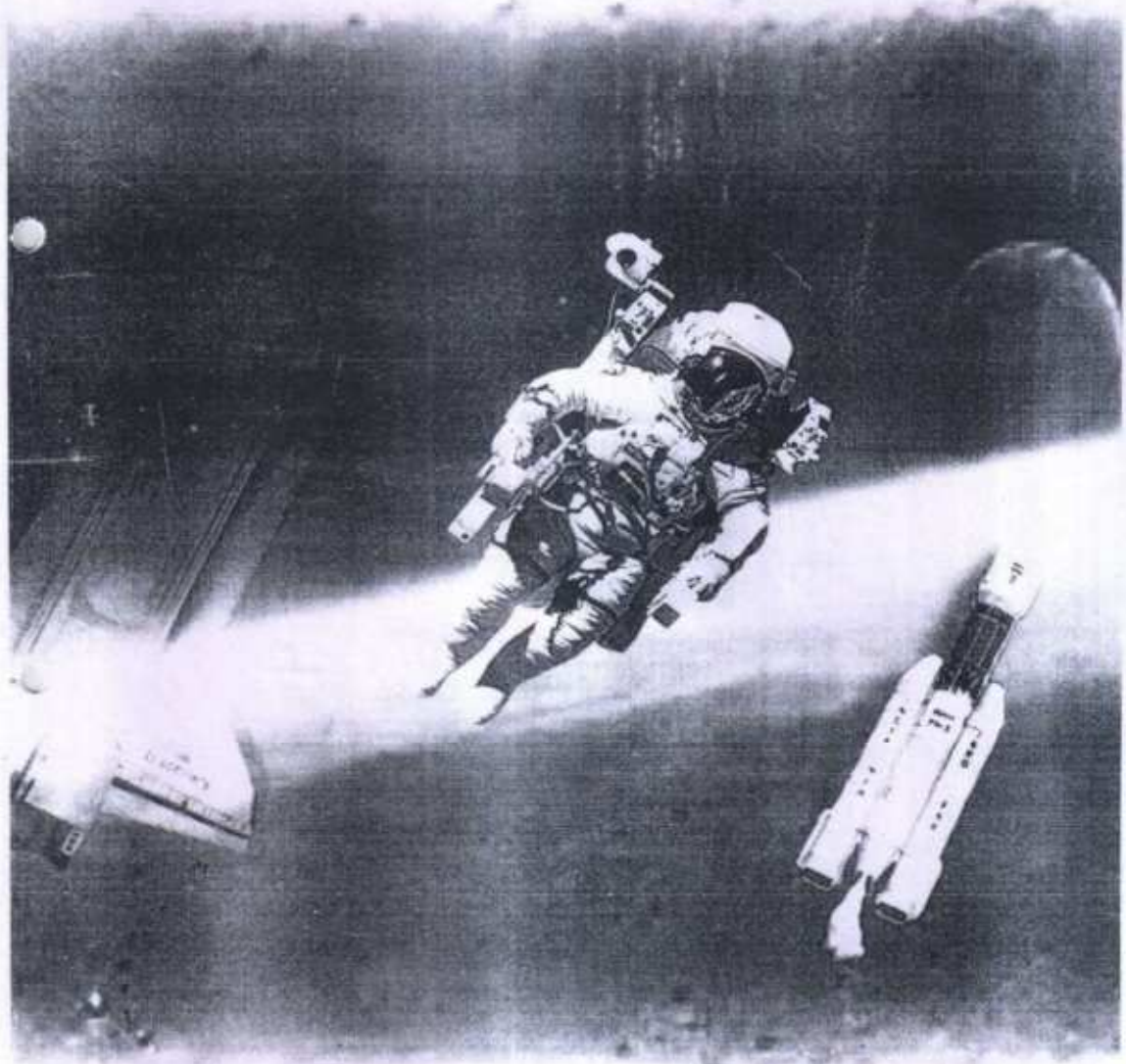
E- ISSN 2582-5429

AKSHARA

Multidisciplinary Research Journal

Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal

January - March 2021 Vol.02 ISSUE IV

Chief Editor - Dr. Shikha S. Kulkarni, AMD I, Varad

AKSHARA PUBLICATIONS

हिंदी विभाग			
Sr.No	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
13	महाकवि कालिदासकृत "अभिज्ञानशाकुंतलम्" की अप्रकाशित (कवि बालगोविन्दवारिज विरचित) "गोविन्दब्रह्मज्ञानन्दीयव्याख्या" की रूपरेखा (तिरुवांकूर राज्य के पोन्नूर कोट्टमना निवासी तिप्पन नम्बुदिरिप्पाड की हस्तप्रतियों से सन् 1919-1920 में निष्पत्तरित)	डॉ. सत्यनारायण एच्.के	67-70
14	संख्यावाचक शब्दों के प्रयोग में बनी हिन्दी मुक्तियों का विषयगत वर्गीकरण (महात्मा गाँधी जी की मुक्तियों के संदर्भ में)	डॉ. सिराजूडीन मुर्मादोव	71-77
15	चीन में हिंदी भाषा में रोजगार की स्थिति	शिफ रुई लीन	78-80
16	प्रभा खेतान की आत्मकथा 'अन्धा से अनन्धा में स्त्री का सामाजिक संघर्ष'	डॉ. मनोहर आप्पामो जमदादे	81-83
17	दलित चेतना एवं गिरिराज किजोर की कहानियों में प्रतिपादित दलित जीवन	डॉ. सुरेश कात्रदे	84-88
18	समकालीन दलित कहानियों में दलित जीवन	डॉ. भगवान साबुराव भास्करराव	89-92
19	अमृतराव : प्रगतिवादी चेतना के साहित्यकार	डॉ. विनायक यशवंत खरटमल	93-97
20	दलितों का धार्मिक जीवन- 'सीनी सीनी वीनी बदरिया' उपन्यास के संदर्भ में ...	प्र. डॉ. हनुमंत येदू गायकवाड	98-100
21	'पोस्ट बॉक्स नं. 203, तालामोपारा' किन्नरी के जीवन की दर्दनाक दास्तान	प्र. सी. कविता संदीप तळेकर	101-105
22	ग्रामीण एवं शहरी विद्यालयों में बी.एड छात्राभ्यापकों का इंटर्शिप के दौरान शिक्षण प्रभावशीलता का अध्ययन	डॉ. परविन्दर हंसपान धीमती बर्नाजी राय	106-107
23	भारतीय मार्क्सवाद के संदर्भ में डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर की भूमिका	प्र. डॉ. हनुमंत येदू गायकवाड	108-110
24	पर्यावरणीय दुरुपयोग और बंधाव के लिए पर्यावरणीय कानून	रमाकांत	111-113
25	मृगाल पाण्डे की कहानियों में नारी मनोविज्ञान	प्र. संतोष भिका तमन्धाने डॉ. रमेश एस. जयताप	114-117
26	'अड्डी मैड की' नाटक में चित्रित संस्कृति, परंपरा एवं ग्रामजीवन	डॉ. निबा लोटन बान्हे	118-120
27	गाँधी दशन में भारतीय संस्कृति	डॉ. रमेश डी. बाबनखडे	121-124
28	किन्नर और गन्धर्व : शोध यात्रा	डॉ. अनुमान बल्लभ मिश्र	125-127
29	"जल टूटता हुआ में धार्मिक और सांस्कृतिक मूल्य विघटन"	प्र. डॉ. अशोक डी तायडे	128-130

मराठी साहित्य में दलित जीवन कि अभिव्यक्ति काफी पुरानी है किन्तु हिंदी साहित्य में दलित जीवन की दस्तक 20 वीं सदी के अंतिम दशक में दिखाई देती है।

मराठी साहित्य में एक लंबी बहस के बाद दलित साहित्य अपने विशेषताओं के साथ स्थापित हो गया। किन्तु उत्तरभारत में जहाँ ब्राह्मणवाद का बोलबाला है उसे काफी संघर्ष करना पड़ेगा। सामाजिक टकराव जारी है, संघर्ष जारी है, उनका खामियाजा संघर्षशील समाज को चुकाना ही पड़ेगा। इस व्यवस्था को नकार देनेवाली सोच, सुझावों और स्वाभिमान को स्थापित करने के लिए जो भी आगे आयोग उसे किमत चुकानी पड़ेगी, क्योंकि सदियों से जो वर्ग अनुत्पादक, परजीवी, आरामतलब रहा है वह इनको कुछ भी आसानी से प्राप्त होने नहीं देगा। वे हर संभव प्रयास करेंगे इन्हें दबाने का जो अत्यंत क्रूर, धुपित, बिभत्स, अमानवीय होगा। इसे हिंदी दलित लेखक अपनी कलम के माध्यम से व्यक्त करते हैं, समाज कि संवेदना जगाना चाहते हैं, मानवता का आवाहन करते हैं।

हिंदी साहित्य में समकालीन दलित कहानियाँ सामाजिक और आर्थिक शोषण के विरुद्ध आक्रोश है, दलित साहित्य स्थापित व्यवस्थाको नकारता है नही अपितु प्रबलित कथा-साहित्य के धरातलको तोड़ता भी है। दलित कथाकारोंने सशक्तता के साथ दलित परिवेश और संस्कार को अभिव्यक्त हि नहीं किया है बल्कि आधुनिक भारत को नई सोच और नई दिशा भी देने का प्रयास किया है।

समकालीन दलित कहानियों में दलित जीवन

दलित कहानी नाम से ही बोध हो जाता है कि उसमें दलित जीवन का चित्रण हुआ है, जो ब्राह्मणी व्यवस्था के अमानवीय, संवेदनहीनता और दासता को भी दर्शाता है। दलित कहानी ऐसे समाज को प्रतिबिंबित करती है जैसे का सदियों से शोषण हुआ है। जिसमें दलित परिवेश के साथ उनका जीवन भी उभरता है। दलित परिवेश उनकी स्थिती को दर्शाता है, जिसका चित्रण होना स्वाभाविक है। मोहनदास नैमिशराय कि कहानी महाशुद्र में परिवेश का चित्रण करते हुये लिखते हैं - "बिधर देखो उधर ही अंधेरा था। हाथ-को-हाथ दिखाई नहीं देता था। एक छोटी-सी लालटेन कोठरी की चौखट पर लगे साकल की कुडी पर टंगी थी। वहीं से थोड़ा-बहुत उजाला आसपास बिखरा हुआ था। मरघट से एक-एक कोम दूर तक कोई आवादी नहीं थी। दिन में ही यहाँ सभ्राटा तेरने लगता था। रात के अंधेरे में तो चाटाकरण और भी अधिक बराबना हो जाता था। इसी मरघट में नंदू डोम और आचार्यजी रहते थे"।¹

डॉ. कुसुम बियोगी कि कहानी 'आटे सने हरष' में मजदूरी हेतु शहर में आये मजदूरों की झोपड़पट्टी के परिवेश का चित्रण करते हुये लिखती है- "बरसात के कारण रास्ता खराब हो चला था। जगह-जगह गड्डों में पानी भरा था... बरदू के मारे पूरे झोपड़पट्टी इलाके में बरदू का भभका उठ

Volume 9 (Issue 04)
August-September, 2019

ISSN-2230-9578

Journal of Research and Development

- A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

Editor
Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102
Email- rbhole1965@gmail.com Visit-www.jrdrvb.com

Journal of Research and Development
Volume 9 (Issue 04), August-September, 2019
INDEX

Sr. No	Title	Page
1	A Comparative study of the Sphere of Influence of Shopping Centres of Mumbai Maanya Choksey	1
2	Study of Mental Health among kho-kho players in secondary school at Parola Dr. Shailesh C. Patil	11
3	E-waste Management as a Global Challenge Anil Patil, Sachin Nandre	14
4	The Role of the ICT in Bridging the Urban-Rural Divide Mr. Sanjay B Tripathi	19
5	ICT and Poetry Teaching in Modern Era :Metaphysical Elements in 'TO His Coy Mistress' by Andrew Marvell: A Sample Case Mr. Sunil Vishwas Khandkale (Koli)	26
6	प्राचीन भारतीय संस्कृत वाङ्मयातील जलसंवर्धन प्र. सौ. प्रज्ञा जंगले	31
7	शिक्षा के विकास में पुस्तकालय की भूमिका : नवीन भारत के संदर्भ में श्रीमती अंजनी सराफ, डॉ. सतीश सराफ	34
8	पेन्डू तहसील के सेवा केन्द्रों की पहचान एवं उनका प्रभाव क्षेत्र प्रा. जगदीश तिकी	39

Study of Mental Health among kho-kho players in secondary school at Parola

Dr. Shailesh C. Patil
Dhandai College, Amalner

Abstract

The aim of the present study is to find out whether the Mental health of kho-kho players in secondary school related to their gender and area. The sample consisted of 50 kho-kho players in secondary school at Parola city with reference to male and female students from urban and rural areas. The tools is used to fine mental health is inventory developed and constructed by annad Kumar mental health of kho-kho players regarding their gender and area has no difference so both kho - kho players mental health is same.

Introduction-

The world has advance so much due to development of education . Man has become the master of the universe. He has reached the peak of achievement and pinnacle of glory and has occupied the top place in the process of evaluation he rules over the whole world with help of physical mental health man can achieve the success.

Kho - Kho players in secondary school is fell of energy and activeness. They enjoy kho-kho as well as school study Mental health is an ability to adjust to the present situation and the livelihood that the individual will adjust to the emotional stability and intellectual efficiency of people. Mental health is expressed in terms of full expression harmonization direction to the common and end of our native and acquired potentialities.

Haman life during these days is horribly and eventful as a result of which effect of the same on human physical and mental health is inevitable on the one hand. We proudly say that it is an electronic and multimedia era on the other we have not time to take care of our health. Since the last few years student mental health and emotional health has become a great issue of concern for psychologists counselors and health professionals mental health refers to the capacity to handle stress to take make decision and is conductive to positive well being.

Need of the study -The WHO define health in terms of physical mental emotional and social well being because most developed countries operate with score resource. They only concentrated on physical health not mental health.

Now a days students faces lot of physical as well as mental problems due to study and other stress. But no one can care them mental health includes a number of dimensions self esteem realization of ones potential the ability to maintain fullfiling meaningful relationship with others so that the present study is important.

Volume 9 (Issue 02)
February-April 2019

ISSN-2230-9578

Journal of Research and Development

- A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

Editor
Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102
Email- info@jrdrvb.com Visit- www.jrdrvb.com

Journal of Research and Development
Volume 9 (Issue 02), Febuary-April 2019
INDEX

Sr. No	Title	Page
1	Curriculum Design Freming: Need And Challenges Prof dr. Pratibha tukaram patil	1
2	A Comparative Analysis of Service Areas of Agro Service Centres in Yawal Tahsil Dr. Ramesh Vitthal Bhole	4
3	"Geographical Appraisal of Demographic Distribution in Piedmont Plain of Jalgaon District - Using Advance Cartographic Tools" Nitin Samadhan Ghope	7
4	उच्च शिक्षणातील नवीन योजना प्र. अनिता रमेश वानखेडे	18
5	व्हॉल्यूमल खेळाडूंच्या (शारीरिक) क्षमता विकासावर (शस्वीय) प्लायोमेट्रिक प्रशिक्षण कार्यक्रमांमुळे होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास हैलेह कुमार चैत्राम पाटील	21
6	जनपद फर्रुखाबाद में जनसंख्या के समाजि एवं अर्थिक घटन : एक प्रतीक अध्ययन संजय सिंह	24

व्हॉलीबॉल खेळाडूंच्या (शारीरिक) क्षमता विकासावर (शास्त्रीय) प्लायोमेट्रिक प्रशिक्षण कार्यक्रमांमुळे होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास

शैलेश कुमार चैत्राम पाटील, विक्रम विश्वविद्यालय, उजैन

प्रस्तावना :- पूर्वीच्या काळात खेळात मनोरंजनाची किंवा मोकळ्या वेळेत करण्याची एक कृती म्हणून पाहिली जायचे. त्यामुळे खेळाचा प्रचार व प्रसार झालेला नव्हता. परंतु आज आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या प्रसारामुळे जगात तसेच देशात खेळाच्या लोकप्रियतेत वाढ होताना दिसून येते. मनाला आनंद देणाऱ्या व दुःख विसरायला लावणाऱ्या खेळाला मानवी आयुष्यात महत्वाचे स्थान आहे. खेळ हे मनोरंजनाचे साधन नसून गतीमान हालचालीमुळे व शास्त्रीय बैठकीमुळे उच्च शारीरिक क्षमता सुदृढ करण्याचे माध्यम आहे. संशोधनाच्या शास्त्रीय ज्ञानाचा वापरामुळे व उपयोगनात्मक दृष्टीमुळे भारत, अमेरिका, जपान, जर्मनी, फ्रान्स, रशिया इ. देशात आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील क्रीडा कार्यमान वाढत आहे. व्हॉलीबॉल खेळाची सुरुवात विल्यम जी. मार्गन यांनी अमेरिकेत १८९५ साली केली. सुरुवातीला हा खेळ मिंटोनेट या नावाने ओळखला जात असे. डॉ. हेलस्टेक यांनी ते नाव बदलून खेळाच्या स्वरूपाला साजेसे व्हॉलीबॉल असे ठेवले. यात दोन संघ असून प्रत्येक संघात ६ खेळाडू असतात व त्या दोघांमध्ये नेट बांधण्यात येते. यासाठी लेदरबॉल, सिंथेटिक बॉल, पनपिस बॉल या वापर केला जातो.

समस्येची पार्श्वभूमी :- प्रशिक्षणामुळे शारीरिक विकास व मानसिक विकास, प्रतिध्दी आर्थिक विकास मनोरंजन इ. फायदे होतात. खेळावर प्राविण्य मिळविण्यासाठी प्रशिक्षण व दैनंदिन सराव महत्त्वपूर्ण ठरतो. त्यासाठी शास्त्रीय प्रशिक्षण पध्दती व साधने यांचा वापर करून क्रीडा क्षेत्राचा विकास मोठ्या प्रमाणावर घडवून आणणे काळाची गरज आहे. कारण संपूर्ण जग स्पर्धात्मक बनलेले आहे. मानवी व्यक्तीमत्त्व विकसित करायचे असेल तर व्याघात केल्याने शरीर तंदुरुस्त राहू शकते. तसेच क्रीडा क्षेत्रात उच्च पातळीवर यश संपादन करण्यासाठी कौशल्याचा विकासासाठी शारीरिक प्रशिक्षण पध्दतीने खेळाचा विकास करणे आवश्यक आहे. शास्त्रीय प्रशिक्षण पध्दतीत क्रीडा वैद्यकशास्त्र, शरीर धारणाशास्त्र, क्रीडा जैवतंत्रज्ञान, आहारशास्त्र, क्रीडा मानसशास्त्र, क्रीडा प्रशिक्षण इ. मुळे शारीरिक विकास व क्रीडा क्षेत्राचा विकास, प्रत्यक्ष ज्ञान, कौशल्य विकसित करता येतात.

ताकद वग आणि शक्ती या क्षमता वाढविण्यासाठी शास्त्रीय प्रशिक्षण या पध्दतीचा उपयोग केला जातो. शास्त्रीय प्रशिक्षण ही पध्दत सर्वप्रथम ऑथेलेटीक्ससाठी वापरली जात असे.

ताकद वग आणि शक्ती वाढविण्यासाठी स्थापुंध्या स्फोटक आकुंचनावरून भर देण्याचा व्यायाम प्रकारास प्लायोमेट्रिक असे म्हणतात. ट्रॅक आणि फिल्ड थ्रोईंग, स्प्रिंटिंग व्हॉलीबॉल, बॉस्केटबॉल, फुटबॉल, बेसबॉल, डायव्हिंग आणि बॅटकिंग रिफ्लेक्स खेळ इ. साठी प्रशिक्षण आवश्यक असते. काळाबरोबर चालण्यासाठी ही नवनीत आधुनिक तंत्रे व प्रशिक्षण पध्दती अद्यतन करण्यासाठी प्रत्येक खेळाडू, क्रीडामार्गदर्शक, प्रशिक्षक क्रीडा संपटना यांना प्रशिक्षण व सराव यांची आवश्यकता असते. संशोधनाची गरज व महत्त्व :- व्हॉलीबॉल खेळाडूंच्या शारीरिक क्षमतेवर होणाऱ्या परिणाम यावर प्रशिक्षणाचा प्रभाव काय होतो. त्यामुळे खेळाडूंची वेग, ताकद, वाढवून क्रीडा कौशल्यात निपून करण्यासाठी प्रशिक्षण घेणे आवश्यक असते. क्रीडा क्षेत्राचा विकासासाठी खेळामधील जिद्द, मेहनत, चिकाटी खेळातील आवड या सर्व गोष्टी कारणीभूत ठरतात. खेळातील उडी मारणे, केलणे, ओढणे, ढकलणे, या सर्व गोष्टी खेळाडूंच्या स्थापुंध्या ताकद क्षमतेवर अवलंबून असतात. सध्या शारीरिक शिक्षण व खेळ यात अनेक संशोधन होतून नवीन तंत्रज्ञानाच्या वापरामुळे कौशल्य या प्रशिक्षण विकसित होताना दिसून येते.

आज करिअर करण्यासाठी सुध्दा क्रीडाक्षेत्र मागे राहिलेले नाही. आज आपणास प्रत्यक्ष उदाहरणातून क्रीडा क्षेत्राचा विकास दिसून येतो. उदा. सचिन तेंडुलकर यासाठी योग्य प्रशिक्षण व नियमीत सराव करणे गरजेचे असते. शाळा, महाविद्यालय, क्रीडा मार्गदर्शन प्रशिक्षण संस्था यारून शास्त्रीय प्रशिक्षण पध्दतीचा उपयोग केला जाताना दिसून येतो. शास्त्रीय प्रशिक्षणाचा मुख्य हेतू खेळाडूंच्या स्थापुंधी प्रतिक्रिया क्षमता मज्जातरंभेची उद्दिष्टित होण्याची क्षमता शारीरिक सुदृढता यावर नियंत्रण

Issue - 291B

April 2022

E- ISSN – 2348-7143

International Research Fellow Association's

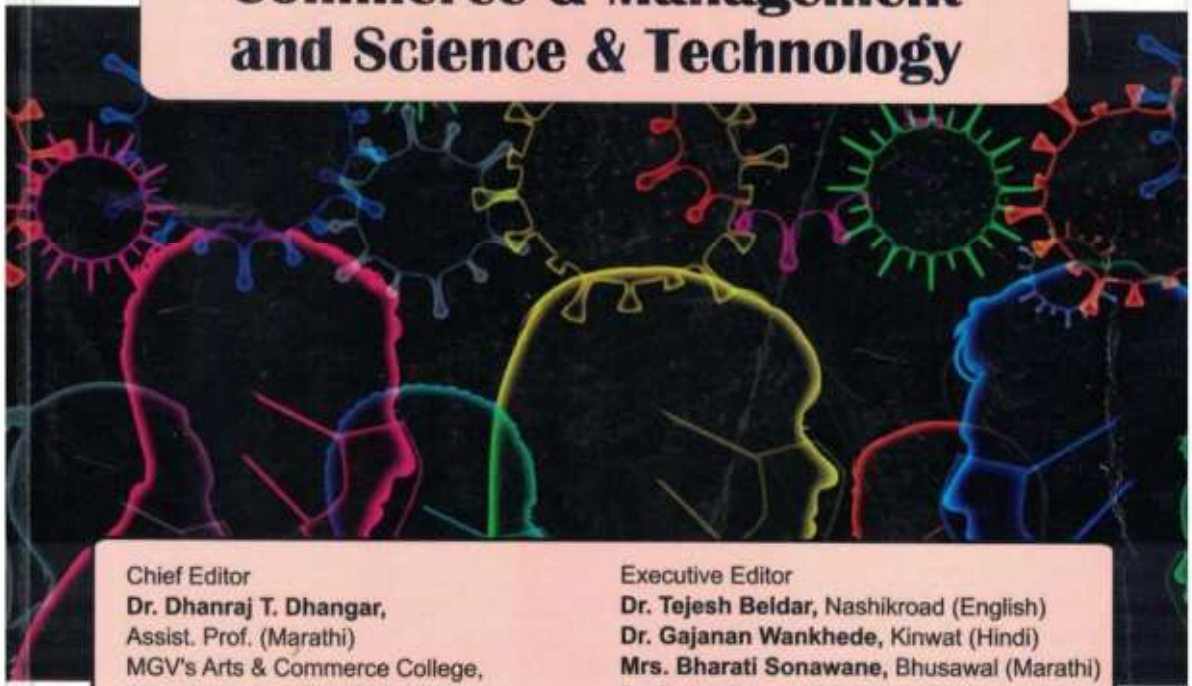
RESEARCH JOURNEY

International E-research Journal

Peer Reviewed Referred & Indexed Journal

Issue - 291B

Recent Trends in Humanities, Commerce & Management and Science & Technology

Chief Editor

Dr. Dhanraj T. Dhangar,

Assist. Prof. (Marathi)

MGV's Arts & Commerce College,

Yeola, Dist - Nashik (M.S.) INDIA

Executive Editor

Dr. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)

Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)

Mrs. Bharati Sonawane, Bhusawal (Marathi)

Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper's and Author's	Page No.
01	Effect of Covid-19, Lockdown on Tapti River Water Quality - Dr. Sudhakar Pralhad Mote, Dr. Madhuri Satish Patil	1
02	New Virtues of Engineering Teachers of India for Modern Era over the Ancient Era - Dr. Sanjay R. Sugandhi	4
03	A Study on Unified Payment Interface (UPI) among University Students in Madikeri City - Savitha V, Raghavendra Prasad N	8
04	Relationship of Sport Activities and Health - Dr. Shailesh C. Patil	13
05	Blue Print of Azadi Ka Amrit Kaal- Union Budget 2022-23 - Asst. Prof. Siddhesh Hadkar	16
06	Mental Health - Pre and Post Covid 19 - Dr. J.P Sontakke	19
07	Study of Nationalism in Indian folk Art : Special Reference to Powada - Suchitra Londe	22
08	Exploring Evaluation Processes and Practices to Understand Technology Integration in Education - Tammay Kulshrestha	25
09	Diasporic Perspectives in Bye - Bye Blackbird by Anita Desai - Mr. Vikas Vishwanath Umbarkar	31
10	New Trends in the works of Pankaj Mishra - Assit. Prof. Yogesh Namdev Patil.	33
11	Correlation Between Mean Body Mass Index in The Population and Prevalence of Obesity in The Adult Male Population (20-54 Years) Living in Indian States: Empirical Evidence for a Population Based Approach of Obesity - Y. P. Patil, R. L. Shinde	36
12	Horrors of Pandemic Influenza and World War First in Virginia Woolf's Mrs. Dalloway - Kanchan Raghunath Dhande	39
13	Women Entrepreneurship Development in India - Dr. Rajkuvar S. Gajare	41
14	Contagion as Metaphor in Blindness by Jose Saramago - Gazala Parveen Shaikh Iqbal, Dr. Patil Nandkumar Jamsing	45
15	Union Budget 2022-23; Budgetary Allocation and Scope for MSME's and Manufacturing Sector in India. - Dr. Swati B. Rajkundal	47

Relationship of Sport Activities and Health

Dr. Shallesh C. Patil

Director of Physical Education,
Dhandai Arts and Science College, Amalner, Dist. Jalgaon.
Affiliated to KBC North Maharashtra University.

Abstract -

Aim of this research paper is to determine the relationship of sport activities and health with reference to the evidences and analysis of different scholars and World Health Organization's guidelines on health. The concept of sports includes health promotion, mastering; the knowledge of the basic of physical culture and healthy lifestyle; achieving an optional level of physical qualities. In addition to the influence on the physical side of a person's development, sports contribute for professional activity. It is sport that can be a powerful mean in facing different mental and physical challenges; it can be resource in the global fight against any kind of diseases. But what it needs its understanding and implementation. It is never been claimed that sport is the sole, or even the major source of variation in health status. But considering the facts and initiative of sport as offered by the international and national sport and health organization, sport is inseparable part of human life. Sport participation either indoor or outdoor seems to make some remarkable, specific, positive and widespread contribution in nurturing fitness and health practices.

Keywords - Physical fitness, muscles, blood circulation, body structure, personality.

Introduction -The present age is fast approaching; also electronic devices have become widely available for entertainment, so many people, especially children have forgotten to go to the field to play. But it also has its downsides so outdoor sports are essential for overall development. Movies from Hollywood and Bollywood have shown that the central characters have to play specific sport game though they are not well acquainted with them but for leaving impact on the spectators they use to learn the skills of sports. The actors used to make their own body shape to play the role in the film, even if they did not have any kind of body. Nowadays, even when children come together to play, they can be seen playing games on their mobiles. Even though they are together, they do not get enough time to talk to each other. Even when they come home, parents put pressure on their children to study. Despite all free time they can see mobile, and handle Television remote. Due to all these things, children do not go to field in spite of their leisure time. Consequently, slim physical health is seen and they look weaken too. (Dr. Jogalekar, 2009)

What Dr. Jogalekar insist in his views that being a leisure time, should be implemented for physical activities like sport as it has direct impact on the physical and mental health of human being. Hence, healthy human development is necessary foundation for all development progress. That is why Dr. Jogalekar insisted on children's sport participation for their better health. Without healthy population the achievement of development objective will be out of reach. Good health is a foundational activity of an individual to realize their physical potentials. A good sport and physical practice,.....

- a. Reduces human mortality.
- b. Improves mental health.
- c. Combat different diseases.
- d. Calibers muscle powers.
- e. Improves physical fitness.

According to the report of World Health Organization 2015, many countries are working to improve their health-care services, better health services will alone will not improve health outcomes. O. P. Sharma (1995), in his book Physical Education in Modern School, has stated that being a social animal, human being is influenced by different inner and outer factors like stress, anxiety, poverty, depression, social status, economic background, education, employment, living area, social gender, as well social and physical disabilities. These social parameters also determine the health inequality among the people living within. Kelley, M. and his Colleagues (2007) in this regard stated that 'the poor and the disadvantaged social groups have worse experience with their personal health as compare to the rich people. As the earlier group lacks good living things and food as well as social services; die in hunger and starvation.'

SPORTS: A MEDIUM TO PROMOTE HEALTH:

The concept of sports includes health promotion, mastering, the knowledge of the basic of physical culture and healthy lifestyle; achieving an optional level of physical qualities. In addition to the influence on the physical side of a person's development, sports contribute for professional activity. (Saparniyazovich and Ismetullaevich, 2021). The very concept of sports made by these scholars initiates psychomotor development of a person through active participation on ground. Thus sports unique and universal power to attract, motivate and inspire makes it highly effective tool for engaging and empowering individuals, communities and even countries.

It is sport that can be a powerful mean in facing different mental and physical challenges; it can be resource in the global fight against any kind of diseases. But what it needs its understanding and implementation.

Volume 10 (Issue.14),
December, 2020

ISSN-2230-9578

Journal of Research and Development
- A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

5.13

Editor
Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.)
425102

Email- rbhole1965@gmail.com

Visit-www.jrdrvb.com

Journal of Research and Development
Volume 10 (Issue 14) December, 2020
INDEX

Sr. No	Title	Page
01	Synthesis, spectral characterization and photophysical properties of thiazolylazo Cu (II) complexes. Bapu Yamgar	01
02	Features and Challenges of the New Education Policy 2020 Dr. Ramesh H. Patil	09
03	Satisfaction Level of Tourists at Pal in Maharashtra Dr. Ramesh V. Bhole	18
04	Influence Of Dielectric Constant Of Medium On Stability Constant Of Substituted Heterocyclic Drug Clarithromycin and Its Complexes With Ce (iii) Ion. J. P. Nehete	23
05	Physico-chemical Analysis of Industrial wastewater Samples from Biological treatment plant Satish N. Vaishnav	27
06	To Measurement of Psychological profile of the Women Handball of K.C.E Physical College Jalgaon Prof. Sanjay bhikaji Bhavsar	31
07	आश्रमशाळा संहितेतील मार्गदर्शक तत्वानुसार शिक्षकांची जबाबदारी, कर्तव्य व शिक्षकांना उदभवणाऱ्या समस्या श्वेतांजली शालिग्राम निंबाळकर	35
08	सामाजिक सुधारणा आणि स्त्री विषयक दृष्टीकोन श्रीमती मीनल कैलास अत्तरे	42
09	शासकिय आश्रमशाळेत दर्जेदार प्राथमिक शिक्षणासाठी शिक्षकांनी राबविलेल्या यशस्वी उपक्रमांचे योगदान डॉ. सुनिता प्रमोद चौधरी	48
10	शारिरीक शिक्षणात योग घास्णेचा तन व्यवस्थापनेवर होणारा प्रभावांचा अभ्यास प्रा. डॉ. शैलेशकुमार चैत्राम पाटील	55

शारीरिक शिक्षणात योग धारणेचा तन व्यवस्थापनेवर होणारा

प्रभावांचा अभ्यास

प्रा. डॉ. शैलेशकुमार चैबाम पाटील

धनदाई कला महाविद्यालय अमळनेर (महाराष्ट्र)

प्रस्तावना -

भारतातील प्राचीन संस्कृती मध्ये योगाचे महत्व फार आहे.भारतात पूर्वीपासून योग हा विश्वाचा गुरु मानला जातो कारण योगात शरीर मन आत्मा यांना एकत्र करण्याचे काम योगाचे असते.योग धारणेद्वारे शरीर मन मस्तिष्क ला पूर्णपणे स्वस्थ ठेवले जाते.आधुनिक काळात मानव जसजसा प्रगत होत गेला तसतसे जगणे सहज सुलभ व सोपे झाले याचे परिणाम मानवी जीवनावर मोठे दुष्परिणाम दिसून येतात कारण मानवाच्या मनावरील शरीरातील ताण वाढत गेला वर्तमान काळात योग धारणेला सर्व जनतेसमोर पोहचविण्याचे महत्वाचे कार्य स्वामी रामदेव बाबा यांनी केले त्यामुळे जनतेला मानवाला सुंदर निरोगी जीवन जगण्याचा मार्ग दाखविला.योगधारनेमुळे तणावमुक्त जीवन जगण्यासाठी मोलाचे योगदान दिलेले दिसून येते.सध्याचे युग हे विज्ञानाचे युग असल्यामुळे अतिशय गतिमान झालेले आहे यांत्रिकीकरण व जागतिकीकरण यामुळे मानवाचे शारीरिक आरोग्य स्वास्थ्य बिघडत आहे.आणि हे शारीरिक आरोग्य सुदृढता चांगली राहावी यासाठी प्रत्येकाने जाणीव पूर्वक प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. यासाठी योग धारणा करण्याची गरज आहे.योगातून शारीरिक आरोग्यच नव्हे तर मानसिक भावनिक अध्यात्मिक सामाजिक आरोग्य जोपासले जाते.मानवी समाजात राहण्याचे वागणुकीचे अनेक नियम व रीतीरिवाज बनविले जाते.समाजाची मुल्ये आणि जीवनमानाच्या काळाच्या ओघात बदलत गेले पण समाजातील रीतीरिवाज फारसे बदलेले नाही.त्याचा परिणाम मानवी मनावरील तान वाढण्यास कारणीभूत ठरला त्यामुळे माणसाचे आयुष्य तानमय झाले.त्यामुळे मानवी जीवनात तान व्यवस्थापन स्ट्रेस मनेजमेंट या विषयाला महत्व प्राप्त झालेले आहे यासाठी स्तरावर शिबिरे कार्य शाळा वर्कशॉप भरविण्यात येतात तसेच शारीरिक शिक्षणातून योगधारणेचा अभ्यास करण्यासाठी क्रीडा पट्टासाठी योग्य ते मार्गदर्शन केले जाते.

योगाची संकल्पना -

योग हा शब्द संस्कृत भाषेतील युज धातूपासून बनलेला असून युज याचा अर्थ जोडणे किवा मिलन असा होय शास्त्राच्या दृष्टीने योग म्हणजे जीवात्मा व परमात्मा यांचे ऐक्य मिलन घडवून आणणे.युज याचा अर्थ लक्ष केंद्रित करणे एकाय करणे अस पण होतो.

योगश्चितवृत्ती निरोध - म्हणजे योग चित्तवृत्तीचा किवा मनात येणाऱ्या संकल्प विकल्पात्मक विचारावर नियंत्रण ठेवण्याची क्रिया विचारामध्ये कोणताही संघर्ष व त्यात द्वंद न आणता ते नियंत्रणात ठेवणे म्हणजे योग होय. - - - - - पतंजली

2020-21

IMPACT FACTOR (SJIF) 2021 = 7.380

ISSN 2319-4766

AN INTERNATIONAL PEER REVIEWED & REFEREED JOURNAL

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

APRIL-JUNE, 2021, VOL - 10, ISSUE - 53

**Special Issue of Department of Political Science,
Lokmanya Mahavidyalaya Warora, Dist. Chandrapur (MS)**

Contemporary India's Foreign Policy: Special Reference SAARC Countries

Chief Editor

Dr. Subodh Kumar Singh
Principal

Editor

Assit. Prof. Tanaji S. Mane
HOD, Department of Political Science

36	भारताचे समकालीन परराष्ट्र धोरण व सार्क संघटनेची उपयुक्तता : एक अवलोकन प्रा. डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	174-181	49
37	भारत-पाकिस्तान मधील व्यापाराचे विश्लेषणात्मक अध्ययन डॉ. सुनील बाबू घुगे	182-188	50
38	भारत पाकिस्तान संबंध आणि सार्कची भूमिका डॉ. विठ्ठल ल. मंडुलवार	189-192	51
39	जागतिक विकासात सार्कची भूमिका प्रा. डॉ. कृष्णा आनंदराव माहुरे	193-197	52
40	भारत-बांगलादेश संबंध डॉ. शरद मधुकर कुळकर्णी	198-201	53
41	भारत - बांगलादेश संबंध एन. आर. कन्हाके	202-204	
42	भारत - पाकिस्तान संबंध एक अभ्यास प्रा. महादेव उल्लम तोडे	205-209	
43	भारताच्या दृष्टीकोणातून - सार्क प्रा. चंद्रकांत. एन. पुरी	210-214	
44	भारत-श्रीलंका संबंधाचे बदलते स्वरूप प्रा. महिपाल रामराव सुळे & डॉ. दयानंद माधवराव गुडेवार	215-218	
45	भारताचे समकालीन परराष्ट्र धोरण विशेष संदर्भ सार्क देश सहा. प्रा. श्रीमती एम. व्ही. चौधरी	219-223	
46	पंतप्रधान मोदींची व्यूहनीती आणि शेजारी राष्ट्रे नितिन नन्नावरे	224-226	
47	सार्क संघटनेची प्रासंगिकता प्रा. सी. सुहास चंद्रशेखर नागापूरे	227-233	
48	भारत नेपाळ संबंध प्रा. तळवीकर एस. जी.	234-237	

भारत – पाकिस्तान संबंध एक अभ्यास**प्रा. महादेव उत्तम तोडे**

विभाग प्रमुख – संगणकशास्त्र विभाग, धनदाई कला आणि विज्ञान महाविद्यालय, अमळनेर, जि. जळगाव, महाराष्ट्र
पिन – ४२५४०१ E-mail- mahadextonde07@gmail.com

प्रस्तावना :-

१५ ऑगस्ट १९४७ ला ब्रिटिशांच्या गुलामगिरीतून भारत स्वतंत्र झाला. परंतु स्वातंत्र्य प्राप्त करतानाच भारताचे झालेले विभाजनही स्वीकारणे लागले भारताच्या अनेकगिक अशा फाळणीतून पाकिस्तान नावाचे स्वतंत्र राष्ट्र निर्माण झाले. आणि या दोन्ही राष्ट्रांत वितुष्ट निर्माण झाले. आणि ते वितुष्ट पुढे कायमच राहिले. ७ व ८ डिसेंबर १९८५ ला बांगलादेशाची राजधानी 'डाका' येथे भारत, पाकिस्तान, बांगलादेश, नेपाळ, भुतान, श्रीलंका आणि मालदीवच्या राष्ट्रप्रमुखांची बैठक होऊन 'सार्क' या संघटनेची स्थापना झाली. दक्षिण आशियायी राष्ट्रांची सामूहिक शक्ती जगापुढे यावी तसेच या सर्व राष्ट्रांमध्ये आर्थिक आणि राजकीय व सर्व प्रकारचे सहकार्य प्रस्थापित व्हावे हा 'सार्क' च्या स्थापनेमागील मुख्य उद्देश होता. भारत, पाकिस्तान, बांगलादेश, श्रीलंका, भुतान, नेपाळ, मालदीव तसेच २००७ ला अफगाणिस्तान हा देश सार्क संघटनेचा सदस्य बनला. परंतु दुर्दैवाने आजपर्यंतचा ही विचार केला तर भारत आणि पाकिस्तानचे संबंध चांगले राहिलेले नाहीत हेच दिसून येते.

संशोधनाचा उद्देश :-

१. भारत – पाकिस्तान यांच्यातील युद्धांचा अभ्यास करणे.
२. पाकिस्तानच्या काश्मिर संबंधी भूमिकेचा अभ्यास करणे.
३. भारताच्या काश्मिर संबंधी भूमिकेचा अभ्यास करणे.
४. भारताचे परराष्ट्र धोरण आणि पाकिस्तान संबंधाबाबत सद्यस्थितीचा अभ्यास करणे.

संशोधन पध्दती :-

भारत – पाकिस्तान संबंध याचा अभ्यास करण्यासाठी 'सामान्याकडून विशेषीकरणाच्या संशोधन' पध्दतीचा उपयोग केला आहे. त्यासाठी विरलेषणात्मक पध्दतीने साधन चिकित्सा केली आहे. प्रसुत शोधनिबंधात लागणारी माहिती ही दुय्यम साधनातील (Secondary Data) आहे. यात प्रामुख्याने राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पडामोडीवर प्रकाश टाकणारे ग्रंथ, वर्तमानपत्रातील लेख, इंटरनेट इ. साधनांचा वापर करण्यात आलेला आहे.

भारत – पाकिस्तान यांच्यातील युद्धे :-

भारत-पाकिस्तान संबंधाचा अभ्यास करताना भारत आणि पाकिस्तान यांच्यात झालेल्या युद्धांचा अभ्यास करणे अत्यंत महत्वाचे ठरते त्याशिवाय भारत-पाकिस्तान संबंधाचा अभ्यास पूर्ण होऊच शकत नाही. भारत-पाकिस्तान यांच्यात झालेली युद्धे खोडक्यात पुढील प्रमाणे.

१. भारत – पाकिस्तान युद्ध (१९४७) :-

ऑगस्ट १९४७ ला भारत आणि पाकिस्तान हे दोन स्वतंत्र राष्ट्र निर्माण झाले. काश्मिरचा राजा हरिसिंग यांनी मात्र भारत किंवा पाकिस्तान यांच्यात विलीन न होता स्वतंत्र राहण्याचा निर्णय घेतला. परंतु २२ ऑक्टोबर

MAH/NAN/10936/2015
ISSN : 2454-7905
SJIF 2021 - Impact Factor: 6.91

***Worldwide International
Inter Disciplinary Research Journal***
(A Peer-Reviewed)

Year - 7, Vol.I, Issue-XLIV, December 2021

2021-22

Editor : Mrs. Pallavi Laxman Shete

Quarterly Research Journal

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture,
Management, Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism,
Mass Communication, Library Science Faculty's)

35	अल्पसंख्या धाकात तर लोकशाही घोष्यात	प्रा. डॉ. लोखंडे बी. बी.	193
36	भारतातील दारिद्र्य, त्याचे मोजमाप आणि दारिद्र्य निर्मुलनासाठी शासकीय योजना	प्रा. डॉ. नागेश मोहनराव सूर्यवंशी	198
37	करोना विषाणूचा जगाला विळखा	अमोल दीपकराव धुळे प्रा. डॉ. सुहास दुर्गादास पाठक	206
38	मिरज महार सत्याग्रह	प्रा. डॉ. शशिकांत एस. संघराज	210
39	'मला उद्ध्वस्त व्हायचर्य' मधील परखड आणि स्पष्ट वक्ती मल्लिका	डॉ. मंजुषा समर्थ	216
40	पर्यावरणीय नीतीशास्त्र व सत्ताशास्त्र	डॉ. रामेश्वर रावसाहेब कणसे	219
41	गोपाळ गणेश आगरकरांचे जीवन चरित्र	डॉ. रंजलकर विनिता विनोदराव	224
42	अमरावती शहरातील घनकचऱ्याची स्थिती आणि व्यवस्थापन	कु. प्रतिक्षा हरिश्चंद्र बैतुले डॉ. श्रीप्रभू जी. चापके	227
43	भारतातील राजकीय पक्षांच्या वाटचालीची राजकीय मीमांसा	प्रा. संदीप गजेराम घुगे	232
44	देशीय उपनिषदातील पंचकोश संकल्पना	डॉ. सौ. कुलकर्णी एस. एन	237
45	सफुसंदे तुकडोजी महाराजांचे ग्रामगीतेतील शिक्षण विषयक विचार	प्रा. डॉ. जगताप यु. एस	240
46	ग्राम ग्रामीण विकासाचे महामेरू - पद्मभूषण डॉ. बाळासाहेब विखे पाटील	डॉ. कुंदा बाळासाहेब कवडे	243
47	भारतातील आरक्षण घोरणाचा चिकित्सक अभ्यास	डॉ. विजय तुन्टे अशोक पाडवी	247
48	गंगलखेड विधानसभा सदस्यांचे विकासात्मक कार्य: (२००० - २००४)	डॉ. भालचंद्र वै. धर्मापूरीकर	255
49	चतुर्थक, दशमक व शतमक	Dr. Rajesh G. Umbarkar	261
50	"जागतिकीकरण आणि महिला सक्षमीकरण"	प्रा. डॉ. राजू लक्ष्मण आदे	264
51	सत्तापी शिवाजी महाराजांच्या प्रशासनाची शैल्ये	प्रा. डी. जे. सावळे डॉ. टी. बी. राजदेव	269
52	"FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND ITS IMPACT ON MANUFACTURE SECTORS IN MARATHWADA REGION OF MAHARASHTRA STATE"	Dr. Bilas S. Kale Mr. Ashok S. Ughade	275
53	भारत-बांगलादेश संबंध एक अभ्यास	प्रा. महादेव उत्तम तोंडे	283

भारत-बांग्लादेश संबंध एक अभ्यास

प्रा. महादेव उत्तम तोंडे

विभाग प्रमुख - संसलगाव विभाग

धनदाईगाव कला व विज्ञान महाविद्यालय, अमळनेर, ता. अमळनेर, जि. जळारपेठ, वि. ४२५ ४०९. (महाराष्ट्र)

प्रस्तावना :-

बांग्लादेश १९४७ पूर्वी अखंड भारताचा व १९४७ पासून १९७१ पर्यंत पाकिस्तानचा भाग होता. १९७१ मध्ये बांग्लादेशाची निर्मिती झाली. बांग्लादेश भारतीय उपखंडाचा एक भाग असल्याकारणाने भारताशी भौगोलिक साम्य असलेला देश आहे. बांग्लादेश भारताचा एक भाग होता. त्यामुळे ऐतिहासिक, आर्थिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या साम्य असलेला देश आहे. भारत बांग्लादेशाची भूसीमा पश्चिम बांगालपासून पूर्वेस म्यानमारशी संलग्न आहे. भारत-बांग्लादेश आर्थिक दृष्ट्या बऱ्याच बाबतीत एकमेकांवर अवलंबून आहेत. याचे कारण म्हणजे दोन्ही देशातील भौगोलिक साधन्ये होय. हिमालयात उगम पावणाऱ्या नद्या भारतीय भूभागातून बांग्लादेशात वाहतात. त्याच्या पाणीवाट्याचा प्रश्न आहे. तसेच बांग्लादेशात पिकांच्या लागती भारताला लागू गिरण्यासाठी आवश्यकता आहे. यावरून दोन्ही देशांना एकमेकांचा गरज आहे हे स्पष्ट होते.

बांग्लादेश निर्मितीच्या वेळी भारतीय सैन्याने पूर्व पाकिस्तान मुक्तिवाहिनीच्या सैनिकांना मदत केली. त्यामुळे पाकिस्तानी सैन्यकर्त्यांनी त्यांच्या हवाई दलाला भारताच्या हवाई दलावर हल्ला करण्याचा आदेश दिला. त्यानुसार पाकिस्तानच्या लढाऊ विमानांनी भारताच्या हवाई दलावर ३ डिसेंबर १९७१ ला अघानक हल्ला केला. पाकिस्तानच्या या आक्रमक कृतीमुळे भारताने पाकिस्तान विरुद्ध युद्धाची घोषणा केली. भारतीय सैन्य मुक्तिवाहिनीच्या मदतीसाठी पूर्व पाकिस्तानच्या प्रदेशात घुसले. पाकिस्तानी सैन्याने भारतीय सैन्याचा प्रतिस्कार करण्याचा जोरदार प्रयत्न केला. परंतु भारतीय सैन्यापुढे त्यांचा निभाव लागला नाही. भारतीय सैन्याने अगदी अल्पावधीतच बांग्लादेशाचा बहुतांश प्रदेश आपल्या नियंत्रणाखाली आणला. अखेरीस १६ डिसेंबर १९७१ पाकिस्तानी सैन्याने भारतीय सैन्यासमोर शरणांगती पत्करली. अशाप्रकारे पूर्व पाकिस्तानचा प्रदेश पाकिस्तानच्या नियंत्रणातून मुक्त झाला आणि स्वतंत्र बांग्लादेश अस्तित्वात आला. बांग्लादेशाची निर्मिती हे पाकिस्तानच्या संस्थापकांचे सबोत मोठे अपघात आहे. अशाप्रकारे भारताच्या मदतीनेच बांग्लादेशाची निर्मिती झाली. परंतु बदलत्या परिस्थितीत या दोन्ही देशांत काही समस्या किंवा विवाद निर्माण झाले आणि त्याचा अभ्यास या शोधनिबंधात करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

संशोधनाचा उद्देश :-

- १) भारत आणि बांग्लादेश यांच्यातील समस्यांचा अभ्यास करणे.
- २) भारत बांग्लादेश यांच्या संबंधाचा अभ्यास करणे.

मूळितकृत्य :-

- १) भारत बांग्लादेश यांच्यातील समस्या घर्षने सोडवण्याचा प्रयत्न होत आहे.
- २) भारत आणि बांग्लादेश यांच्या संबंधामध्ये चांगली वृद्धी झाली आहे.

संशोधन पध्दती :-

भारत आणि बांग्लादेश यांच्या संबंधाचा अभ्यास करण्यासाठी विश्लेषणात्मक आणि वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीचा उपयोग केला आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधात लागणारी माहिती ही दुय्यम साधनातील (Secondary Data) आहे. यात प्रामुख्याने राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळीवर प्रकाश टाकरणारे ग्रंथ, वर्तमान पत्रातील लेख, संकेत स्वळे इ. साधनांचा वापर करण्यात आलेला आहे.

भारत बांग्लादेश यांच्यातील समस्या/विवाद :-

भारत आणि बांग्लादेश यांच्यात प्रामुख्याने खालील प्रमाणे समस्या किंवा विवाद आहेत. :-

१) कराकचा धरणाचा प्रश्न :-

गंगा नदीचा उगम हा भारतात झाला असून तिचा बराच मोठा भाग भारतात आहे. परंतु गंगा नदी समुद्राला जाऊन येवें मिळते तो भाग बांग्लादेशात आहे. यामुळे बांग्लादेशाला असे वाटते की गंगेचे पाणी बांग्लादेशाला मिळाले पाहिजे उन्हाळ्यात गंगा नदीचे पाणी कमी होते. यामुळे भारताला पाण्याची टंचाई भासते. एवढेच नाही तर कलकत्ता बंदरालाही धोका निर्माण होतो. अशा स्थितीत कराकचा धरणाची निर्मिती बांग्लादेशासाठी आवश्यक आहे. यामुळे पुरावरील नियंत्रण प्रस्थापित करता येते तसेच आवश्यकता पडेल तेव्हा या पाण्याचा वापर सिंचनासाठी करता येतो. परंतु भारताने असे केलेल्या बांग्लादेशाची स्थिती अधिक कठीण बनते. बांग्लादेशाला भारताच्या बरोबरच हिस्सा गंगा नदीच्या

Printed Journal
Indexed Journal
Refereed Journal
Peer Reviewed Journal
Multidisciplinary Journal

CODEN Number: IJARPF
Impact Factor: RJIF 5.2
P-ISSN Number: 2394-7500
E-ISSN Number: 2394-5869
Index Copernicus (ICV) 2016: 71.85

International Journal of Applied Research

VOLUME 4

ISSUE 5

MAY

2018

MONTHLY

Research Journals
Delhi (India)

ISSN Print: 2394-7509
ISSN Online: 2394-5069
Impact Factor: 5.2
IJAR 2018; 4(5): 19-22
www.allresearchjournal.com
Received: 10-03-2018
Accepted: 14-04-2018

Jaywantrao G Patil
Assistant Professor, D. M. E.
S.'s Arts College, Amalner,
Jalgaon, Maharashtra, India

Declining child sex ratio in Jalgaon district: A major threat to social health

Jaywantrao G Patil

Abstract

The aim of the present paper is to throw light on the declining child sex ratio in Jalgaon district of Maharashtra. It also endeavors to suggest some recommendations over the issue. The data is obtained from 2001 and 2011 Primary Census abstracts of the districts Child sex ratio is calculated for the age group of 0-60 years with simple formula. The results suggests decline in child sex ratio throughout the study region. The decline is higher in Erandol, Dharangaon and Pachora tehsils while it is the least in Bhusawal tehsil. Some serious measures are to be implemented to combat this burning problem otherwise it may a serious social issue in future and its intensity will also be more. Certain suggestions are also listed at the end.

Keywords: Jalgaon, social health, child sex ratio

1. Introduction

Human resources have been defined as 'energies, skills, talents and knowledge of the people which should be applied to the production of goods and rendering useful services. "Among various elements of population composition, sex composition, age composition and economic composition hold a prime place for population geographers." (Chandana, 2011)⁽²⁾ The process of economic development of any country depends on the quality of its population. The composition of population to a certain extent throws light on the man power of a country and is responsible for its progress. Sex ratio is one of the important components of population. It denotes number of females per thousand males in a population. If this ratio is higher, then the status of woman in the society is better, while lower sex ratio represents socio-economic backwardness or the other socio-economic factors which affect on the changing rate of sex ratio. Therefore, more focus is given on study of sex ratio. This is an important part of the present study.

2. Objectives

1. To study spatio-temporal changes in child sex ratio in Jalgaon district.
2. To provide certain recommendations to deal with the problem of declining child sex ratio in the study region.

3. Material and Methodology

The study region

The district is bounded by the state of Madhya Pradesh to the north. The rivers Amner and Panjhara form a boundary in the west between the region and the Dhule district. In the east, the district under study is bordered by Buldhana district.

Correspondence

Jaywantrao G Patil
Assistant Professor, D. M. E.
S.'s Arts College, Amalner,
Jalgaon, Maharashtra, India

**AWARENESS ABOUT FACTORS LEADING TO DECLINING SEX RATIO : A
CASE STUDY OF JALGAON DISTRICT (MS)**

Arvind A. Badgujar¹, Jaywantrao G. Patil²

¹Associate Professor in Geography, Y. C. S. P. Mandal's DDSP Arts, Commerce & Science College,
Erandol, Dist. Jalgaon

²Assistant Professor in Geography, DMES's Arts & Science College, Amalner Dist. Jalgaon

Corresponding Author- Arvind A. Badgujar

Email : aabddsp@gmail.com

Email : patilg101@gmail.com

Abstract :

The present paper investigate the awareness about factors leading to declining sex ratio in Jalgaon district of Maharashtra. The survey method is used for the study. About 900 respondents are interviewed from 30 villages from the district. Systematic random sampling method is used while selecting the respondents. From the present study, it is cleared that most of the people are aware of this issue and they accept that the sex ratio in the study region is declining. The essential factors responsible were son preference and dowry. More than half of the respondents assume that the son preference is the main factors behind the declining sex ratio in the study region. About one-third of the respondents reported that dowry system is the main cause behind declining sex ratio.

Keywords : Awareness, sex ratio, Jalgaon district

Introduction :

'India is the country of unity in diversity. In India, while we pray too many female deities and look up to them as embodiments of strength, courage, wealth and education, we still practice deep-rooted traditional preference to the male child or the son. In the recent times, it has taken an ugly turn with innumerable crimes against women, increasing cases of rape and sex selective abortions.' (NIPCCD, 2008) according to the 2011 census, for every 1000 boys, there are only 918 girls. The child sex ratio in India has been on the decline since 1991 and the worst since independence. According to the 1991 census, there were 945 girls for every 1000 boys and in 2001, 927 girls for every 1000 boys. The sex ratio is defined as the ratio of the number of males to number of females in a population set. It is internationally expressed per 100 females but in India, it is expressed as per 1000 males. According to the World Health Organization, biologically normal child sex ratio ranges from 102 to 106 male per 100 females. Converting it to Indian terms would be 943-980 females per every 1000 males. In Maharashtra, the child sex ratio in the year 1991 was 946 girls for every 1000 boys and in 2001, it declined up to 913 girls per 1000 boys. But in 2011 census, this decline is very sharp and it has become the matter of greater concern because now this ratio is as low as 894 girls per thousand boys. It

is important to understand why and how the child sex ratio has declined. Other things being equal, the child sex ratio, like the sex ratio at birth, does not undergo drastic changes over short periods of time. Women have experienced in the past, and continue to experience, higher mortality than men from late infancy to almost the end of their reproductive period. In recent years, there is enough evidence from the data collected by the sample registration system annually to show that in India the female child mortality, although higher than the male child mortality, has declined at a more rapid rate than the male child mortality. This welcome change should have made the child sex ratio more favourable to girls compared to the past, although it cannot wipe out the overall deficit, which is a cumulative process of neglect of women over several decades.

Objective :

The objective of the present research paper is to investigate the awareness about factors leading to declining sex ratio in Jalgaon district of Maharashtra.

Research methodology :

The study region :

The district under study is flanked by the Satpura ranges to the north and Ajanta hills to the south and the central part of the district is covered by well known Tapi river basin which flows towards the west. The region experiences

Arvind A. Badgujar

**CHILD SEX RATIO IN NANDURBAR DISTRICT OF MAHARASHTRA :
RECENT TRENDS AND PATTERNS**

Arvind A. Badgajar¹, Jaywantrao G. Patil²

¹Associate Professor in Geography, Y. C. S. P. Mandal's DDSP Arts, Commerce & Science College, Erandol, Dist. Jalgaon

²Assistant Professor in Geography, DMES's Arts & Science College, Amalner Dist. Jalgaon

Corresponding Author - Arvind A. Badgajar

Email : arbadgajar@gmail.com

Email : patilg101@gmail.com

Abstract

Sex ratio is an important component of population which expresses the proportion of females per thousand males in a region. The aim of the present paper is to throw light on the pattern and trend of declining sex ratio in nandurbar district of maharashtra. It also endeavors to suggest some recommendations over the issue. The data is obtained from 2011 primary census abstracts of the district. Child sex ratio is calculated for the age group of 0-60 years with simple formula. The results suggest decline in child sex ratio throughout the study region. The decline is higher in urban child sex ratio which may further result into lower general sex ratio in future. Some serious measures are to be implemented to combat this burning problem otherwise it may a serious social issue in future and its intensity will also be more.

Key words : child sex ratio, nandurbar district, trends

Introduction :

Human resources have been defined as 'energies, skills, talents and knowledge of the people which should be applied to the production of goods and rendering useful services. "among various elements of population composition, sex composition, age composition and economic composition hold a prime place for population geographers." (chandana, 2011) the process of economic development of any country depends on the quality of its population. The composition of population to a certain extent throws light on the man power of a country and is responsible for its progress. Sex ratio is one of the important components of population. It denotes number of females per thousand males in a population. If this ratio is higher, then the status of woman in the society is better, while lower sex ratio represents socio-economic backwardness or the other socio-economic factors which affect on the changing rate of sex ratio. The sex ratio at birth is an important demographic indicator that was initially studied in the late 17th century (graunt, 1662, arbuthnot j., 1974). The sex composition of a population is determined, in part, by the number of male births relative to the number of female births. The sex ratio at birth also affects critical demographic measures. For example, the "doubling-time" of a population (the number of years required for the population to double its size given a rate of population growth) rises as

the ratio of males to females at birth increases (markle, 1974, petersen & petersen, 1986). Moreover, data about the sex ratio at birth is necessary to understanding trends in infant morbidity, such as low birthweight and mortality, since male infants are more susceptible to illness and have higher infant mortality rates, including rates of sudden infant death syndrome, than females (stevenson, verter & fanaroff, 2000, mathews, menacker & macdorman, 2004, getahun, amre, rhoads & demissie, 2004). The present study focuses on the trends and patterns of general sex ratio and child sex ratio in nandurbar district of maharashtra.

Objective : the objective of the present paper is to study the trends and patterns of child sex ratio in nandurbar district of maharashtra.

Research methodology :

Data : the data required for the present study are obtained from the secondary sources. The map of study region is prepared by using the topographical maps, district planning map etc. The data about demographic aspects are obtained from website of census department, government of india, (primary census abstract, 2011), socio-economic abstract of jalgaon district.

Methodology : a simple methodology is used for conducting the present study. The total, urban and rural child sex ratios are taken into consideration. The age group of 0-6 years is

Arvind A. Badgajar

❧ CONTENTS OF ENGLISH PART - V ❧

S. No.	Title & Author	Page No.
19	Gender Disparity in Literacy in Dhule District of Maharashtra State Ahire Ramesh C. Dr. Nile Kailas S. Dr. Patil Jaywantrao Gulabrao	126-132
20	A Geographical Analysis of Agricultural Land Use/ Land Cover Changes in Tribal Area in Nashik District Dr. Raut V. R. Dr. Shelar S. K.	133-138
21	An industrial Corridor in Nandurbar District: Present Scenario Dr. B. N. Girase	139-147
22	Statistical Analysis of Sex Ratio and Literacy of Various States in India Patil Dinesh Bhaidas Patil Tejas Dinesh	148-154
23	A Case Study of Co - Operative Spinning Mill in Malegaon City Shaziya Nausheen Jaleel Ahmed	155-160

19. Gender Disparity in Literacy in Dhule District of Maharashtra State

Ahire Ramesh C.

Chudaman, Assistant Professor, ADMES.s Arts and Science, College,
Mhasadi, Tal. Sakri, Dist. Dhule (MS).

Dr. Nile Kailas S.

Assistant Professor, Pratap College, Amalner, Dist. Jalgaon (MS).

Dr. Patil Jaywantrao Gulabrao

Assistant Professor, DMES.s Arts and Science, College, Amalner, Dist. Jalgaon (MS).

Abstract

The present study is an attempt to analyze the male-female composition of literacy in Dhule District of Maharashtra. The research work is based on secondary sources of data collected from the District Census Hand Book, Dhule district. Literacy rate has been computed for the population above 6 year and Sopher's Disparity index (1974) modified by Kanchan Rao (1983) has been employed for measurement of male-female disparity in literacy. It is observed that the total as well as male and female literacy rates are higher in urban than rural area. It is also observed that the total as well as male-female specific literacy rates are higher in urban area than rural area. The male-female disparity is higher in rural area than urban area.

Key Words: Gender Disparity, Literacy

Introduction

Literacy is an important indicator of development of population. Literacy reflects the socio-economic and cultural setup of a nation, ethnic group or community. It influences and determines qualitatively and quantitatively not only the human resources but also the population attributes like fertility, mortality, age of marriage and economic participation of population ultimately, aiming towards welfare of the society (Sawant and Lewis, 2007). Literacy is essential for eradicating poverty and mental isolation for cultivating peaceful and friendly international relations and for permitting the free play of demographic process (Chandna, 1980)^[2]. Literacy is a cultural attribute of population. It acts as an index to judge the socio-economic development of an area (Kumari, S, 1987)^[3]. Prior to the advent of the

Impact Factor – 6.261

Special Issue - 146 A

Feb. 2019

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

UGC Approved Journal

Multidisciplinary International E-research Journal

RECENT TRENDS IN SOCIAL SCIENCES

Organized by

N. T. V. S's

G. T. Patil Arts, Commerce and Science College,
NANDURBAR, Dist. Nandurbar - 425 412 (Maharashtra)

■ GUEST EDITOR ■

Dr. Madhulika Sonawane

■ EXECUTIVE EDITOR ■

Prof. Dr. Narendra B. Gosavi

■ CHIEF EDITOR ■

Dr. Dhanraj T. Dhangar

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

20	Impact Of Demonetization On Agriculture In Rural Area Dr. Dhawalu Mahadu Gangurde	061
21	Rural - Urban Disparity In Literacy In Dhule District Of Maharashtra State Ahire Ramesh Chudaman, Dr. Badgjar Arvind Amrut, Dr. Patil Jaywantrao Gulabrao	063
22	Multiculturalism in the Business Sector Assist. Prof. Dinesh Barku Deore, Dr. Vijay Zipa Chaudhari	066
23	Artificial Intelligence and its influence on Marketing function Dr. N. B. Gosavi, Mr. Shaileshkumar N. Pardeshi	068
24	Dark Light vs. Illuminating Darkness : A Little Drama of Balancing the Relationship in Jhumpa Lahiri's A Temporary Matter Dr. Darbarsing D. Girase	070
25	Goods and Services Tax (GST) and its positive impacts on Indian Economy Mr. Vijaysing I. Girase	072
26	One Person Company - A Concept for Entrepreneurial Development Dr. Sunil S Trivedi	075
27	An Overview of Production Management Zaidi Ali Adnan	078
28	Consumer Behaviour And Marketing Dr. Kathar Ganesh. N.	082
29	Environmental Management Systems Implementation in Economic Development Dr. Memon Ubed	085
30	Demonetization in India Sonwane Savita Bhimrao, Dr. Vilas G Dapke	089
31	Factor Influencing Consumer Buying Behaviour Dr Padnapani Bhagwan Sawai, Rumana Sadiqullah Khan	094
32	Green Accounting : A Growing Business in India Memon Sohel	099
33	Impact of Effective Communication on Positive Hierarchical Change Sheema Shareef, Dr Farhat Durrani	102
34	Information Literacy Shaikh Atikh Usman	106
35	Structure of Competitive Marketing Strategy Dr Madhukar P Aghav	109
36	Various Aspects of Consumer Security in India : An Overview Dr. Laxminarayan Kurpatwar	113
37	A Study On Consumer Buying Behavior Of Preferences Of Life Insurance Products Dr. Pavitra D. Patil	117
38	Impact of Goods and Service Tax on Educational Sector : An Overview Dr. Shyam Jivan Salunkhe	121
39	Women Rights in Live in Relationship a legal paradigm Dr. R.L. Parikh, Dr. Ketan P. Desai	124
40	Abating Cheque Dishonor; an Innovative Cheque Clearing System Prof.(Dr). Narendra B. Gosavi, Prof. Shantaram Onkar Mali	127

difficulties.
re wasted
griculture
etization.
y the note
nder. The
ment has
defendoi
were the
rners. In
due to the
griculture
harif yield
farmers,
did not be
erking on
that due
old. The
relaxation
participation
ating, the
ployment
opa. Mainly

Rural - Urban Disparity In Literacy In Dhule District Of Maharashtra State

Ahire Ramesh Chudaman

Dept. of Geo. Late Annasaheb R. D. Deore, Arts and Science College, Mhasadi, Tal. Sakri, Dist. Dhule (MS)

Dr. Badgajar Arvind Amrat

Dept. of Geo. D.D.S.P. Arts and Science College, Erandol, Tal. Erandol, Dist. Jalgaon (MS)

Dr. Patil Jaywantrao Golabrao

Dept. of Geo. DMES's Arts and Science College, Amalner, Dist. Jalgaon (MS)

Abstract

The present study is an attempt to analyze the rural-urban composition of literacy in Dhule District of Maharashtra. The research work is based on secondary sources of data collected from the District Census Hand Book, Dhule district. Literacy rate has been computed for the population above 6 year and Sopher's Disparity index (1974) modified by Kundu and Rao (1983) has been employed for measurement of rural-urban disparity in literacy. It is observed that the total as well as urban literacy rates are higher than the rural area.

Key Words - Rural-Urban Literacy, Disparity.

Introduction

Literacy is an important indicator of development of population. Literacy reflects the socio-economic and cultural setup of a nation, ethnic group or community. It influences and determines qualitatively and quantitatively not only the human resources but also other population attributes like fertility, mortality, age of marriage and economic participation of a population ultimately, aiming towards welfare of the society (Sawant and Lewis, 2004) [1]. Literacy is essential for eradicating poverty and mental isolation for cultivating peaceful and friendly international relations and for permitting the free play of demographic processes (Chandna, 1980) [2]. Literacy is a cultural attribute of population. It acts as an index to judge the socio-economic development of an area (Kumari, S, 1987) [3]. Prior to the advent of the skill of reading and writing, society could be classified as pre literate and literate. Literate society began somewhere during the 4th million B.C. through a gradual transmission from pictography to the use of an alphabet (Golden, 1968) [4].

The Population Commission of United Nations considers the ability to both read and write simple messages with understanding in any language a sufficient basis for classifying a person literate. The Indian census has adopted this definition (Census of India, 1981) [5]. But there is variation of definition in some countries. For example, the people of Finland have to pass a difficult test for being declared as literate (UNESCO, 1957). The measurement of literacy in Indian Census is done in the population above 6 years of age, 0-6 year's child population is excluded in determining the number of literates. Rural-urban populations in a country also display a wide disparity in respect of literacy rate. The literacy rate of urban population is significantly high in comparison to rural population in the developing country (Chandna, R.C., 2004) [6]. Rural-urban differential in literacy emanates from the differences in the type of economy, degree of concentration of educational institutions, status granted to the female and migratory pattern of the two areas. The rural-urban differential in literacy has been narrowing down largely due to the opening of large number of schools in the countryside and also due to the increasing degree of socio-economic awakening among the rural population.

Objectives

The main objectives of the present research work are following:

- (i) To analyze tahsil wise rural-urban composition of literacy.
- (ii) To analyze rural-urban disparity in literacy.

Study Area

Dhule district is located in the north-western corner of the Maharashtra State. It extends between 20°38' to 21°03' north latitude and 74°05' to 75°01' east longitude. Dhule district covers an area of 8063.11 sq. km., which is 2.62% of the geographical area of the Maharashtra state. It stretches 108 km. from west to east and 112 km. from south to north direction. The area of the district is represented in Survey of India degree sheets No. 46K, 46L, 46O, 46G and 46H on the scale of 1:2,50,000.

Proceeding
Prof. R. T. Pawar

लिंग समभाव आणि महिला सक्षमीकरण

Gender Equality and Women Empowerment

मुख्य संपादक
प्राचार्य डॉ. अशोक खैरनार

सहसंपादक
प्रा. कांतीलाल सोनवणे
प्रा. अतिश मेश्राम
डॉ. प्रियंका सुलाखे

अथर्व पब्लिकेशन्स

- ✓ महिला सबलीकरण १४३
- प्रा. रमेश पावरा
- राष्ट्रीय विकास आणि महिला सबलीकरण १४६
- प्रा. रामेश्वर नारायण नगराळे
- भारतीय स्त्री सबलीकरण आणि स्त्रीचे जीवनमान १५१
- प्रा.डॉ. दुर्योधन देवीसिंग राठोड
- भारतीय राजकारणातील महिलांचा सहभाग आणि सक्षमीकरण... १५५
- प्रा.डॉ. बाबासाहेब त्रिंबक मोताळे
- महिला आणि कायदेशीर संरक्षण १६१
- प्रा. शामसिंग डी. वळवी
- बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेतील स्त्री जीवन दर्शन १६४
- प्रा.एस.डी. पाटील
- साक्री तालुक्यातील अशिक्षित स्त्रियांच्या अहिराणी १७०
ओवीगीतातून प्रकट होणारे भावाबहिणीचे अतूट नाते
- डॉ. प्रकाश श्रीराम साळुंके
- महिला सबलीकरणात माध्यमांची भूमिका १७५
- स्नेहा साहेबराव राठोड
- स्त्री मुक्तीची आंदोलने आणि स्त्रीवादी साहित्य १८१
यातील अनुबंध
- प्रा.डॉ.एस.एस. पुलावळे
- पाटील महेंद्र धोंडू
- महिला सबलीकरणामध्ये कथाकार प्रिया तेंडूलकरांचे १८८
योगदान
- डॉ. सुभाष सदाशिव पुलावळे
- मराठी साहित्यातील सक्षम लेखिका १९५
- प्रा.डॉ. विजया पाटील
- महिला सक्षमीकरण व आर्थिक विकास २०२
- डॉ. वैशाली रा. हजारे

महिला सबलीकरण

- प्रा. रमेश पावरा

धनदई महाविद्यालय, अमळनेर, जि. जळगाव

प्रस्तावना

मानवाच्या विकासासाठी स्वातंत्र्य आवश्यक असते. भारतीय समाजरचना पाहिली असता असे दिसते की, समाजाने महिलांना त्यांचे अधिकार नाकारलेले दिसतात. भारतीय संस्कृती पुरुषप्रधान संस्कृती आहे. त्यामुळे भारतात स्त्रीला पुरुषाची मालमत्ता समजली जाते. भारतीय महिलांचा विचार केला असता असे आढळते की, ती नेहमी परावलंबी असल्याचे दिसते. जन्मानंतर ती आई-वडिलांवर अवलंबून असते. विवाहानंतर ती आपल्या पतीवर अवलंबून असते आणि म्हातारपणी ती आपल्या मुलांवर अवलंबून असते. अशा परिस्थितीत महिलांचे शोषण होत असते. महिलांना सबळ बनविण्यासाठी जगातील प्रत्येक राष्ट्राने कायदे करून पुरुष आणि महिला यांच्यातील विषमता दूर करण्याचा प्रयत्न केला आहे. परंतु सामाजिक अधिकार मात्र अजून महिलांना पाहिजे त्या प्रमाणात प्राप्त झालेले दिसत नाही.

महिलांना सबळ करण्यासाठी भारत सरकारने विविध प्रयत्न केलेले आहे. त्याच्या पूर्वीही महाराष्ट्र सत्यशोधक संघटनेच्या माध्यमातून महात्मा फुलेंनी वंचित स्त्रियांना न्याय देण्याचा प्रयत्न केलेला होता. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्री मुक्तीचा विचार राजकीय विचार पीठावरून भारतीय संसदेत हिंदू कोड विलातून मांडलेला होता.

महिलांना प्रबळ करण्यासाठी बांगलादेशातील चितगाव विद्यापीठातील अर्थशास्त्राचे प्राध्यापक ग्रामीण बँकांचे प्रणेते डॉ. मुहमद युनूस यांनी १९७५ साली महिलांना आर्थिकदृष्ट्या सबळ करण्यासाठी प्रयत्न केलेला होता. त्याचप्रमाणे भारताचे माजी राष्ट्रपती अब्दुल कलाम यांनी २०२० मध्ये भारताला महासत्ता बनविण्याचे स्वप्न बघितले आहे. त्यातून महिला सबलीकरणाचा प्रयत्न झालेला आहे.

सबलीकरण ही एक आवाहनात्मक प्रक्रिया आहे. अस्तित्वात असलेल्या अधिकाराच्या संबंधातील आणि अधिकारांच्या साधनांवर नियंत्रण प्रस्थापित करण्याची प्रक्रिया आहे. याचा प्राथमिक उद्देश महिलांना सबल बनविणे हा आहे. याचा संबंध सामाजिक आर्थिक व राजकीय परिवर्तन घडवून आणण्याची प्रक्रिया

**MULTIDISCIPLINARY ONE DAY
NATIONAL LEVEL CONFERENCE
ON
HISTORY OF KHANDESH**

18TH DECEMBER 2018

EDITORIAL BOARD

(only for this issue)

GUEST EDITOR

Dr. Vijay Y. Jadhav

Principal, Late. A. P. S. Wadile Arts College, Thalner.

EXECUTIVE EDITOR

Prof. Satish M. Borse

Dept. of History , Late. A. P. S. Wadile Arts College, Thalner.

CHIEF EDITOR

Mr. Dhanraj T. Dhangar

MGV'S Arts, Sci & Comm College, Yeola, Dist. Nashik.

VENUE

Annapurnadevi Vidya Prasarak Sanstha Sanchalit

Late. Annasaheb P. S. Wadile Arts College

Thalner, Tal. Shirpur, Dist. Dhule - 425 421.

५०	बहिणाबाई चौधरी यांच्या काव्यातील बोलीभाषेचे अस्सल रूप प्रा. मैत्र्या डी. पाटील	१५८
५१	खानदेशातील सण-उत्सव विषयक लोकगीते प्रा.डॉ. हिरालाल सोमा पाटील	१६२
५२	खानदेशातील वृत्तपत्रांच्या माध्यमातून झालेल्या समाज सुधारणा प्रा.डॉ. सुनिल चंद्रकांत अमृतकर	१६६
५३	धुळे जिल्ह्यातील सहकारी साखर कारखान्याचा आर्थिक जीवनावर पडलेला प्रभाव - एक ऐतिहासिक अभ्यास (१९६५-१९९८) प्रा. किशोर शिवलाल पाटील, प्रा.डॉ. डी.एन. वाय	१६९
५४	खानदेशातील धरणाचमधील रबोत्सव : एक सांस्कृतिक इतिहास प्रा. संजय बी. शिंगणे	१७१
५५	खानदेशातील जैन समुदायाचा राजकीय आणि आर्थिक इतिहास प्रा.डॉ. विजय साहेबराव तुटे, प्रा. रघुनाथ कौतिक सोनवणे	१७४
५६	मिरला : खानदेशातील ग्रामीण जाणिवांचा वास्तव आकृतीबंध प्रा. निलेश एकनाथ पाटील	१७६
५७	१८५७ च्या स्वतंत्र लढ्यातील खानदेशातील आदिवासींचे योगदान प्रा.डॉ. दिनकर बी. जाधव	१८०
५८	पश्चिम खानदेशातील भूमिगत चळवळ - एक दृष्टीक्षेप प्रा.डॉ. रमेश धनराज जाधव	१८२
५९	मराठाकालीन खानदेशातील उद्योग व व्यापार : एक दृष्टिक्षेप प्रा.डॉ. ए.जी. सोनवणे	१८५
६०	सुफी संप्रदायाचे अनुयायी खानदेशातील फारूकी राजे प्रा.डॉ. एच.आर. चौधरी, प्रा. बोमसे सतिश मधुकर	१८८
६१	खानदेशातील ओवींचे अनुभव विश्व डॉ. सी.एस. करिके	१९१
६२	खानदेशातील अहिराणी बोली भाषेचे सांस्कृतिक वैभव प्रा.डॉ. डी.ए. पाटील	१९४
६३	पश्चिम खानदेशातील अश्वसुगीन मानवाची हत्यारे व आयुधे प्रा.डॉ. कविता धनंजय धर्माधिकारी	१९७
६४	ईस्ट इंडिया कंपनीकालीन खानदेशातील आदिवासी भिडू जमातीचा संपर्क प्रा.डॉ. रमाकांत अंबादास चौधरी	२०१
६५	कोकणी बोली भाषेतील लोककथा साहित्य एक समृद्ध वाडमय प्रा. अश्विनी रवींद्र महाड	२०४
६६	आधुनिक खानदेशातील आर्थिक परिस्थिती : एक अभ्यास बी. ललित बी. गुजराथी	२०७

**धुळे जिल्ह्यातील सहकारी साखर कारखान्याचा आर्थिक जीवनावर पडलेला प्रभाव -
एक ऐतिहासिक अभ्यास (१९६५-१९९८)**

प्रा. किशोर शिवलाल पाटील

धनदाई कला आणि विज्ञान महाविद्यालय, अमळनेर.

प्रा.डॉ. डी.एन. वाघ

प्रताप महाविद्यालय, अमळनेर.

प्रस्तावना

प्रत्येक देशाच्या विकासात सहकारी क्षेत्राचे अनन्यसाधारण असे योगदान आहे. तद्गतच भारताच्या विशेषतः महाराष्ट्राच्या सहकारी क्षेत्रात साखर कारखानदारीला महत्त्वाचे स्थान प्राप्त झाले. अजून साखर कारखाने सहकार चळवळीचे मानदंड ठरले आहेत. त्यामुळे या उद्योगाच्या काळ्यात आर्थिक क्षेत्रात अमुलाग्र बदल घडून आला आहे. सहकारी साखर कारखान्यांमुळे महाराष्ट्राचा केवळ आर्थिक विकासच झाला नाही तर ग्रामीण भागाची मानसिकता बदलली, या कारखान्यांमुळे आर्थिक सुबत्ता, आधुनिक जिवन शैली, राहाणीमानातील बदल, रोजगार संधी, आधुनिक शिक्षण या सारखी फळे चाखाव्यास मिळाली त्यात धुळे जिल्हाही अपवाद राहिला नाही.

उद्दिष्टे

- १) सहकारी साखर कारखान्यांचा आर्थिक जीवनावर पडलेल्या प्रभावांचा अभ्यास करणे.
- २) ग्रामीण भागाच्या आर्थिक विकासात सहकारी साखर कारखान्यांचा अभ्यास करणे.

संगोपन पध्दती

- १) ऐतिहासिक व सामाजिक संगोपन पध्दती
- २) सर्वेक्षण पध्दती
- ३) विषयाची संदर्भित व्यक्तींच्या मुलाखती

विषयाची व्याप्ती - धुळे जिल्हा

महाराष्ट्रात साखर उद्योगाला स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर चालना मिळाली. पंधाशी विठ्ठलराव विखे पाटील यांनी १९५०-५१ मध्ये अहमदनगर जिल्ह्यातील प्रवरानगर येथे प्रथमच सहकारी तत्वावर साखर कारखाना सुरू केला. या कारखान्याच्या बसने राज्यात सहकारी साखर कारखाने सुरू करण्यास चालना मिळाली.

ग्रामीण भागाची कामपासट घडवून आणण्यामध्ये सहकार चळवळीचे मोठे योगदान आहे. सहकाराच्या चळवळीच्या माध्यमातून पुण्यासारख्या विकासापासून वंचित राहिलेल्या सहकारी साखर कारखान्यां मार्फत औद्योगिक क्रान्ति घडून आली त्यामुळे धुळे जिल्ह्याच्या विकासासाठी चालना मिळवून ग्रामीण भागास झळाळी मिळाली. १९६० नंतरच्या दशकात धुळे जिल्ह्यातील राजकीय, सामाजिक क्षेत्रातील काही मंडळींनी सहकारी साखर कारखाने उभारण्यास प्रयत्न सुरू केले त्यातूनच धुळे जिल्ह्यात १९६५ नंतरच्या कालखंडात श्री. सातपुडा तापी तालुका सहकारी साखर कारखाना लि. , शहादा पुरुषोत्तम नगर , श्री. पांडुरा कान सहकारी साखर कारखाना लि. भाडणे, शिरपूर शेतकरी सहकारी साखर कारखाना लि. शिवाजीनगर, दहिवद, श्री. संजय सहकारी साखर कारखाना विजयनगर यासारखे सहकारी साखर कारखाने उभे राहिले. या कारखान्यांनी आपापल्या परिसरात आर्थिक चैतन्य निर्माण करण्याची कामगिरी बजावली. या कारखान्यांमुळे शेतकरी , कामगार व ग्रामीण भागाचा सर्वांगीण विकास घडून आला.

महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँकेचे उपाध्यक्ष नितेश सरनाईक म्हणतात की, राज्यातील रोजगारीचा प्रश्न सोडविण्यासाठी सहकारी साखर कारखान्यांनी मोठ्या प्रमाणात हातभार लावला असून एक मध्यम आकाराचा कारखाना सुमारे पाच-सहा हजार व्यक्तींना प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रोजगार मिळवून देतो. बरील विधानाचा संदर्भ घेतला असताना धुळे जिल्ह्यातील या चार कारखान्यांनी २४ हजार लोकांना प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रोजगार मिळवून दिला त्यातून धुळे जिल्ह्याच्या आर्थिक विकासात मोठ्या प्रमाणात हातभार लावल्याचे दिसून येते.

साखर कारखान्यांसाठी आवश्यक असणारी मुख्य गोष्ट म्हणजे उत्पादन वाढविण्यासाठी श्री पांडुरा कान सहकारी कारखान्याने शेतकऱ्यांना चांगल्या प्रतीचे बोगे उपलब्ध व्हावे म्हणून पाडेगाव येथून बोगे आणून कारखान्याने नर्सरी सुरू केली. २ आपापल्या कार्यक्षेत्रात ऊस पिकाची उपलब्धता होण्यासाठी जवळजवळ सर्वच कारखान्यांनी प्रयत्न केले त्यातून मोठ्या प्रमाणात उत्पादन वाढून शेतकऱ्यांचा मोठ्या प्रमाणात फायदा झाला.

ऊस पिकासाठी पाण्याची मोठ्या प्रमाणात आवश्यकता असल्यामुळे सर्वच कारखान्यांनी मोठ्या प्रमाणात प्रयत्न केलेले त्यात श्री सातपुडा तापी परिसर सहकारी कारखान्यांनी उपसा जलसिंचन योजनेतून कोरीर सुजाळपूर, प्रकाशा-बाफेरा, हाट मोहीदा, आगळे ओसळी सुरू केल्यात त्यातून बागायतीचे क्षेत्र पुढील प्रमाणे वाढले. ३

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

Volume 10, July 2021

Special Issue-II

Multidisciplinary Issue

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :

Dr. Kamalakar Galkwad (Guest Editor, English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

हिंदी विभाग

26	पर्यावरण प्रभाव आकलन (ईआईए) अधिसूचना-2020 : एक समीक्षात्मक अध्ययन	डॉ. सुभाष दोंडे	114
27	निर्गुण संतो का परिवर्तित युग पर प्रभाव	डॉ. व्ही. डी. सूर्यवंशी	122
28	संत साहित्य में विश्वबंधुत्व - ज्ञानेश्वरी के पसायदान के संदर्भ में	डॉ. माधुरी जोशी	125
29	प्रेमचंद की ग्राम्य जीवन की कहानियाँ	डॉ. साधना भंडारी	129
30	शैलेश मटियाणी के उपन्यासों में चित्रित महानगरिय जीवन	डॉ. हेमलता काटे	134
31	गिरीगड्डु उपन्यास में चित्रित बुद्ध जीवन की वासदी	डॉ. विष्णु राठोड	137
32	तुलनात्मक दृष्टि से निराला और मुक्तिबोध के काव्य में समानता	डॉ. ओमप्रकाश शंकर	140
33	हिन्दी कहानियों में उभरती आधुनिकता	नेमलता ठाकूर	144
34	सुबई तटीय सत्रक परियोजना : एक अस्वधारणीय परिवहन प्रणाली	डॉ. सुभाष दोंडे	148
35	उद्यानिकी में बदलता आर्थिक जीवन : जनुमानगड्डु जिले का एक अध्ययन	डॉ. एस. एस. खींची, जगदीश कुम्हार	156

मराठी विभाग

36	महाराष्ट्रातील चाण्या-मुरळी उपासक	डॉ. शंकर मुंडे	166
37	अहिराणी लोक वाङ्मयातील उखाण्यामधील भावसांदर्भ	डॉ. रंजनी लुंगसे	170
38	आदिवासी साहित्यनिर्मितीच्या प्रेरणा	प्रा. राजू शनवार	174
39	आदिवासी चरित्र आत्मचरित्र : एक आडावा	प्रा. संतोष हापगुंडे	177
40	म. जोतीराव फुले यांचा श्री-शिक्षणविययक दृष्टीकोन	डॉ. अनमोल शेंडे	180
41	बहिष्काराई चौधरी म्हणजे ग्रामीण कवितेचा मानदंड	प्रा. गजानन जाधव	184
42	तेहोली (वागलांची राई) वेगुलेंचे चि. व्यं. खानोलकर ऊर्फ आरती प्रभू -लेखन प्रेरणा	प्रा. डॉ. बाळकृष्ण लळीत	186
43	च. बा. बोधे यांचे ललित लेखन	निलिमा लोहोर	194
44	ग्रामीण कादंबरी एक परिचय -	डॉ. विजय केसकर	199
45	१९९० नंतरच्या मराठी कादंबरीतील परिवर्तन	डॉ. राजाराम सोनटके	202
46	१९९० ते २००५ चा कालखंडातील मराठी ग्रामीण कादंबरी	डॉ. बिभीषण देशमुख	206
47	ग्रामीण साहित्यात प्रवाह निर्माण होण्याची कारणे परंपरा	डॉ. अरुण पाटील	211
48	'अवकाळी पावना दरम्यानची गोष्ट' : कृषी समाज जीवनाचे यथार्थ चित्रण करणारी कादंबरी	प्रा. प्रशांत पाटील	217
49	बऱ्हाडी कवितेतून साकार झालेला बऱ्हाडी माणूस व त्याचे दुःख	प्रा. गजानन जाधव	220
50	मधुकर सहकारी साखर कारखाना लि. फैजपूर चा ग्रामीण विकासातील सहभाग ऐतिहासिक दृष्टीकोनातून अभ्यास (विशेष संदर्भ 1980-1991)	प्रा. किशोर पाटील	223
51	कोविड -१९ : भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील आर्थिक व सामाजिक परिणामांचे अध्ययन	डॉ. डी. एन. सोनवणे	228
52	कोविड-१९च्या काळात भारतीय रोजगार क्षेत्रासमोरील आव्हाने आणि उपाययोजना	डॉ. जयश्री सरोदे	234
53	महाराष्ट्रातील दुष्काळ : समस्या आणि उपाय	प्रा. देवानंद मंडवधरे	239
54	भारतातील मार्बेजिनिक वितरण व्यवस्थेच्या कार्यप्रणालीचे अभ्यास	डॉ. मधुकर अनंतकवळस	243
55	कॉर्पोरेट सामाजिक जबाबदारी : प्रकल्प 'नन्ही कली' एक विज्ञेपणात्मक अभ्यास	डॉ. करुणा कुशारे, माधुरी झाडे	251

मधुकर सहकारी साखर कारखाना लि. फैजपूर चा ग्रामीण विकासातील सहभाग
ऐतिहासिक दृष्टीकोनातून अभ्यास (विशेष संदर्भ 1980-1991)

प्रा. किशोर शिवलाल पाटील

धनदाई कला व विज्ञान महाविद्यालय अमळनेर.

Email - kishorpatil74192@gmail.com

Mobile - 9403384030

सारांश

महाराष्ट्रात सहकार चळवळीच्या माध्यमातून सहकारी साखर कारखानदारीला मुठवात झाली. प्रथम नगराच्या सहकारी साखर कारखान्याच्या यशाने प्रेरित होऊन महाराष्ट्रात सहकारी साखर कारखाने सुरू झाले. ग्रामीण भागाच्या विकासा या सहकारी साखर कारखान्यांनी मोलाची भूमिका निभावली. फैजपूर चा मधुकर सहकारी साखर कारखाना ही याना अपवाद नव्हता. मधुकर सहकारी साखर कारखान्याने यावल, रावेर परिसरातील ग्रामीण जीवनाचे चित्र बदलून टाकले. ऊस उत्पादक शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढावे म्हणून कारखान्याने कृषी तज्ञ नेमून शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन केले. शेतकऱ्यांच्या जमिनीचे माती परीक्षण करून कुठले घटक मातीत टाकले पाहिजे याची माहिती शेतकऱ्यांना उपलब्ध करून दिली. मधुकर सहकारी साखर कारखान्याने शासकीय योजना कारखाना परिसरात यशस्वीपणे राबवल्या त्यात गोबर रस संशोधन वसवण्यासाठी दिलेले अनुदान असे किंवा कुटुंब कल्याण शब्दक्रिया करण्यासाठी दिलेले अनुदान असे यातून सक्रिय भूमिका निभावली. दिवसेंदिवस पाण्याची लागवण जाणारी पातळी वसूत ऊस उत्पादन वाढीसाठी सरकारच्या मदतीने हातनूर धरणाला विविध जलसिंचन उपसा योजना मंजूर करून जास्तीत जास्त क्षेत्र ओलिता द्यावी आणले. त्यातून परिसरात सुवत्ता आली. कारखाना परिसरातील विद्यार्थी तंत्र शिक्षण घेण्यासाठी बाहेर च्या परिसरात जातो हे वसूत कारखाना संचालक मंडळाने शासन दरबारी पाठपुरावा करून फैजपूर येथे तंत्रनिकेतन ची स्थापना करून विद्यार्थ्यांना शिक्षणाची सोय उपलब्ध करून दिली. कारखान्यामार्फत सर्वच सुविधांना रोजगार उपलब्ध करून देता येणे शक्य नसल्यामुळे औद्योगिक शिबिरांचे आयोजन करून सुशिक्षित बेरोजगार तरुणांना रोजगार उभारणी करण्यास मदत केली.

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

महाराष्ट्र राज्याचे मुख्यमंत्री नामदार वसंतरावजी नाईक व जळगाव जिल्ह्याचे नेते नामदार मधुकरराव चौधरी यांच्या प्रयत्नांमुळे 5 जून 1974 रोजी मधुकर सहकारी साखर कारखान्याम औद्योगिक परवाना मिळाला. यावल रावेर परिसरात ग्रामीण भागात उभ्या राहणाऱ्या या उद्योगाने ग्रामीण भागातील आर्थिक चित्र बदलण्यास मोठ्या प्रमाणात मदत केली. कारखान्याच्या स्थापनेनंतर शेतकऱ्यांच्या जीवनात व परिसरात या साखर उद्योगाच्या माध्यमातून सुचना निर्माण होण्यास मदत झाली. ग्रामीण भागात देखील शेतीमालावर आधारित उद्योग यशस्वी होऊ शकतो व तो परिसराचे चित्र बदलू शकतो हे मधुकर सहकारी साखर कारखान्याने दाखवून दिले. आजची कारखान्याची स्थिती बिकट असली तरी एकेकाळी याच कारखान्याने परिसराचे चित्र बदलण्यात मोलाची भूमिका निभावली होते हे नाकारता येत नाही.

बीज सशः सहकारी साखर कारखाना, ऊस उत्पादन, जल सिंचन, रोजगार.

उद्दिष्टे:

1. सहकारी साखर कारखाना फैजपूर ने ऊस उत्पादन विकासामाठी केलेल्या उपाय योजनांचा अभ्यास करणे.
2. सहकारी साखर कारखाना फैजपूर चा शासकीय उपक्रमात दिलेल्या सहभागाचा अभ्यास करणे.
3. सहकारी साखर कारखाना फैजपूर ने जलसिंचनासाठी केलेल्या प्रयत्नांचा अभ्यास करणे.
4. सहकारी साखर कारखाना फैजपूर ने औद्योगिक विकासामाठी केलेल्या प्रयत्नांचा अभ्यास करणे.
5. सहकारी साखर कारखाना फैजपूर ने परिसरात रोजगार उपलब्धतेसाठी केलेल्या प्रयत्नांचा अभ्यास करणे.

INDIAN HISTORY AND RISE OF RELIGION CENTRES

¹Kishor Shivalal Patil*, ²Dr Bhamare Nanaji Daga

¹Research Scholar, Malwanchal University, Indore, India

²Supervisor, History, Malwanchal University, Indore, India

Accepted: 07.04.2020

Published: 20.05.2020

Keywords: INDO – US Relationship.

Abstract

Hinduism is the religion practiced by the inhabitants of India and the Indian subcontinent today. It is also a religious designation. It is a synthesis of many diverse spiritual traditions from the surrounding area. It does not have a distinct set of beliefs, unlike other religions. Most religions believe that Hinduism is the world's oldest religion, yet no one in history is known to have founded it. Hinduism originated in several different locales and is most likely a synthesis of many diverse regional tribes' beliefs. Hinduism has been traced back at least 5,000 years, according to historians. People used to believe that when the Aryans conquered the Indus Valley civilization and relocated to the banks of the Indus River approximately 1600 BCE, they introduced the core tenets of Hinduism to India. However, this view is now regarded to be incorrect, and many scholars believe that Hinduism formed among the people who lived in the Indus Valley area long before the Iron Age. The earliest items discovered in this area date back around 2000 BCE. They believe that the core principles of Hinduism originated in indigenous ceremonies and customs, but that they were also affected by ideas from outside the nation.

Paper Identification

INTRODUCTION

Prior to 500, much of India's history may be categorized as North Indian. It was in the north of India that ancient Indian empires like the Maurya and Gupta grew. They had a little influence on Southern politics. The period between the Gupta dynasty's demise and the establishment of the Mughal empire warrants consideration as well. As much space as was given to Alexander's Indian war and the Indo-Greek rulers in early modern historiography, the early mediaeval era of India was portrayed as one of political disarray and cultural decay. Only in the last few decades has increased attention been paid to this previously overlooked millennium in which key regional kingdoms competed for power. This time period is significant not just for the history of the area, but also for the history of India as a whole. In this mediaeval time, Central and South India were just as prominent as North India. Since there was no central government in India, regional cultures developed that were

मराठी लोकनाट्य आणि लोककला

पाटील प्रशांत कारीनाथ

संशोधक विद्यार्थी, मराठी विभाग,

मालवांगल विद्यापीठ, इंदौर (मध्यप्रदेश)

प्रस्तावना :-

या देशातील वसाहतकारांच्या अत्यंत प्रगत अशा जीवनपध्दती किंवा संस्कृती येथे उदयास आलेल्या होत्या. त्याबरोबर अत्यंत प्राचीन काळापासून या देशात विकसित झालेले आचार-विचार मौखिक परंपरेने एका पिढीपासून दुसऱ्या पिढीला देण्याची पध्दती रुढ होती. प्रादेशिक भाषा बरोबर मौखिक परंपरेने निसर्गावरही परिणाम झाला. प्रारंभी दैवी कथा, दंतकथा, लोक गीतांच्या माध्यमातून हे ज्ञान भारप्रवाही होत असावे असे अलीकडील लोकसाहित्याच्या या अभ्यासावरून स्पष्ट झालेले आहे. जनमाणसापर्यंत हे ज्ञान सहजपणे नेण्यासाठी त्या कथा सामिनय आणि गायना व्दारा सादर केल्या गेल्या जात. पूर्व परंपरेने चालत आलेल्या ह्या कथा व गीतांमध्ये नवीन भर टाकून त्यांचा विकासही होत राहिला. रंजनासाठी नृत्य, नाट्य, स्वरुपातही सादरीकरणाची कल्पना पुढे आली. त्यातूनच लोकनृत्य, लोकनाट्य बैठक देऊन नृत्य, नाट्य, संगीतप्रधान असे अनेक कलाप्रकार उदयाला आले आहेत. त्यांच्या व्दारे महाराष्ट्रीय लोकजीवन आणि संस्कृतीचे मनोदर्शन घडत असते. "शाहिरी वाङ्मयाचा नाट्यात्मक प्रकार ऋग्वेदे सुभाषा होय असे अनंत फदी म्हणतात".

आर्यांच्या आगमनानंतर आर्यांची जीवनपध्दती व त्यांची पंचमहाभूतावरील व्दंत जीवननिष्ठा, विविध देवदेतांची भक्तिपरंपरा ही येथे स्थिरावली. विकसित एकता आणि आभ्यत्मिकता ह्यांची मिळून एकमुक्त अशी भारतीय संस्कृती येथे वाढली. येथे भाषा, प्रांत, जात, धर्म, वर्ण आणि संस्कृती वेगवेगळे असलेले समाज भारतीय म्हणून एक आहेत. ह्या एकात्मतेचे दर्शन या लोककला आणि लोकसाहित्यातून घडते. ह्या लोकसाहित्यातील समुद्रा विषयी निश्चित अशी भूमिका मांडलेली आढळते. मराठी जनमाणसावर मराठी लोकनाट्याची जबरदस्त मोहिनी आहे. येथील माती, संस्कृती आणि लोकमानस यांच्या मुरीतून उमललेली ही एक सुंदर कला आहे. ती लोकांनी टिकविली. लोकाभ्रयावर वाढली म्हणून लोककला आणि मराठी लोक ही मराठी लोकनाट्य ह्या कलाप्रकाराची खरी खुरी प्रेरणा ठरते.

लोकनाट्याचे घटक :-

मराठी तमाशातून विकसित झालेल्या मराठी लोकनाट्यावर अनेकांनी अभ्यास केला आहे. या अभ्यासकांनी लोकनाट्याची वैशिष्ट्ये दाखवून दिलेली आढळतात. एक वाङ्मय प्रकार म्हणूनही लोकनाट्यावर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न झालेला आहे. या अभ्यासकांचा मागोवा घेतल्याशिवाय लोकनाट्याच्या वैशिष्ट्यांची चर्चा करता येणार नाही. मराठी लोकनाट्याचे अभ्यासक वि. कृ. जोशी यांनी 1. गण, 2. गौळण, 3. संगीत लावणी, 4. दौलत जादा, 5. रंगबाजी, 6. छक्कड, 7. फार्स, 8. बग असे आठ घटक असल्याचे दाखवून दिले आहेत. अर्थात आजच्या लोकनाट्यात ही सर्व गुणवैशिष्ट्ये आढळत नाहीत. वि. कृ. जोशी यांनी

2021-22

E-ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

April-May-June 2021

Vol. VIII, Issue-II

Multidisciplinary Issue

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :

Dr. Kamalakar Gaikwad (Guest Editor, English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

हिंदी विभाग

26	पर्यावरण प्रभाव आकलन (ईआईए) अधिसूचना-2020 : एक समीक्षात्मक अध्ययन डॉ. सुभाष दोंडे	114
27	निर्गुण संतो का परिवर्तित युग पर प्रभाव डॉ. श्री. डी. सूर्यवंशी	122
28	संत साहित्य में विश्वबंधुत्व - ज्ञानेश्वरी के पसायदान के संदर्भ में डॉ. माधुरी जोशी	125
29	प्रेमचंद की ग्राम्य जीवन की कहानियाँ डॉ. साधना भंडारी	129
30	शैलेश मटियानी के उपन्यासों में चित्रित महानगरिय जीवन डॉ. हेमलता काटे	134
31	गिनीगड्ड उपन्यास में चित्रित वृद्ध जीवन की भासदी डॉ. विष्णु राठोड	137
32	तुलनात्मक दृष्टी से निराला और मुक्तिबोध के काव्य में समानता डॉ. ओमप्रकाश झंवर	140
33	हिन्दी कहानियों में उभरती आधुनिकता नेमलता ठाकूर	144
34	मुंबई तटीय सड़क परियोजना : एक असन्धारणीय परिवहन प्रणाली डॉ. सुभाष दोंडे	148
35	उद्यानिकी से बदलता आर्थिक जीवन : हनुमानगढ़ जिले का एक अध्ययन डॉ. एस. एस. धींची, जगदीश कुम्हार	156

मराठी विभाग

36	महाराष्ट्रातील वाण्या-मुरळी उपासक डॉ. शंकर मुंडे	166
37	अहिराणी लोक वाङ्मयातील उच्चाण्यांमधील भावसीदर्य डॉ. रंजनी लुंगसे	170
38	आदिवासी साहित्यनिर्मितीच्या प्रेरणा प्रा. राजू शनवार	174
39	आदिवासी चरित्र आत्मचरित्र : एक आढावा प्रा. संतोष हापसुंडे	177
40	म. जोतीराव फुले यांचा स्त्री-शिक्षणविषयक दृष्टीकोन डॉ. अनमोल शेंडे	180
41	बहिष्णाबाई चौधरी म्हणजे ग्रामीण कवितेचा मानवंद प्रा. गजानन जाधव	184
42	तेंदोनी (बागलांची राई) वेंगुलेंचे वि. ध्य. घानोलकर ऊर्फ आरती प्रभू -लेखन प्रेरणा प्रा. डॉ. बाळकृष्ण लळीत	186
43	व. बा. बोधे यांचे ललित लेखन निलिमा लोहोर	194
44	ग्रामीण कादंबरी एक परिप्रेक्ष्य - डॉ. विजय केसकर	199
45	१९९० नंतरच्या मराठी कादंबरीतील परिवर्तन डॉ. राजाराम सोनटके	202
46	१९९० ते २००५ या कालखंडातील मराठी ग्रामीण कादंबरी डॉ. विभीषण देशमुख	206
47	ग्रामीण साहित्यात प्रवाह निर्माण होण्याची कारण परंपरा डॉ. अरुण पाटील	211
48	'अवकाळी पावसा दरम्यानची गोष्ट' : कृषी समाज जीवनाचे यथार्थ चित्रण करणारी कादंबरी प्रा. प्रशांत पाटील	217
49	वऱ्हाडी कवितेतून साकार झालेला वऱ्हाडी माणूस व त्याचे दुःख प्रा. गजानन जाधव	220
50	मधुकर सहकारी साखर कारखाना लि. फैजपूर चा ग्रामीण विकासातील सहभाग प्रा. किशोर पाटील	223
51	ऐतिहासिक दृष्टीकोनातून अभ्यास (विशेष संदर्भ 1980-1991) कोविड -१९ : भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील आर्थिक व सामाजिक परिणामांचे अध्ययन डॉ. डी. एन. सोनवणे	228
52	कोविड-१९च्या काळात भारतीय रोजगार क्षेत्रासमोरील आव्हाने आणि उपाययोजना डॉ. जयश्री सरोदे	234
53	महाराष्ट्रातील दुष्काळ : समस्या आणि उपाय प्रा. देवानंद मंडवधरे	239
54	भारतातील सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेच्या कार्यप्रणालीचा अभ्यास डॉ. मधुकर अनंतकवळस	243
55	कॉर्पोरेट सामाजिक जबाबदारी : प्रकल्प 'तन्ही कली' एक विज्ञापनात्मक अभ्यास डॉ. करुणा कुशारे, माधुरी झाडे	251

'अवकाळी पावसा दरम्यानची गोष्ट' : कृषी समाज जीवनाचे यथार्थ चित्रण करणारी कादंबरी

प्रा. प्रशांत काशिनाथ पाटील

धनदाईमाता कला व विज्ञान महाविद्यालय, अमळनेर, जि. जळगाव

मोबा. ९४२३७७१५६७

Mail ID. pkpatil79@gmail.com

सारांश :-

'अवकाळी पावसा दरम्यानची गोष्ट' ही कादंबरी २१ व्या शतकातील ग्रामिण साहित्य प्रवृत्तीची शाश्वत अनुभूती आहे. त्यातून आलेले ग्रामिण जीवन, बदलते समाज वास्तव, शेतकऱ्यांचे कष्टमय जीवन, निगरगडू सौंदर्यकार, धष्ट राजकीय नेते, व्यक्तिरेडित झालेला सहकार या सामाजिक जीवनाचे वास्तव चिंतन या कादंबरीत आले आहे. असंपटित असणारा शेतकरी जो पर्यंत संपटित होत नाही. तो पर्यंत लालची व्यापाऱ्यांपासून त्याची सुटका होणार नाही. यातील संघर्ष करणाऱ्या व्यक्तिरेड्या, त्यांचे जीवन याचे वास्तवपूर्ण वर्णन या कादंबरीत येते. या कादंबरीत जीवनातील संघर्ष त्या संघर्षांतून उभा राहणारा समाज. आई-वडीलांच्या मृत्युनंतर थोरली उषा व्यक्तिगत भावनांना मूढमाती देऊन दोन्ही बहिणींसह जगण्यासाठी जाती-पातीच्या पलीकडे जाऊन माणुसकीवर विश्वास ठेवणारे समाजमन ते दर्शवतात. असे गावगाड्याचे चित्रण मराठीत अपवादानेच येते.

प्रस्तावना :-

साधारणतः १९९० च्या दशकात शेतकरी आत्महत्यांचे सत्र महाराष्ट्रात सुरु झाले. आज ३० वर्षे झाली असले तरी शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या थांबल्या नाहीत. किंवा कमी न होता ते तर वाढलेच आहे. २०१४ आणि २०१५ ची सरकारची आकडेवारी या गोष्टीचा दुजोरा देणारी आहे. या काळात संपूर्ण देशात शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या ४० टक्क्यांनी वाढल्या. सर्वाधिक १८% वाढ ही आपल्या महाराष्ट्रात नोंदविली गेली. शेतकऱ्यांचे 'अच्छे दिन' कधीच येणार नाही का? असा प्रश्न मनात निर्माण होतो. जन्मतःच धराभूत होण्याचा शिकवा बसलेला असतांनाही हा बळी राजा जगण्यासाठी संघर्ष करतो. पण आसमानी व मानवी आर्षातामुळे त्याचा निभाव लागत नाही. अखेर त्याला मृत्युला कवटाळाचे लागते. बेका, पतसंस्था, सोसायट्यांच्या कर्जांचा ताण आणि सावकारी जाच हेच शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येचे मुख्य कारण आहे. असेच सर्वांना वाटते पण निसर्गही यामागील मोठे कारण आहे.

गेल्या काही वर्षांपासून हवामानात बदल होत आहे. आकस्मित गारपीट, दुष्काळ, अवकाळी पाऊस याने शेतकरी हवालदिल झाला आहे. इंधनाच्या अफाट वापरामुळे कार्बन आणि इतर विषारी वायूंचे उत्सर्जन मोठ्या प्रमाणात होत आहे. यामुळे अभूतपूर्व अशा अवकाळी घटना घडत आहेत. परिणामी पृथ्वीचे अस्तित्वच धोक्यात आले आहे. जगभरातील विकसित देशांनी आणि त्यांच्या कंपन्यांनी नफा मिळवण्याच्या इव्यासापायी नैसर्गिक साधन संपतीची लुट चालविली आहे. यात्रीक जीवन फडती स्वीकारून सर्व पृथ्वीला प्रदूषित केले जात आहे. या सर्वोचे परिणाम शेतकरी वर्गाला धोऱ्यावे लागत आहे. सततचा दुष्काळ, अडीअडचणीचा काळ आणि नापिको म्हणून शेतकऱ्यांच्या घरचे लग्न, वाळंतपण, बारसे, किराणा, शाळेचा खर्च, आजारपणा हे थांबत नाही. हा खर्च पागवण्यासाठी त्याला कर्ज काढावेच लागते. सात बारा हातात ठेवूनही बेका शेतकऱ्यांना कर्ज देत नाही. अशा वेळी शेतकऱ्यांना सावकाराचा उंबरठा झिजवावाच लागतो. खेड्यातील अशिक्षित आणि ग्लोबल जगाचा गंध नसलेल्या शेतकऱ्यांना कसे लुबाडतात त्याबद्दल 'मुकुंदराव पाटील' यांच्या लेखनात सापडतो त्यांचे 'दैनंदिन' मध्ये शेतकऱ्यांनी कसे जगायचे. हा अप्रलेख लिहिला आहे. धान्य व दुध दुभत्याचे उत्पादन शेतकऱ्यांनी करायचे भाव मात्र व्यापारी आणि सावकार ठरवणार, हे मुकुंदराव पाटलांना मान्य नाही. शेतकऱ्यांना त्यांच्या मालाला भाव मिळाला नाही तर त्यांची अवहेलना थांबेल त्यांच्या हिशाला अवहेलनाच आलेली दिसते.

मराठी वाङ्मयातील आद्य मराठी शाहिरी

पाटील प्रशांत काशीनाथ

संशोधक विद्यार्थी, मराठी विभाग,
मालवांजल विद्यापीठ, इंदौर (मध्यप्रदेश) भारत

Accepted: 05.09.2021

Published: 01.10.2021

मुख्य शब्द: मराठी शाहिरी।

शोध आलेख सार

मराठी शाहिरी आणि शाहिराविषयीचा जुन्यात जुना लिखित पुरावा म्हणून सत्यदेवराज यादव राजांच्या दरबारात आलेल्या इरातांमूलक्या प्रवासाच्या प्रवासवृत्तातील निर्देश होय. त्यानंतरचा चरित्रात्मक ग्रंथातील पुरावा म्हणजे महानुभाव पंथाचे प्रवर्तक चक्रवर्त यांचे गुरु श्री. गोविंद प्रभु चरित्रातील होय. ज्ञानदेवांच्या ज्ञानेश्वरीतही याच प्रकारच्या नृत्य, नाट्य, संगीत प्रधान लोकसंजन करणाऱ्या गायक-चित्रणे चित्र विसरी. या सर्व प्राथिक ज्ञानस्रोतांवरून यादव काळात नृत्य, नाट्य, संगीतप्रधान गीत शाळा होत्या. यादव दरबारी व गायनावात नृत्य, नाट्य यांचे कार्यक्रम करणारा कोल्हाटिकांचा वर्ग होता. तो दर गुरुवारी राजदरबारी जलसे करी, त्याबद्दल राजा ज्ञान विदागी देई. असे हे आधुनिक मराठी शाहिरी जलसेशी समांतर असलेले हे कार्यक्रम असले तरी त्यांना त्यावेळी शाहिरी हे नांव आसल्याचे दिसत नाही. त्यामुळे त्यांचे त्यावेळचे विशेषनाम शोधाचे लागेल. त्यांचा शोध पेश्वापुढी शाहीर हे किंवा नाम लिखित स्वरूपाचे कोठे सापडते ते पाहिले पाहिजे? तसा एक पुरावा डॉ. सुर्यकांत खंडेकरांनी 'मराठी पोवाडा' या प्रबंधात सादर केला आहे. त्यांच्या मते शाहिरांचा जुन्यात जुना उल्लेख महिकावतींच्या बखरीत सापडतो. यावरून त्यांनी जरी शाहीर व शाहिरी ही विशेषनामे इ. स. 11 व्या शतकातील मूहित धरली तरी महिकावतींच्या बखरीचा कालखंड विवादा आहे. या बखरीचा उत्तरार्ध 14 व्या शतकातील ठरतो.

पाहणी निशान

I
N
T
E
R
N
A
T
I
O
N
A
L
R
E
S
E
A
R
C
H
F
E
L
L
O
W
S
A
S
S
O
C
I
A
T
I
O

Impact Factor - 6.625

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

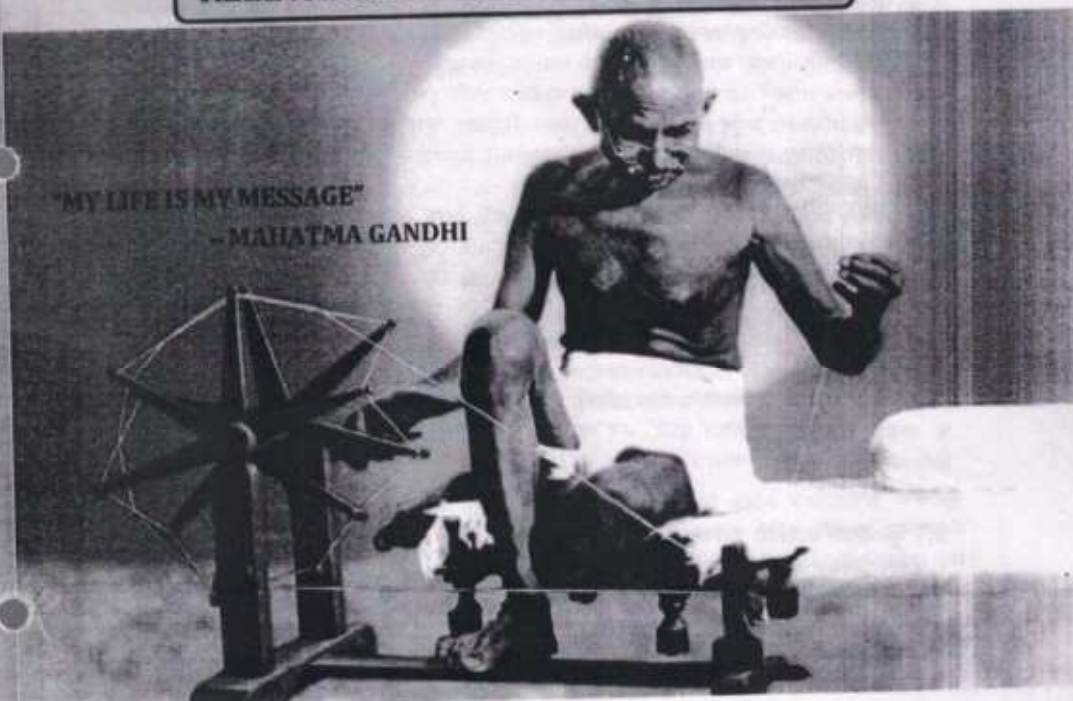
RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2020 Special Issue - 224 (D)

RELEVANCE OF GANDHIAN THOUGHTS

"MY LIFE IS MY MESSAGE"
- MAHATMA GANDHI

Guest Editor :
Dr. Mrs. M. V. Waykole
Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce College, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Executive Editor :
Dr. A. D. Goswami
Vice Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce College, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Chief Editor :
Dr. Dhyaneshwar...

- Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

साने गुरुजींच्या काव्यावर गांधी विचारांचा प्रभाव

प्रा. प्रशांत काशिनाथ पाटील
धनदाई कल्य व विज्ञान महाविद्यालय अमळनेर
मो नं - ९४२३३०१५६३

प्रस्तावना :

भारतीय समाज कारणात, राजकारणात सर्वात प्रभावील व्यक्तिमत्व म्हणून गुरुजींना जातात. 1920 ते 1947 हा कालखंड भारतात 'गांधी युग' म्हणून ओळखला जातो. महात्मा गांधी यांचा सामाजिक जीवन, राजकीय प्रयत्न व त्यांचे बरोबर साहित्यिक जीवनावर म. गांधींच्या विचारांचा प्रभाव येतो. आपल्या नेतृत्वाद्वारे म. गांधींनी भारतीय स्वातंत्र्य लढ्याला एक नवा आयाम निर्माण केला. त्यांच्या परिणामात सर्वत्र क्षेत्रावर जाणवू लागला. म. गांधींच्या आणि दृष्टीकोनाच्या प्रभावातून एक परिवर्तन येत होते. हे परिवर्तन समग्र जीवन व्यापून त्यांना नियंत्रीत करत होते. साहित्य हा समाजावर असतो. या नात्याने मराठी साहित्यानेही त्या काळाचा गुणधर्म स्विकारला. तो विचार पुढे वाहून नेऊन साहित्यात महात्मा गांधींचे विचार दिसू लागले.

मराठी साहित्यात खऱ्या अर्थाने गांधीवादी विचारांची प्रेरणा घेऊन लेखन करणाऱ्या लेखकांना गुरुजींनी नाव प्रथम घेता येईल. साने गुरुजींनी अहिंसा, सत्याग्रह, विविध धर्मांबद्दलचे प्रेम, ईश्वरप्रेम, समाजाबद्दलची जाणीव या सर्व गांधींच्या विचारांशी निष्ठा राखून त्यांनी आपली साहित्यिक केली. साने गुरुजींचे व्यक्तिमत्त्वच जणू गांधीवादाला अनुकूल होते. साने गुरुजींच्या कांती, रत्नघडपणारी मुले, श्याम, श्यामची आई या कादंबऱ्यांमध्ये म. गांधींच्या व्यक्तिमत्त्वाने भारावलेले व्यक्तिमत्त्व होते तसेच त्यांच्या 'प्रत्री' या काव्यसंग्रहातूनही म. गांधींचे विचार व भावना प्रकट होतात. साने गुरुजींनी 'प्रत्री' हा काव्यसंग्रह 1935 साली प्रथमतः प्रसिद्ध झाला. या संग्रहात गुरुजींच्या 161 कविता आणि या नावाचे काव्यप्रकाशित झाले. साने 1925 ते 1935 या दशकात साने गुरुजींनी आपल्या साहित्यात लिहिल्या आणि या 1920 नंतरच गांधी युग उदयास आले. त्याचे प्रतिबिंब साने गुरुजींच्या काव्यात दिसते.

साने गुरुजींच्या कवितांचे वर्गीकरण

1) ईश्वर विषयक कविता

साने गुरुजींचा पिंडच हा भक्तीचा व श्रद्धेचा आहे. या श्रद्धेला आणि भक्ती भावनेला त्यांनी अतिशय महत्त्वाचे स्थान आहे. साने गुरुजींच्या हृदयात श्रीरामाबद्दल अतिशय प्रेम व जिज्ञासा तसेच म. गांधींच्या हृदयातही श्रीरामाबद्दल प्रेम व जिज्ञासा दिसून येतो.

"गला पता सांगत काय कोणी

राम राहें तो कोणत्या ठिकाणी

राम सीतेचे कुठे असे जोडा

गला सांगा मी असे राम वेडा"

'राम वेडा' या कवितेत त्यांचे रामाबद्दलचे प्रेम दिसून येते. रात्र, शिव आणि संदर यांचे स्तुती करतात. यातून राम गुंफण्याची कल्पना ते मांडतात. श्रीरामाची पुजा म्हणजेच जन्तूची पुजा करणे ही गुरुजींची आहे.

'हृदयातील बोल' या कवितेत त्यांनी आत्मनिवेदन पर मनोगत व्यक्त केले आहे. या विस्तृत आनंदी आनंद असावा अशी त्यांची इच्छा आहे. हा आनंद सर्वांना मिळावा आणि आपण स्वतःही या उन्मोग घ्यावा. असे साने गुरुजींना वाटते.

नामदेव ढसाळ ' कवि नावाचा सैनिक '

• 'पाटील प्रशांत काशीनाथ',^१डॉ. सोनावणे आनंद बाबूराव
 *संशोधक विद्यार्थी, मराठी विभाग, मालवानचल विद्यापीठ, इंदोर (मध्यप्रदेश)
^२शोध निर्देशक, मालवानचल विद्यापीठ, इंदोर (मध्यप्रदेश)

Accepted: 07.04.2020

Published: 20.05.2020

Keywords: कवि नावाचा सैनिक.

Abstract

नामदेव ढसाळांच्या कवितेविषयी किंवा रचना: त्यांच्याविषयी लिहिताना कोणताही एकच संदर्भ अपुरा ठरतो. त्यांचा कवी म्हणून परिचय करून घेत असताना केवळ काव्यविषयक कामगिरी बघावी म्हटले तरी दलित कविता, दलित पंथ, कम्युनिस्ट चळवळ, आंबेडकर चळवळ, लघुनियतकालिकांची चळवळ, आणीबाणी-इंदिरा गांधी, शिवसेना हे संदर्भ अपरिहार्यपणे पुढे येत राहतात. तसेच त्यांच्या राजकीय कामात त्यांच्या कवितेचे केंद्र सुटत नाही. किंबहुना कवी नामदेव ढसाळ म्हणून होणारी भाषिक कृती ही त्यांच्या राजकीय-सामाजिक कमिटमेंटचाच एक भाग आहे. व्यक्ती, समाष्टी आणि सृष्टी यांच्यातल्या अंतर्विरोधांला, व्यामोहाच्या अनेकविध पातळ्यांवर घेऊन जाण्याचा व्यवहार म्हणजे कविता, असे ते कवितेकडे पाहतात. दलित म्हणून व्यवस्थेत नाकारला गेलेला असला तरी आपल्या कवितेच्या विषयात स्थाने काही त्याज्य केले नाही. जे जे मानवी आहे ते ढसाळांच्या कवितेचा विषय आहे. त्यासाठी स्थळकाळाच्या सीमा रेषाही पुसल्या जातात. म्हणूनच पाळो नेरुदावर कविता होते. हिजड्यांवर त्यांची कविता दिसते. आंबेडकर, इंदिरा गांधी अशा दोन परस्पर भिन्न राजकीय विचार असलेल्या व्यक्तींवर कविता होते.

मुंबईसारख्या शहरावर तर हॉर्नबय परसु दुष्काळावरही होते. बायकोपासून वेशेपर्यंत, आईपासून मावशी, आजी ह्या नात्यांवरही कविता होते. मराठी कवितेला इतक्या वेगवेगळ्या अंगाने फिरवून जाणणाऱ्या ढसाळांच्या कविता प्रदीर्घ आहेत. जस असूनही त्यात तोच तोचपणा नाही. त्यामुळे ही कविता आपल्याला कंटाळवत नाही, तर अनुभवाच्या वेगवेगळ्या पातळ्यांवर घेऊन जाते. अशा ह्या कवीची स्टाईल पुन्हा कवी 'रिपीट' होणार नाही आणि ह्या कवीही पुन्हा 'रिपीट' होणे नाही.

Paper Identification

प्रस्तावना :-

नामदेव ढसाळांच्या कवितेविषयी किंवा रचना: त्यांच्याविषयी लिहिताना कोणताही एकच संदर्भ अपुरा ठरतो. त्यांचा कवी म्हणून परिचय करून घेत असताना केवळ काव्यविषयक कामगिरी बघावी म्हटले तरी दलित कविता, दलित पंथ, कम्युनिस्ट

वारकरी संप्रदाय आणि मराठवाड्यातील संताचे कार्य :- एक अभ्यास*

BY

पाटील प्रशांत काशीनाथ*

संशोधक विद्यार्थी, मराठी विभाग,

मालवानवल विद्यापीठ, इंदोर (मध्यप्रदेश), भारत

डॉ. सोनावणे आनंद बाबूराव

शोध निर्देशक, मराठी विभाग,

मालवानवल विद्यापीठ, इंदोर (मध्यप्रदेश), भारत

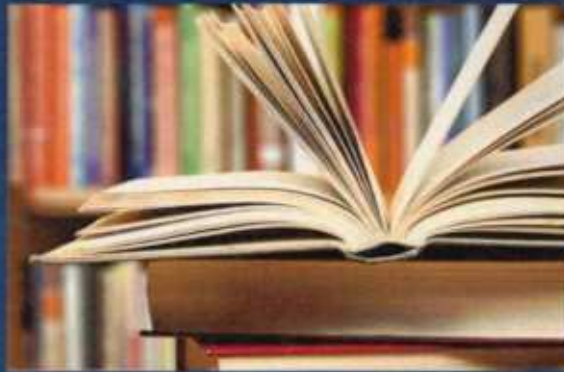
प्रारंभिक :

महाराष्ट्र ही संताची भूमी म्हणून ओळखली जाते याच संतांनी भक्ति भावाने व्यक्तिच्या सामाजिक व धार्मिक जीवनात परिवर्तन घडवून आणले. मध्ययुगात महाराष्ट्रातील धार्मिक व सामाजिक जीवन अधःपतित होत घालले होते. वैदिक धर्माच्या उज्वळ परंपरेत कर्मठता व पंडिक पांडित्य यांनी व्यक्तीचे जीवन नकोसे करून टाकले होते. स्वतःला पंडित समजून घेणारे वैदिक पंडित यज्ञ आणि वेद मंत्राचे दुरुपयोग करीत होते व स्वार्थ साधूपणा करीत होते. अज्ञान भिती यामुळे सामान्य लोक जाखाई जोखाई या देवतेकडे आकर्षित होऊ लागले होते. मग त्यातच जादूटोणा भूतबाधा जागरण भारण मंत्रतंत्र यांच्या जोखडात अडकली जात होती. अशाच परिस्थितीत वैदिक धर्माविरुद्ध बंड पुकारून काही संप्रदाय उदयास आले. अशावेळी वैदिक धर्माचे रक्षण करण्यासाठी सातशे वर्षांपूर्वी वारकरी संप्रदाय निर्माण झाला. या चळवळीच्या मूळाशी तत्त्विक मूल्यांचा आधार - विचार प्रणालीचा साधन सुचिकतेच व नामस्मरणात्मक सहज साध्य भक्ति साधनेचा प्रभाव सर्वसाधारण जनतेवर पडला. समाज या विचाराने प्रभावित झाला व समाजातील बहुसंख्य जनता या विचार प्रणालीकडे आकर्षित झाली. संत ज्ञानेश्वर आणि त्यांच्या समकालीन संतांनी यात मोठे योगदान दिले. ते वारकरी चळवळीला पुढे नेण्यासाठी उपयुक्त ठरलेले आहे. मराठवाड्यातील मध्ययुगीन काळखंडापासून सहित्याची समष्टि परंपरा आहे। मराठवाडा हा उत्तर भारतीय आर्य आणि दक्षिण भारतीय द्रविडांच्या संस्कृतीची संयोगभूमी असलेला प्रदेश आहे। सामजधारणा भक्ति आणि धार्मिक कार्यात मराठवाड्याने समन्वयाची भूमिका निभावलेली आहे.

* Reviewed 20 Jun 2022, Accepted 25 Jun 2022, Published 30 Jun 2022

* Corresponding Author

VOL - I

Revamping of
Academic Libraries
for Next Generation

Editors

Dr. Vinay B. Patil | Dr. Chandrashekhar D. Wani
Mr. Shirish A. Zope | Mr. Sunil P. Patil

- Soft Skill 71	- E-Resources 71
- <i>Snehal S. Shinde</i>	- <i>Dr. Ha</i>
- Academic Integrity and Role of Academic Community including Librarians to Practice Academic Integrity 75	- Social Netwo 75
- <i>Mrs. Bindu K.</i>	- <i>Mr. Kis</i>
- Green Library : Need of Contemporary World 80	- Library 2.0 it 80
- <i>Dr. Namukishor S. Patade, Dr. Ramdas B. Tekale</i>	- <i>Prof. P.</i>
- Cloud Computing 83	- A Model Plan 83
- <i>Sanjay B. Idhole</i>	- <i>Dr. Vija</i>
- Soft Skill 86	- Use of Social and Science C 86
- <i>Ku. Kolpana L. Murade</i>	- <i>Rahul I</i>
- Libraries and Information Centers and Their Role in Socio-Economic, Education and Research Development : An Overview 88	- Leadership S 88
- <i>Mr. Abhay S. Deore, Dr. T.M. Patil</i>	- <i>Dr. GN</i>
- Skills Required for the Library Professionals in the Digital Era 91	- Institutional 91
- <i>Dr. Smita S. Giri</i>	- <i>Mr. V.J</i>
- The Importance of Soft Skills for Effective Library Management : Essence of Librarianship 94	- Impact of Soc 94
- <i>Prof. Rajesh G. Bobade</i>	- <i>Anil Ve</i>
- Skill Requirement of LIS Professionals in The Modern Era 96	- Reading in A Shri Shivaji C 96
- <i>Dr. Sangharsh S. Gajbe</i>	- <i>Dr. Vin</i>
- Role of Academic Libraries Teaching and Learning Process 98	- Impact of So 98
- <i>Ku. Varsha M. Meshram</i>	- <i>Prii G</i>
- Library Profession 101	- Marketing S 101
- <i>Mr. Sachin Uday Wagh, Shirish A. Zope</i>	- <i>Shelpa</i>
- Need of Soft Skills for Library Professionals 105	- Traditional I Dr. Babasahe 105
- <i>Dr. Ravikant N. Mahindkar</i>	- <i>Mrs. A</i>
- Role of Librarian in 21st Century 107	- Best Practic 107
- <i>Dr. Vishal Shekharat</i>	- <i>Anita I</i>
- Study the Role of Library in Teaching and Learning Process 110	- Information 110
- <i>Mr. Gopal Rajaram Patil</i>	- <i>Mr. Sh</i>
- Digital Library 113	- Electronic C 113
- <i>Kishor Ramdas Mali</i>	- <i>Mr. U</i>
- Role of Research 116	- Use of E-Res 116
- <i>Sarika Bhagwanrao Rengunthwar</i>	- <i>Jitend</i>
- Jains Library: A Sustainable Library 118	- The Utilizati Utilize in En 118
- <i>Ashok N. Chaudhari</i>	- <i>Shri. J</i>
(II) Library Services and Utility	
- Cloud Based Library Services for 21st Century Libraries 122	- Plagiarism C : Impact on I 122
- <i>Mr. Pravin Nilkanthrao Pawar</i>	- <i>Mr. Ri</i>
- Use of Social Media by the Students of SSBT's College of Engineering & Technology, Bambhori, Jalgaon 125	- Use of What Raver, Dist. 125
- <i>Dr. Sudhir S. Patil, Dr. Sharmila V. Gadge</i>	- <i>Dr. Ab</i>
- YouTube Vlogging : Promoting Knowledge Resource Centre 129	- Best Practic 129
- <i>Mr. Amol Bhaudas Meshram</i>	- <i>Dr. M</i>
- Users' Anxiety and Utilization of Library Resources : A Study 133	- Open Acces 133
- <i>Nirmala Boella, Dharam Kumar</i>	- <i>Mr. N</i>
	- Reading Int 133
	- <i>Mrs.</i>

Cloud Based Library Services for 21st Century Libraries

Mr. Pravin Nilkanthrao Pawar
Librarian
Dhandai Mata Art's & Science College,
Amalner, Dist. Jalgaon.

Abstract

Cloud computing is a new breed of service offered over the internet, which has completely changed the way one can use the power of computers irrespective of geographic location. It has brought in new avenues for organizations and businesses to offer services using hardware or software or platform of their party sources, thus saving on cost and maintenance. In this paper, an attempt has been made to give an overview of this technology initiatives, advantages and disadvantages and the areas in which libraries can deploy this technologies for providing services and augment the productivity of library staff.

Keyword - Cloud computing, Library in 21st century

Introduction

Cloud computing is a totally new technology in IT which is known as the third revolution after PC and Internet. It is also a new dimension in the computer system technology, which increases in the computer system technology, which increases in the usage of internet technology in distributed computing, Parallel computing and grid computing. In simple words, it is a subscription based or pay per use real time service over the internet.

Cloud computing refers to the networked computer that deliver of computing resources over internet. Cloud is a metaphor for the internet cloud computing is a phrase used to describe the act of storing, accessing and sharing data, applications and computing power in cyberspace. Cloud services allow individuals and business sectors to use software and hardware components that are managed by third party. Users have to pay for the services they get. Some of the cloud computing services providers are Amazon, Yahoo, Google, Sales force, Desktop Two, Zimdesk. Some of the cloud computing services adopted by Public are YouTube Which is used to upload and share the videos, slide share to host presentations, Google Docs for collaborative work and web based Email services like Gmail for communication.

What is cloud computing?

Cloud computing means cloud based networking environment cloud computing is not a new technology that suddenly appeared on the web but it is a new form of computing. The world cloud computing means a type of internet based computing where different services such as servers, storage and applications are delivered to computers and devices through the internet Cloud computing is a type of computing technology which facilitates in sharing the resources and services and resources on local servers nodes or personal devices. Cloud computing is a model for enabling the network access to ubiquitous and convenient on demand to share a pool of configurable computing resources that can be rapidly provisioned and released with minimum management effort or services provider interaction. The basic principal of cloud computing is making tasks distributed among large number of computers remote servers. Internet based computing in which large group of remote servers are networked so as to allow sharing of data processing tasks, centralized data storage and online access to computer services and resources.

Definition

According to Wikipedia "Cloud Computing is internet based computing whereby shared resources, software and information are provide to computer and other devices on demand like electricity grid".

According to hay 2012 "most cloud computing applications and infrastructure are built with the assumption that users will access them from the internet on multiple platforms and from any where in the world".

Cloud computing can be defined as "on demand networks access to a shared pool of configurable computing resources" simply cloud computing is hosting library data and services beyond the library wall and accessible via the web.

Types of cloud computing services

Mostly the term cloud computing is depend on its use. It's dependent on client necessities and

form of cloud service computing services.

Services

Services are the and platform.

Platform as a ser

Paas application : Cloud vendors are off platform such as operat computing vendor is M This services is delivers in and take what they n

Infrastructure

Infrastructure is r the users to use them w

Software as a ser

In this service m available by the service applications, managem the vendors clients resp customer worries about information technology use of applications on r

Applications of cl

In recent years it l the so called "cloud" for technology and is know distributed computing. environment every libra library software to make network.

Application of clo use of the facility at the through cloud computin cloud computing help the Google Dos to stor use. Cloud technology- geographic data. Libr incorporate more simple

Cloud computing: connectivity of cloud c production of cloud cor share. Through cloud c more professional and n knowledge benefits for c

Advantages of clo

- From libraries per:
- 1. The cloud co
- 2. Cloud compu
- 3. of bibliograp
- 4. and thousanc
- 5. Increased sto
- 6. Cloud compi
- 7. It is provisio
- 8. times in clou
- 9. Security is at
- 10. of data and i

RESEARCH JOURNEY International E-Research Journal
Peer Reviewed Journal

E-ISSN :
2348-7143
February-2022

February-2022

E-ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY
International E-Research Journal
Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal
Issue 285(H)

Chief Editor -
Prof. Ritika Hemdev,
I/C Principal, Sinhgad College of Commerce,
Plot No: 126, MHADA Colony, Chandivali,
Mumbai-400072, Maharashtra, India.

Executive Editors -
Dr. Saquib Ahmad Khan (Department of Mathematics and I.T.)
Prof. Samita Gharat (Department Accountancy)
Prof. Shivani Ahluwalia (Department of English)
Prof. Khushbu Joshi (Department of Commerce)

Co-Editors -
Mr. Nandkumar Baburao Banate (Librarian)
Prof. Fariya Siddiqui (Department of Management Studies)

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

*Cover Photo (Source) : Sinhgad College of Commerce, Chandivali, Mumbai-400072, India.

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 1000/-

1

Website - www.researchjourney.net

Email - researchjourney2014@gmail.com

Role of Digital Libraries in Modern Era

Mr. Pravin Nilkanthrao Pawar
Librarian
Dhandal Art's & Science College
Amalner Dist. Jalgaon
Mob. 9975526515
Email :

Abstract :-

Digital libraries are quite new about 25 to 30 years of age Today we are living in the age of knowledge based democratic information society. Library plays role in this environment and digital library is a book of Information technology. In modern era the role of digital libraries is more near to users mind and paves a bridge between the sea of Information and wa's need. The purpose of this paper is to describe concept of the digital library with its advantages need and challenges etc. Everyone wants information within seconds that too fast and accurate

Introduction :-

The emergence and widespread use of internet and web technology have made profound impact on traditional library operations

management and services. A digital library is highly organized collection. of electronic learning resources. Digital Library is a media server and with search engine it help offline. Digital Library are also called, as "Electronic Library". The latest techniques in information technology for effective knowledge organization are the expert system and hypertext which are the effective tools for Informal. The new generation whose demand for information is never met is always demanding that traditional libraries should be developed as well as equipped and interconnected as digital libraries.

Digital Libraries :-

"A digital library is a managed Connection of information with associated services where the information is stored in digital format and accessible over a network"

According to Williams saffady, the digital library is "Machine readable data files often with scientific and technical applications". components of the emerging national information Infrastructure."

* Requirement For Digital Libraries In Modern Era :-

The Internet and world wide web provide the impetus and technological environment for the development and operation of a digital library. The revolution in the information technology sector is influencing medical information and information Libraries, are also changing to meet the demand put on them. Digital Library System compare family of automated system that together provide a comprehensive capability to manage the digital content of an enterprise. It is useful to divide the capabilities of digital library system in to the following areas.

1. search and query.
2. storage.
3. Capture or creation of content.
4. Retrieval and distribution.
5. Asset and property rights protection.
6. Indexing and cataloging.

RESEARCH HUB

International Peer-Reviewed
Multidisciplinary E-Journal

ISSN : 2582-9173

Volume-2 (2021) : Issue-2 (April)

Published by

Skylark International Publication

38, Mitranagar, Manewada, Nagpur-27

www.researchhub.org.in/research-hub

APPLICATION OF MODERN TECHNOLOGY-IN LIBRARY SERVICES

Mr. Pravin Nilkanthrao Pawar
Librarian,
Dhandai Art's & Sci. College,
Amalner Dist. Jalgaon
Email : pravin30575@gmail.com

***Abstract :** In the modern era of information technology the scientific management is the need of hour in every Library to fulfill their technical, administrative and services skills. Today's modern libraries are not merely a store in house of the Librarians. In the globalized world of generation marketing approach is applied by the organization for invitation authentic research, types of user and their demands and needs. In this days Information and technology era readers are need new and latest information so library services is very important and useful this modern world. Many new and various applications are there in library services for readers. The potential benefits of benchmarking for Librarian and new information technology services have been widely acknowledged. In the use of modern technology of internet and internet facilities in these libraries has provide its usefulness in a variety of Library Services.*

***Keywords :** Scientific Management, benchmarking, library, information technology.*

Introduction :

Application of library and it's technology services is an area which is now beginning to attract the attention of research scholars, market researchers and the business people. Information is regarded as an important resource for all human activities. The right information from the right service, to the right user at right time is everybody right. In the new technology of library services, the, full form of QR codes, especially in libraries, is quick response code. Today's every day new and recent technology in library services and in library application like Bar-code, RFID technology, Web Technology, Reference services as well as marketing services its so many services in library application. The internet has dramatically changed the way to library services. We also use the invention of Web by Tim-Berners Lee in the year 1989. Accessioning, classifying, cataloging are some of the back office activities in the library. Some of these activities have undergone computers because of application of information technology.

Modern Technology In Library And It's Services :

The traditional libraries have undergone sea changes over the past few decades due to rapid development of information communication technology and its impact on libraries. The technology involved with the transmission and storage of information, especially the development, installation, implementation and the management of computer systems within companies, universities and other organizations. Since the 1950's, four generations of

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 238 | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

प्रसार माध्यमे आणि समाज

- GUEST EDITOR -
Dr. Kishor R. Pathak

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

- EXECUTIVE EDITORS -
Prof. Arun D. More
Prof. Ajay D. Patil

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

21. मराठी साहित्य प्रसारमाध्यमांत लघुपत्रिकांची भूमिका.....
अनिल मोतीलाल वळवी
22. भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत प्रसार माध्यमांची भूमिका.....
डा. अरुण अश्विनराव पाटील
23. अर्थाचीन कालखंडातील नियतकालिके आणि मासिके: एक प्रेरणास्रोत.....
डा. अरुण दामू मोरे
24. बहिष्णाबाई चौधरीच्या काव्यातील निसर्गविषयक मूल्यांच्या रूजवणूकीत प्रसारमाध्यमांची भूमिका.....
अरुणा ल. कावडे, डॉ. राजश्री वैष्णव
25. प्रसारमाध्यमे आणि सुरक्षा (सावकर गुन्हेगारीच्या विशेष संदर्भात).....
डा. अरविंद बी. पाटील
26. आधुनिक प्रसार माध्यमांमधील जाहिराती व त्यांची भाषा : एक शोध.....
डा. मधुचंद्र एल. भुसारे
27. प्रसारमाध्यमे आणि सुरक्षा.....
डा. दिपकराव बाबुराव देवरे
28. साहित्य आणि प्रसार माध्यमे.....
डा. इंद्रावणी ज्ञानेश्वर सैदाणे
29. साहित्य आणि प्रसारमाध्यमे.....
डा. कल्पना बासुदेव पाटील
30. प्रसार माध्यमे आणि लोकशाही : एक अभ्यास.....
डा. पाचगे अंबादास नरसिंगराव
31. प्रसार माध्यमे आणि त्यांचा धोरण निर्मितीवरील प्रभाव : एक अभ्यास.....
डा. एन. ए. पाटील
32. भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत वर्तमानपत्राची भूमिका.....
डा. डॉ. संजय त्रिभाऊ पाटील, डा. श्रीमती सुनिता भगवान पाटील
33. आधुनिक काळातील ग्रंथालयांच्या विकासावर प्रसार माध्यमांचा होणारा परिणाम : एक दृष्टीक्षेप.....
डा. प्रविण निळकंठराव पवार
34. लोकशाही व्यवस्थेत प्रसार माध्यमांची भूमिका.....
डा. रमेश आसाराम वाघ
35. लोकशाहीत प्रसार माध्यमांची भूमिका.....
डा. रामसिंग आर. बसावे
36. प्रसारमाध्यमांसाठी लेखन.....
डा. सचिन असोक पाटील
37. सीर ऊर्जा एक अपारंपरिक व शाश्वत ऊर्जा स्रोत : एक अभ्यास.....
डा. समाधान मारावण पडघन
38. राजकारणातील प्रसारमाध्यमांचे (सोशल मिडीया) महत्त्व.....
डा. संज्या एम. पाटील
39. भारतातील प्रसारमाध्यमे - एक दृष्टिकोन.....
डा. शैलेश बी. पाटील
40. आण्विक शस्त्रस्पर्धा : दहशतीच्या सत्तासंतुलनाचे फलित.....
डा. शरद बाबुराव सोनवणे
41. प्रसारमाध्यमांचे स्वातंत्र्य आणि लोकशाहीतील भूमिका.....
श्री. शरद पंडितराव पाटील
42. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची वृत्तपत्रे : समाज जागृती.....
डा. यशवंत किसन शिरसाड
43. भारतीय राजकारणात सोशल मिडीयाचे महत्त्व.....
नारायण रामलाल उंबेरे
44. आधुनिक प्रसार माध्यमांची भूमिका.....
डा. किशोर एन. सोनवणे

आधुनिक काळातील ग्रंथालयांच्या विकासावर प्रसार माध्यमांचा होणारा परिणाम : एक दृष्टीक्षेप

प्रा. प्रविण निळकंठराव पवार

ग्रंथपाल, धनदाई कला व विज्ञान महाविद्यालय,
अमळनेर, जि. जळगाव

प्रस्तावना :

आजच्या आधुनिक काळातील ग्रंथालये व त्याचबरोबर समाजातील विविध नवनविन प्रसार माध्यमांचे आपआपल्या क्षेत्रात अत्यंत साधारण महत्त्व आहे. प्रसारमाध्यमांचा ग्रंथालयावर फार मोठ्या प्रमाणावर परिणाम झालेला आपणांस अप्रत्यक्षरित्या दिसून येतो. ग्रंथालयासाठी मारक व पुसक अशा दोन्ही प्रकारे त्याचा परिणाम झालेला आहे. प्रसारमाध्यमांद्वारे ग्रंथालयातील साहित्य हे ऑनलाईन पाहता येवू शकते उदा. सामाजिक नेटवर्कींग साईट्स, फेसबुक व अकाउंड कॉफीटींग इ. द्वारे आपण त्याचा घरबसल्या वापर करू शकतो. प्रसार माध्यमांचा दुसऱ्या बाजूने विचार केल्यास असे दिसते की त्याचा जास्तीच्या वापरामुळे वाचक हे ग्रंथालयापासून दूर जाऊ लागले आहेत. कारण त्यांना त्यासाठीचा लागणारा पुरेसा वेळ देता येवू शकत नाही. उदा. टी. व्ही, मोबाईल आणि कॉम्प्युटर इ. मुळे तो त्या साधनांवर तामसतास स्वतःला गुंतवून देवतो आहे. अशा प्रकारे आपणांस ग्रंथालयाच्या विकासावर प्रसार माध्यमांचा चांगला व वाईट असे दोन्ही प्रकारचे परिणाम होताना दिसून येतात.

सार्वजनिक ग्रंथालये आणि समाज :

सार्वजनिक ग्रंथालय हे आधुनिक समाजाची देणगी आहे. ग्रंथालयाचे अनेक फायदे आहेत. तसेच समाजाच्या प्रगतीमध्ये ग्रंथालय हे मुख्य भूमिका पार पाडतात. सार्वजनिक ग्रंथालयाचा मुख्य उद्देश हा आहे की, आधुनिक युगातील आव्हानांना तोंड देणे व लोकांना चांगली माहिती किंवा सेवा देणे. ग्रंथालय सेवकांनी सामाजिक कार्यकर्त्यांप्रमाणे कार्य केले पाहिजे. फळाची अपेक्षा न बाळगता वाचकास सेवा द्यावी. जवळ-जवळ १०० वर्षांपुर्वी मेलव्हीलहा ड्युई यांनी सांगितले आहे की वाचकांना ग्रंथ वाचनास देताना अतिशय माफक द्यात द्यावा.

विद्यार्थ्यांना ग्रंथालय हे माहिती देणारे व संस्कृती आणि मनोरंजनाचे केंद्र आहे, असे सांगितले पाहिजे. कोणत्याही देशाचे भवितव्य त्या देशातील लहान मुलांवर असते. कारण आजचा विद्यार्थी उद्याचा नागरीक असतो. त्यासाठी ग्रंथालयाद्वारे मिळणाऱ्या ज्ञानाकडे त्यांना आकर्षित केले पाहिजे. तसेच ग्रंथ हे मानवाचे चांगले मित्र आहेत. अशी भावना समाजात रुजविले गेली पाहिजे. ग्रंथालयातील वाचक हा समाजातील घटक असतो.

प्रसारमाध्यमे आणि वाचन संस्कृती :

वाचन हे ज्ञानप्राप्तीचे अविभाज्य अंग आहे. वाचनाने माणसाचे आयुष्य सर्वांगाने समृद्ध होते. वाचनाची सवय किंवा आवड अंगी बनवावी लागते. काहिनी पुस्तकांच्या प्रेमापोटी सोशल मिडियाच्या काळात सोशल मिडियाचाच वापर करून वाचनाच्या सवयीचा प्रसार करित आहेत. कोणत्याही क्षेत्रात ज्ञानयोग साधण्यासाठी त्यांचा सखोल अभ्यास एक उत्कट साधन आणि त्या कारिता नियमीत वाचन टिपण-मनन-लेखन आवश्यक असते. विज्ञान-तंत्रज्ञानाने माहिती संप्रेषण लावलेल्या शोधांनी जेव्हापासून मनोरंजनाचे कार्य हाती घेतले तेव्हापासून मानसाकडे पुर्वी उपलब्ध असणारा मोकळा निवांत वेळ आकुंचन पावत गेला आहे. व्यस्त दिनक्रम, विभक्त कुटुंब यामुळे पुस्तकांपेक्षा सोशल मिडिया हाताशी धरून वाचन संस्कृती वाढविण्यास मदत होईल.

संवृत राष्ट्रसंघाच्या शैक्षणिक, वैज्ञानिक, सांस्कृतिक संघटनेने २३ एप्रिल हा जागतिक पुस्तक दिन म्हणून घोषित केला आहे. शेक्सपिअरचा पुण्यतिथी असणारा हा दिवस १९९५ पासून बऱ्याच देशात साजरा केला जातो. यंदाच्या जागतीक दिनी 'बुकलेट'चे अँड्रॉइड अँप आले आहे. या अँपमुळे प्रत्येक वाचकाला आठवड्यांच्या नव्या पुस्तकांसह जुन्या पुस्तकांचा संचही बाळगता येणार आहे. अजूनही काळात हे अँप आयफोन आणि विंडोज मध्येही उपलब्ध करण्याकरीता प्रयत्न सुरू आहेत. अलिकडच्या पिढीतुन वाचन संस्कृती लोप पावत असल्याची ओरड सतत ऐकू येत आहे. नव्या पिढीची पुस्तकलेखकी इतर वाचन माध्यमांकडे ओढ मोठ्या प्रमाणावर दिसून येत आहे. इंटरनेटवरील सर्चइंजिनसमुळे माहितीचा महासागर अतिप्रचंड प्रमाणात वाढल्याने आपोआपच तरुण पिढी लिकडे आकर्षित होऊन त्यांचा परिणाम वाचन संस्कृतिवर झालेला आपणांस पहावयास मिळतो.

प्रसारमाध्यमांद्वारे ग्रंथालयास मिळणारे फायदे :

माहिती तंत्रज्ञान युगामध्ये आज सोशल नेटवर्कींगने जगाली केलेली दिसून येते. जवळपास २०५ सोशल नेटवर्कींगचा विकास सर्वात जास्त आणि उपयोगी बनत आहे. जास्तीत जास्त उपयोग्य वेळ असलेल्या फेसबुक या सामाजिक नेटवर्कींगचा उपयोग करतात दिसत आहे. नेटवर्कींग वेबसाईटमध्ये उपभोगकर्त्याला एक प्रोफाईल सज्ज करावी लागते. त्यांच्या एक समुह बनून त्यांना आवश्यक असणारी माहिती उपलब्ध करणे आणि मागविताही येवू शकते. असे विविध प्रकारचे फायदे ग्रंथालयातुन होवू शकतात. सर्वात जास्त वापरली जाणारी सोशल नेटवर्कींग व्हाट्स, फेसबुक, व्हाट्स अँप, टुव्हा, ब्लॉक्स इ. आहेत. याद्वारे विद्यार्थी, संशोधक, प्राध्यापक, कविते, डॉक्टर व सर्वसामान्य नागरिक हे सर्व वापरू शकतात.

१. ग्रंथालय आणि उपभोगकर्त्यांमध्ये बळिती स्थापन करण्यास मदत होते.
२. ग्रंथालयाचा मुख्य उद्देश ग्रंथालयातील वाचकांशी वाचकांपर्यंत पोहचविण्याकरीता.
३. सोशल नेटवर्कींगच्या सहकार्याने सेवा अजिब सुविधा

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research
Journal in Marathi, Hindi & English Languages

February 2018, Issue-38, Vol-01

Editor**Dr. Babu g. Gholap**

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor**Dr. Ravindranath Kewat**

(M.A. Ph.D.)

“Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Babu Ganpat.**

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors

www.vidyawarta.com

Printing Area

Editorial Board & Advisory Committee

- 1) Dr. Vikas Sudam Padalkar (Japan)
- 2) M.Saleem, Sialkot (Pakistan)
- 3) Dr. Momin Mujtaba (Saudi Arabia)
- 4) N.Nagendrakumar (Sri Lanka)
- 5) Dr. Wankhede Umakant (Maharashtra)
- 6) Dr. Basantani Vinita (Pune)
- 7) Dr. Upadhyaya Bharat (Sangali)
- 8) Jubraj Khamari (Orissa)
- 9) Krupa Sophia Livingston (Tamilnadu)
- 10) Dr. Wagh Anand (Aurangabad)
- 11) Dr. Ambhore Shankar (Jalna)
- 12) Dr. Ashish Kumar (Delhi)
- 13) Prof.Surwade Yogesh (Satara)
- 14) Dr. Patil Deepak (Dhule)
- 15) Dr. Singh Rajeshkumar (Lucknow)
- 16) Tadvi Ajij (Jalgaon)
- 17) Dr.Patwari Vidya (Jalna)
- 18) Dr.Varma Anju (Gangatok)
- 19) Dr.Padwal Promod (Waranasi)
- 20) Dr.Lokhande Nilendra (Mumbai)
- 21) Dr.Narendra Pathak (Lucknow)
- 22) Dr.Bhairulal Yadav (West Bengal)
- 23) Dr.M.M.Joshi, (Nainital)
- 24) Dr.Sushma Yadav (Delhi)
- 25) Dr.Seema Sharma (Indor)
- 26) Dr. Choudhari N.D. (Kada)
- 27) Dr. Yallowad Rajkumar (Parli v.)
- 28) Dr. Yerande V. L.(Nilanga)
- 29) Dr. Awasthi Sudarshan (Parli v.)
- 30) Dr Watankar Jayshree
- 31) Dr. Saini Abhilasha
- 32) Dr. Prema Chopde (Nagpur)
- 33) Dr. Vidya Gulbhile (M.S.)
- 34) Dr. Kewat Ravindra (Chandrapur)
- 35)Dr. Pandey Piyush (Delhi)
- 36) Dr. Suresh Babu (Hyderabad)
- 37) Dr. Patel Brijesh (Gujrat)
- 38) Dr. Trivedi Sunil (Gujrat)
- 39) Dr. Sarda Priti (Hyderabad)
- 40) Dr. Nema Deepak (M.P.)
- 41) Dr. Shukla Neeraj (U.P.)
- 42) Dr. Namdev Madumati (M.P.)
- 43) Dr. Kachare S.V. (Parli-v)
- 44) Dr. Singh Komal (Lucknow)
- 45) Dr. Pawar Vijay (Mumbai)
- 46) Dr. Chaudhari Ramakant (Jalgaon)

Govt. of India,
Trade Marks Registry
Regd. No. 3418002

Note : The Views expressed in the published articles, Research Papers etc. are their writers own. 'Printing Area' dose not take any liability regarding appoval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publication is not necessary. Disputes, If any shall be decided by the court at **Beed** (Maharashtra).

<http://www.printingarea.blogspot.com>

- Jain, Ravindra K. 1993. Indian Communities Abroad: Themes and Literature. New Delhi: Manohar Publishers & Distributors.
- Kannan, K. P. and K. S. Hari. 2002. Kerala's Gulf Connection. Emigration, Remittances and their Macroeconomic Impact 1972-2000. Working Paper No. 328. Thiruvananthapuram: Centre for Development Studies
- Khadria, Binod. 2002. Skilled Labour Migration from Developing Countries: Study on India. International Migration Papers 49. Geneva: International Labour Office.
- Kuepper, William G.; Lynne G. Lackey; E. Nelson Swinerton. 1975. Ugandan Asians in Great Britain. Forced Migration and Social Absorption. London: Croom Helm. [Lal citation here.] Lowell, B. Lindsay. 2000. H-1B Temporary Workers: Estimating the Population. The Center for Comparative Immigration Studies, Working Paper 12. San Diego: University of California.
- Malaysia. 2006. Ninth Malaysia Plan 2006 – 2010. Putrajaya: The Economic Planning Unit, Prime Minister's Department.
- Markovits, Claude. 1999. Indian Merchant Networks outside India in the Nineteenth and Twentieth Centuries: A Preliminary Survey. In *Modern Asian Studies*, Vol. 33 (4), 883-911.
- Masih, Archana. 2007. 'Most Afghan refugees are Hindus, Sikhs.' Rediff News, September 13, 2007.
- Indian policy and development by saumitramohan (mc grow hill education)

Trajectory of the notion of 'Subaltern' in Subaltern Studies

Mr. Liladhar Shivajirao Patil.
D.M.E.S. Arts College, Amalner.

Dr. Jyoti S. Rane
Pratap College, Amalner

*****

The notion of subaltern

Literally the word 'subaltern' means Lower in position or rank; secondary or "subordinate". The term subaltern is used in the British military to describe commissioned officers below the rank of captain. Philosophically, in historiography the term subaltern is used in postcolonial theory to refer to marginalized groups and the lower classes; this sense of the word was coined by Antonio Gramsci in his famous book *Prison Notebooks* for "subordinate" or sometimes "instrumental" to denote "non-hegemonic group or classes"¹.

He used the term subaltern for 'the unorganized groups of rural peasants based in southern Italy, who had no social or political coconsciousness as a group. He used it to question the received Marxist emphasis on the urban proletariat and economy. Instead of 'top-down' or autocratic model of rule or the Marxist concept of 'ideology' he uses the concept 'hegemony' to explain the relationship between the dominant and compliant classes. Hegemony is the power achieved through combination of coercion, which is organized by political society, and consent, organized by civil society. Gramsci defines political society as the set of apparatuses which legally enforce discipline on those groups who do not give their consent². However he argues that ruling class achieve

E- ISSN 2582-5429

Akshara Multidisciplinary Research Journal

Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal

August 2022 Special Issue 06 Volume II (B)

SJIF Impact- 5.67

Akshara Multidisciplinary Research Journal

Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal

August 2022

Special Issue 06 Vol. II (B)

Department of Humanities Organises

One Day National Conference

Azadi Ka Amrit Mahotsava : A Glimpse

Executive Editor

Prof. Dr. A. D. Goswami,

Vice - Principal & Head Dept. of Business Economics
Bhusawal Arts , Science and P. O. Nahata Commerce
College Bhusawal

Guest Editor

Dr.Mrs . Minakshi V.Waykole

Principal
Bhusawal Arts , Science and P. O. Nahata Commerce
College Bhusawal

Associate Editors

Dr. Prafull Ingole

Head Department of History
Bhusawal Arts , Science and P. O. Nahata Commerce College Bhusawal

Mr. S. K. Rathod

Head Of Department Psychology

Bhusawal Arts , Science and P. O. Nahata Commerce College Bhusawal

Dr. Manoj Patil

Department of Hindi

Organising Committee Members

Dr. S. V. Patil

Vice-Prin.

Dr.K.K.Ahire

Dr.P.A.Ahire

Prof.D.N.Patil

Prof.Purushottam Mahajan

Dr.Sachin Rajput

Prof. B. H. Barhate

Vice-Prin.

Dr.J.F.Patil

Prof.S.T.Dhum

Dr.R.S.Nadekar

Dr.Rajendra Tayade

Dr.Vitthal Kendre

Dr.Lalit Tayade

Mr. N. E. Bhangale

Vice-Prin.

Dr.S.P.Zanke

Prof.V.P.Ladhe

Dr.N.N.Zope

Dr.Dipak Shirsat

Mr. Jitendra Adokar

Akshara Publication

Plot No 143 Professors colony,

Near Biyani School, Jamner Road, Bhusawal Dist Jalgaon Maharashtra 425201

Editorial Board

-: Chief & Executive Editor:-

Dr. Girish Shalik Koli

Dongar Kathora

Tal.Yawal, Dist. Jalgaon [M. S.] India Pin Code: 425301

Mobile No: 09421682612

Website:www.aimrj.com Email:aimrj18@gmail.com

-:Co-Editors :-

- ❖ **Dr. Sirojiddin Nurmatov**, Associate Professor, Tashkent Institute Of Oriental Studies, Tashkent City, Republic Of Uzbekistan
- ❖ **Dr.Vivek Mani Tripathi**, Assistant Professor, Faculty of Afro – Asian Languages and Cultures, Guangdong University of Foreign Studies, Guangzhou, Guangdong, China
- ❖ **Dr.Maxim Demchenko** Associate Professor Moscow State Linguistic University, Institute Of International Relationships, Moscow,Russia
- ❖ **Dr.Mohammed Abdraboo Ahmed Hasan**, Assistance Professor (English) The Republic of Yemen University of Abyan General manager of Educational affairs in University of Abyan ,Yemen.
- ❖ **Dr. Vijay Eknath Sonje**, Assistant Professor (Hindi) D. N. College, Faizpur [M. S.]
- ❖ **Mr. Nilesh SamadhanGuruchal**, Assistant Professor (English)Smt. P. K. Kotecha Mahila Mahavidyalaya, Bhusawal, Dist. Jalgaon [M. S.] India.
- ❖ **Dr. Shaikh Aafaq Anjum**, Assistant Professor (Urdu) Nutan Maratha College, Jalgaon. [M. S.] India.
- ❖ **Mr. Dipak Santosh Pawar**, Assistant Professor (Marathi)Dr. A.G.D. Bendale Mahila Mahavidyalaya, Jalgaon [M. S.] India.

AMRJ Disclaimer:

For the purity and authenticity of any statement or view expressed in any article. The concerned writers (of that article) will be held responsible. At any cost member of Akshara's editorial Board will not be responsible for any consequences arising from the exercise of Information contained in it.

Index

Sr.No	Title of the Paper	Author's Name	Pg. No
1	भारताचा आंतरराष्ट्रीय व्यापार: एक दृष्टिक्षेप	प्रा.डॉ. विजय मांटे	09
2	लोकसंख्या विस्फोट भारतासाठी एक समस्या	डॉ.किरण अमृत वारके	14
3	Jotriao Phule's Critique of British Colonial Rule in India	Dr. Liladhar Shivajirao Patil	17
4	नंदुरबार जिल्हयातील सहकार क्षेत्राची चळवळ : एक दृष्टीक्षेप	प्रा.डॉ.अरुण उखा पाटील	20
5	भारतीय स्वातंत्र्यानंतर अर्थव्यवस्थेत पशुपालन व्यवसायाची भूमिका	अमोल श्रावण बावस्कर प्रा.डॉ. ए.डी.गोस्वामी	23
6	विसाव्या शतकात महाराष्ट्रातील अंधश्रद्धा विषयक प्रबोधन कार्यात समाज सुधारकांचे योगदान	श्री भरत केवळ आहरे प्रा.डॉ.संजय यशवंत गवळी	26
7	Kamala Das: A Woman's Voice in Post Independence Indian English Literature	Prof. Dr. Smita Sanjay Chaudhari	30
8	स्वातंत्र्य चळवळ आणि मराठी साहित्यानुबंध	डा. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	34
9	आजादी के उपरान्त हिन्दी उपन्यासों में आदिवासी संघर्ष	डॉ. सविता काशिराम तायडे	37
10	स्वतंत्र भारत में मराठी संतों द्वारा हिंदी में प्रयुक्त विविध काव्य प्रकार	डॉ. मनोज नामदेव पाटील	40
11	आजादी के 75 वर्ष में बिरसा मुंडा का योगदान	प्रा. डॉ. पिरु गवली	43
12	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यात आदिवासींचे योगदान	दत्तात्रय पांडुरंग कातडे	45
13	महिलांच्या आर्थिक विकासात शिक्षणाचे महत्त्व :- विशेष संदर्भ नंदुरबार जिल्हा	डॉ.दिनेश जेरमा गावीत	52
14	भारतीय स्वातंत्र्य लढा पहिले व दुसरे जागतिक महायुद्ध आणि जळगाव जिल्हा	प्रा. डॉ. दीपक शिरसाट	56
15	संरचनात्मक बदलांची 75 वर्ष आणि भारतीय अर्थव्यवस्था	डॉ.विनोद आत्मराम नन्नवरे	65
16	लोकसंख्येचा विस्फोट	डॉ. संजय वसंत भामरे	70
17	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यात स्त्रियांची भूमिका	डॉ. शकुंतला एम. भारंबे	75
18	भारतीय शेती : अन्नधान्याची स्वयंपूर्णता स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर	प्रा.डॉ.विनोद झामा मोरे	80
19	स्वातंत्र्योत्तर काल के प्रवासी साहित्य में भारतीय दृष्टि	प्रा. डॉ. जगदीश बी. चव्हाण	85
20	भीष्म साहनी के उपन्यासों में चित्रित राजनैतिक पक्ष	प्रा. डॉ. कृष्णा प्रल्हाद पाटील	88
21	स्वातंत्र्योत्तर मराठी कवितेतील सामाजिक जाणीवा	डॉ. रामलाल चौधरी	93